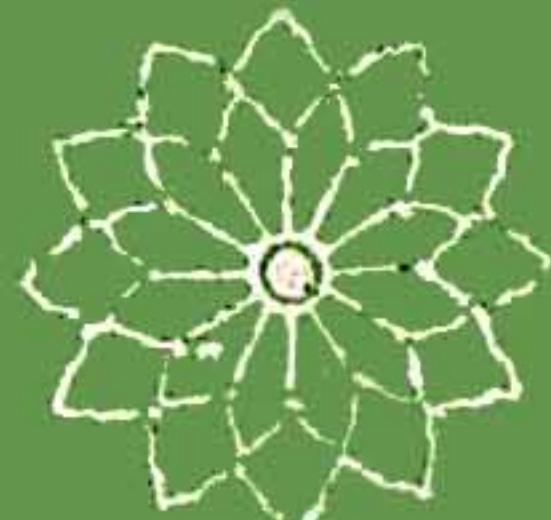

Ә. И. НОВРУЗЛУ, З. Б. БАХШӘЛИЈЕВ

**ЧУЛФА
БӨЛКӘСИНИН
АРХЕОЛОЖИ
АБИДӘЛӘРИ**

БАҚЫ—ЕЛМ—1993

АЗЭРБАЙЧАН ЕЛМЛӘР АКАДЕМИЯСЫ
ГАРИХ ИНСТИТУТУ АРХЕОЛОКИЈА ВӘ ЕТНОГРАФИЈА БӨЛМӘСИ
«ДАШ ЯДДАШЫ»

НОВРУЗЛУ ӘЗИЗ ИСА оғлу
БАХШӘЛИЈЕВ ВӘЛИ БАХШӘЛИ оғлу -

ҖУЛФА
БӨЛЖӘСИННИН
АРХЕОЛОЖИ
АБИДӘЛӘРИ

*Нахчыван археологи абидаләри
топлусу*

II
ЧИЛД

Редактор: НОВРУЗЛУ Э. И.

Қитабы, мәндә тарих елмине сонсуз һәвәс ја-
ратымыш мүәллимнә Сөмајо ханымна иттібағ едиrom.
Э. И. Новрузлу.

Новрузлу Э. И., Бахшәлиев В. Б.
Чулфа бөлкәсинин археологи әбидәләри—Бакы: Елм,
1993.—108 с.

Китабда Чулфа бөлкәсиний 50-дән соң јашајыш јерләри, гала вә ша-
һирләри, мұхтәсип дөврләрии гәбир әбидәләри тәрдигү едилемниш вә дөврләш-
дирилмениләр. Ашқар едилемниш археологи әбидәләр е. э. III миннеллийни
орталарындан башлајараг сон орта әсрләрдәк бөйүк бир тарихи дөврү
әйната еди. Гәдим во орта әср јашајыш јерләри чәј вадиләринде, чөгра-
ғын жағынан өзгөтән өлверишلى мөвгеләрдә салынышдыры.

1992-чи ил тематик планы
Еңтијэт әдәбијаты

(С) «Елм» пәширијаты, 1993

Еј
Улу Таирым!
Рәһмиңә күвәниш
ајагларымыза тағәт, көз-
ләримизә нур диләдик. Инди
«бизи ријакарларын фитинә фәсадындан
беңтаниндан, ифтира, гејлү галындан,
нифз ет» деңиб дәркашына пәнаң кәтпүрмишик.

КИРИШ

Чулфа рајону Нахчыванын археологи чәһәтдән зәиф өј-рәенилмеш рајонларындан биридир. Чулфа археологи абидаләринин өјрәнилмәснә XX әсрин әvvәllәрindәn башланмышдыры. 1926-чы илдә Э. К. Эләкбәров Нахчыван әразисинә сәфөр заманы Әлинчәј вадисинде гәдим абидаләрин олдугуну мүәjjәнләшdirмишdir (1) 1932-чи илдә Чулфа рајонунун Милах кәнді жаҳыныңында јерләшән Загалы абидаләндән тәсадүфән икى тунч грифон тапылышдыры. Грифонлар нағында И. П. Шеблыкин (2), В. Һ. Элијев вә Т. Д. Ағазадәнин (3) мәгаләләринде мә'лumat верилмишdir.

Чулфа абидаләринин бир группу Чулфа дәмир јолу чәкиләркән тәсадүфән дағыдылыш вә ашкар олунан зәнкин мадди-мәдәннijät нүмунәләри мүһәндис К. Л. Василjev тәrәf Finn dәn Тифлисә көндәрilmешdir. Һәmin материаллар 1968-чи илдә В. Һ. Элијев (4) тәrәfinidәn nәшр едилмишdir.

1950-чи илдә О. Һ. Һәбібуллаев (5) Чулфа рајонунун Әrәfsә, Бәнәнијар вә индикى Қejdәrә кәndlәri жаҳыныңында кәшfijjat характеристири тәdgигат апармыш вә божалы габларла зәнкин абидаләрин олдугуну мүәjjәn етmiшdir. Сонаракы илләрдә В. Һ. Элијев Чулфа рајону әразисинде јерләшән Нәhәчir, Газанчы гала (10) вә башга абидаләрдә кәшfijjat характеристири тәdgигат апармышдыры. Тәdgигатчы Д. А. Ахундов (6) Чулфа рајону әразисинде јерләшән Албай абидаләринин бир группу тәdgиг етмиш вә бу барәдә вә монографиясында мә'лumat вермишdir.

Көрүндүjү кими Чулфа рајонунун археологи абидаләrinde кениш вә системли тәdgигат ишләри апарылмамышдыры. Чулфа абидаләри нағында кениш мә'лumat әldә өтмәк, набе-

лә бу әразидә археологи абидәләрин вә мадди мәдәнијәтин жајылма ареалыны өјрәнмәк үчүн 1991-чи илин август-сентябр айларында Азәрбајҹан ЕА Нахчыван Елм Мәркәзинин вә «Даш јаддашы» јарадычы колективинин иш планына уйғун олараг һәмми рајонун әразисинә археологи сәфәр тәшкىл едилемшишdir. Тәдгигат иәтичесинде 50-јә жаҳын археологи абидә, о чүмләдән иидијәдәк елмә мә'лум олмајан јашајыш јерләри вә гәбристанлыглар гејдә алынмышдыр. Онларын сырасына Бајәһмәд кәндидә ашкар олуимуш гәдим некрополлары, Ағсал, Јејчә јашајыш јерләрини вә башга абидәләри көстәрмәк олар.

Илкин тәдгигатлар заманы муәјжән едилемшишdir ки, әдәбијатда бә'зи археологи абидәләрин јерләшдиң әрази дүзкүн гејд едилемәмишdir. Белә ки, Милах кәндиди жаҳынлығында јерләшән абидәләр Эрәфсә вә Газапчы кәндләринә аид едилемшишdir. Газанчы галасы Элиинчәчајын һәр иккى саһилиннәдә јерләшдиң һалда, әдәбијатда бә'зен онун Элиинчәчајын сағ саһилиннәдә јерләшдији гејд олуимушшур.

Чулфа рајону әразисинде гејдә алынмыш археологи абидәләр вә онлардан ашкар олуимуш мадди-мәдәнијәт нүмүнәләри Азәрбајҹан археолокијасынын вә Азәрбајҹан халгынын гәдим тарихинин өјрәнилмәсі үчүн эвәзсиз мәнбәдир.

Тәгдим едилемши китабда гәдим дәвәр абидәләри В. Бахшалиев, орта әср абидәләри исә Ә. Новрузлу тәрәфиндән ишләнмишdir.

2. ЧУЛФА АБИДӘЛӘРИНИН АРХЕОЛОЖИ ТӘДГИГИ

Чулфа району әразисинде ашкар олунмуш абидәләр әсән яшајыш јерләри вә гәбринстанлыглардан ибаратдир. Абидәләр дағ ҹајларынын вадисинде, чөграфи вә стратежи чәһәтдән әлверишли мөвгедә јерләшмишләр. Бу абидәләр е. э. III миннилликдән башлајараг сон орта әсрләрәдәк бејүк бир дәврү өзүндә әкс етдирир вә һәмниң дәвр әрзинде Чулфа районунун әразисинде фасиләсиз яшајыш олдуғуну көстәрир.

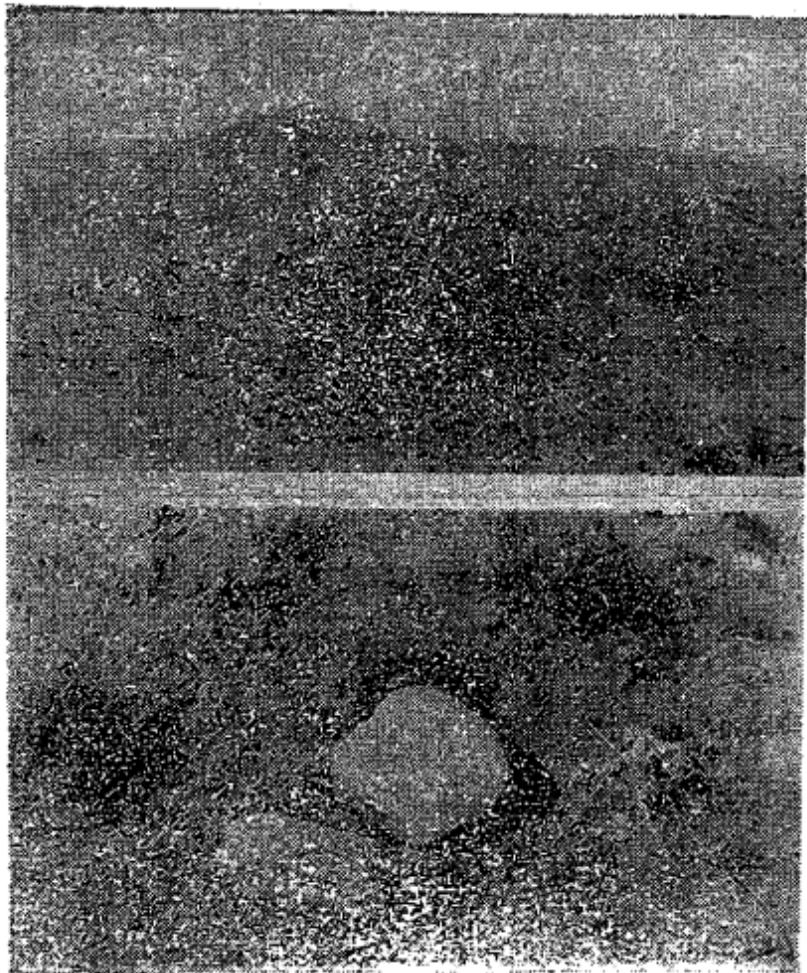
1. Ағсал яшајыш јери. Тунч вә илк дәмир дәврүнүн абидәсінди. Абидәнин јерләшдири саһә инизибати-әрази бөлкүсүнә көрә Милах кәнднинә мәхсусдур. О. Элинчәчајын сол салыннанда, Ағсал адлы јерин яхынылығында. Милах кәндниндән шимал-шәргдә јерләшир. Яшајыш јери јерли әһәли ичәри-синде «кәнд јери» ады илә тапыныр. Абидә стратежи чәһәтдән әлверишли мөвгедә олуб һәр тәрәфдән һүндүр дағларла әһате олунмушдур. О иккى һүндүр тәпәнин ямачыны әһатә едирир вә ғәрб тәрәфдә енсиз дәрә васитәсилә Элинчәчајла әлагәләнир (шәкил 23).

Јашајыш јери 1991-чи илдә гејдә алымыш вә кәшфијјат характерлар тәдгигатларла өјрәнилмишdir. Саһәси 3600 кв. м-дир. Ашкар олунмуш материаллар Чулфа район тарих-дијаршұнаслыг музейнинде саҳланылыры.

Абидәнин јерләшдири тәпәләрни үзәри учуб-төкулмуш тикити галыглары илә өртүлмүшдүр. Тикити галыгларына әсасен демәк олар ки, биналар әсасен дашдан ини олунмушдур. Шимал-гәрбдәкі тәпәнин үзәрнинде ири дашлардан һөрүлмүш дивар галыглары саҳланмышдыр. Онын узунлуғу 3,5, ени 1,6 м-дир. Диварын әсас һиссәси торпағын алтында галыб. Шуббәсиз ки, бу дивар мұдағиә мәгсәдилә тикилмишdir.

Јашајыш јеринин бә'зи һиссәләри ашынма нәтижесинде дағылдығындан мәдәни тәбәгә үзә чыхмышдыр. Тәбәгә олдугча аз саҳланмышдыр. Онын галынылығы бә'зи јерләрдә 0,5 м-ә чатыр. Јерусту материаллар дән даши, чәһрајы вә боз рәнкли кил габ ғырыгларындан ибаратдир.

Боз рәнкли кил мә«мулаты күпә вә каса типли габларын ғырыглары илә тәмсил олунмушдур. Оиларын килинә нарын гум гатылмыш вә јахшы биширимлишdir.

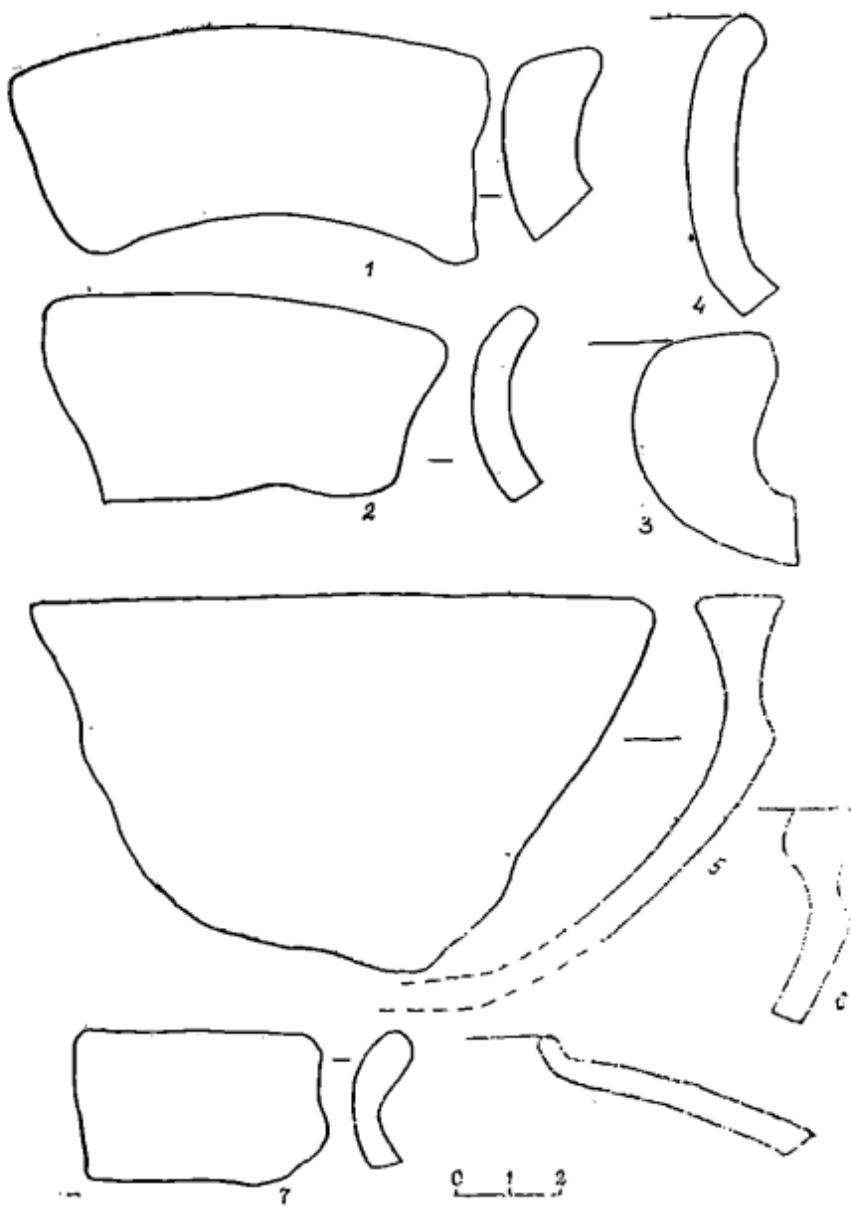

Шәкил 23. Ағсал јашајыш јерін вә орадан тапылмыш әмек алэтләри.

Құпәләрин јалның ағыз һиссесін саламат галмышдыр. Онлар формача бир-бириндән фәргләннірләр. Габлардан бири назык күл тәбәгәләршіни бир-биринниң үзәрнәе гојулмасы иле һазырланмышдыр. О, жаҳши бишкірлемеш вә харичдән һамарланмышдыр. Ағзының кәнары дәјірмән олуб хариче дөгру чыхынтылыдыр (шәкил 1, 1).

Шәкил 23 а. Ағсан йашајыш јері.

Шекил 1. Ағсал жағының, јершілдән ашқар олуттумуш күл мәмұлаты.

Иккичи күпәнни киллине ири гум гатылмыш, дулус чархында назырланымыш вә һәр ики үздән һамарланымышдыр. Ичәриси һисләнмиш, ағзының кәнары харичә гатланараг чәпинә кәсилмешдир. Богазы гысы вә конусвари олуб бирбаша көвдәсила бирләшир (шәкил 1, 2).

Үчүнчү күпәнни килинә нарын гум гатылмыш, дулус чархында назырланымыш, яхшы биширилмишдир. Ағзының кәнары енли вә дүз олуб харичә доғру чыхынтылыдыр. Ағзының кәнары бирбаша көвдәси илә бирләшир (шәкил 1, 3).

Дөрдүнчү күпәнни килинә ири гум гатылмыш, боз рәнкәде пис биширилмишдир. Харичи сәттىң һамарланымышдыр. Онуң ағзының кәнары дәјирми, боғазы силиндрик, көвдәси габарыгдыр (шәкил 1, 4).

Касалар ағзының формасына көрә бир-бириндән фәргләнирләр. Онлардан биринин килинә нарым гум гатылмыш, һәр ики үздән яхшы һамарланымыш вә кејфијјәтли биширилмишдир. Ағзының кәнары трапес формалы олуб ичәријә вә харичә доғру чыхынтылыдыр. Көвдәсл спилиндрик-конусвари формада олуб ортадан бир гәдәр харичә доғру чыхынтылыдыр. Көвдәси ағзының алтында ичәријә доғру батыгдыр (шәкил 1, 5).

Иккичи касаның ағзының кәнары квадратшәкилли, көвдәси конусваридир. Көвдәси јухары һиссәде бир гәдәр харичә доғру чыхынтылыдыр. Онуң килинә ири гум гатылмыш, яхшы биширилмиш, харичи сәттىң јүнкүлчә чилаланымышдыр (шәкил 1, 6).

Боз рәнкли кил мә'мұлатына форма вермәјен габ гырыглары да дахилдір. Онларын бә'зиси чәһрајы астарлыдыр. Бә'зи габ гырыгларының үзәринә гарә боја чәкилмешдир.

Чәһрајы рәнкли кил мә'мұлаты күпә вә каса типли габларын гырыгларындан ибаратдир.

Күпә типли габлар иккى әдәддир. Онлардан биринин килинә нарын гум гатылмыш, һәр ики үздән кобуд һамарланымыш вә чәһрајы рәнкәде биширилмишдир. Қәсијиндә бә'зән ири гум дәнәләrinә тәсадүф олунур. Ағзының кәнары харичә гатланараг дәјирмиләшдирилмиш, көвдәси конусваридир (шәкил 1, 7).

Иккичи күпәнни килинә нарын гум гатылараг чәһрајы рәнкәде гејри-бәрабәр биширилмиш һәр иккى үздән гырмыйы боја илә өртүлмүшдүр. Харичи сәттىң парылдајанадәк чилаланымышдыр. Ағзының кәнары дәјирми, көвдәси шаршәкиллидир (шәкил 1, 8).

Каса типли габын ялныз көвдәсинин бир һиссәси саламат галмышдыр. Габын килинә ири гум гатылмыш, яхшы

Биширилмеш, һәр иккі үзүнә ғырмызы боја чәқиілмішдір. Үзәри ҹызма хәтләрлә нахышланыш, харичи сәттің һисләү мишидир.

Чәһрајы рәңкли кил ма'луматына форма вермәјәк габ ғырыглары да дахиидір. Оилар жаҳны биширилмеш вә һәр иккі үздән ғырмызы боја илә өртүлмүшдүр.

Дән дашлары алт вә үст һиссәләрдән ибарәтдір. Алт дән дашлары гајыгвар формада олуб учлары ортасына иисбәтән бир гәдәр јухары чыхмышдыр. Оиларын ашагы һиссәсі габарыгдыр. Үст дән дашлары овал формалы олуб алтда јасты, үстлән исә габарыгдыр.

Јашајыш јеринде мәдәни тәбәғәни олдугча аз сахланымасы бурада һәјатын мөвеуму характер дашидығыны көстәрир. Абидәден топланымыш кил ма'луматының эксерийјети ҳүсусинә ағзыны алты батыг касалар с. ә. I миниатијиң биринчи јарысы учун, аз бир гилем исә Түнч дөврү учун характерицидір. Даши аләтиләр хроноложи чәһәтдән Түнч дөврүнүн илк чагларына доғру мејл едір. Археология тапкырларын анализаңынә әспасын демәк олар ки, бурада јашајыш с. ә. III—I миниатијиклөр боју давам етмишидір.

2. Ағсал некрополу. Түнч дөврүнүн абидесидір. О. Милах кәндисиден шимал-шәргдә, Әлиничеңајын сағ саһилинде јерләшир. Шимал-гәрбдә әкин саһәләрпі, чөнуб-шәргдә исә Әлиничеңајла мәһдудлашыр.

Ә. К. Әләкберов вә О. Н. Һәбибуллаевий вердији мә'лумата көрә бурада ваҳтила (1; 5) бөйүк некропол олмуш вә бу некрополдан бојалы габлар тапталышынан. Некрополун јерләшији әрази халғ арасында «Ијдәлик» вә «Чамыш рәдди» адланып, Әлиничеңајынын вадиси башдан-баша шумланыб әкин саһәсі кими истифадә едилдијинде некрополун јерүстү әламәтләри тамамилә итмишидір. Одур ки, онун сәрнәдиәрнин дәғиг мүөйжән стмәк мүмкүн олмады. Јерли әналишини вердији мә'лумата көрә бурада «Чамыш рәдди» дејілән јердә тракторла торпаг ишләрпі көрүләркән гәбир абидәләрпі дагыдышынан шаш вә кил габлар ашкар едилмишидір. Тәессүф ки, ашкар олуимуш материаллар индијәдәк сахланмамышыр.

3. I Бајәһмәд јашајыш јери. Илк Дәнир дөврүнүн абидесидір. О. Чулфа рајонунун Бајәһмәд кәндисиден шимал-гәрбдә Дәрәчајын сол саһилинде јерләшир. Јашајыш јери дағ силсиләсінин чаја сиән јамачында јерләшәрәк шимал тәрәфдән Дәрәчај, шимал-шәрг вә шимал-гәрбдә исә дәрә пән мәһдудлашыр.

Јашајыш јери 1991-чи илдә гејдә алынышдыр. Ашкәр олунмуш материаллар Чулфа район тарих-дијаршұнаслығ музейіндә саҳасылыр. Абидәнин саһаси 1500 кв. м-дир.

Абидәнин јерләшдији саһа узун мүддәт әкин саһаси кими истифадә едилдији учун јерусту материаллар вә мәдәни тәбәгә тамамилә дағылмышдыр. Јерин сәтінненде күл габ гырыг-ларына вә дән дашларына тәсадүф едиллир.

Күл мә'мұлаты әсасен форма вермәјен гырыглардан ибарат олуб нарын гүм гатышығы олан күлдән-һазырланмыш, боз рәнкә биширилмишdir. Бә'зи габ гырыгларының үзәрінә гара боја чәқпіләрек жүпкүлчә чилаланмышдыр.

Дән дашлары чәһирајы вә боз рәнкли туф дашындағ һазырланмышдыр. Онлар алт дашлардан ибарат олуб ортада бир гәдәр чөкүкдүр. Дән дашларының ишләк һиссәсі овал формададыр.

Јашајыш јеринде һәјат ардычыл давам етмишdir. Мұша-һидәләрә әсасен белә күман етмәк олар ки, мүәжжән мүддәт әрзинде ѡашајыш јери Дәрәчајын сағ саһилиннә дә әнатә етмишdir.

Ашкар олунмуш материаллара әсасон ѡашајыш јерини ерадан әввәл I миниатлијине биринчи ѡарысына айд етмәк олар.

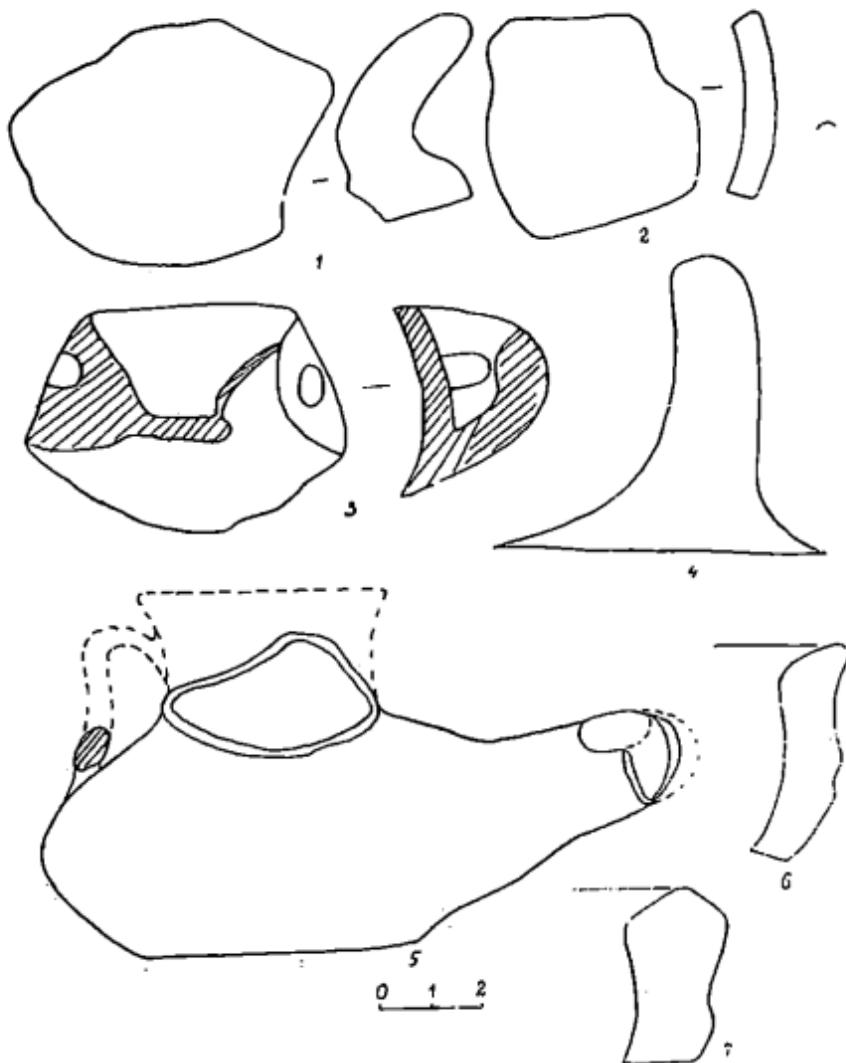
4. II Бајәһмәд ѡашајыш јери. Илк орта эсрләре айд олуб. Бајәһмәд қондигидән чәнуб-гәрбдә, Дәрәчајын сағ саһилинде ѡерләшир. Щашајыш јери шимал вә шәргдә дағ силспиләси, шимал-гәрб вә чәнуб-гәрбдә исә дәрин дәрәләрлә әнатә олунмушудур.

Щашајыш јери 1991-чи илдә гејдә алыныш вә кәшфијат харakterli тәдгигатларла өјрәнилмишdir. Ашкар олунмуш материаллар Чулфа район тарих-дијаршұнаслығ музейіндә саҳасылыр. Щашајыш јеринин саһаси 1300 кв. м-дир.

Абидә иккі дәрин дәрәнин әмәлә кәтирдији чыхынтының үзәрінде ѡерләшир. Оны чәнуб-гәрб тәрағи тикнити галыглары иле өртүлмүшдүр. Тикнити галыгларына әсасен демәк олар ки, биналар дашдан инша олунмушдур. Бә'зи биналарын ѡернинде дәрдүкүнч формалы чалалар саҳласынышдыр. Бурада Дәрәчајын сағ саһилинде дәјирман дашының гырыглары саҳласынышдыр. О, ағ рәнкли дашдан юнулмуш, ортасында диаметри 10 см олан дешпик ачылмышдыр. Щашајыш јеринин бу һиссәсінде чәһирајы вә боз рәнкли күл мә'мұлатына, чај дашындан һазырланмыш дән дашларына тәсадүф олунур.

Абидәнин шимал һиссәсінде мұасир мұсағаттанлығы ѡерләшир. Јерли әналиниң вердији мә'лумата көрә бурада гәбирләр газыларкән тикнити галыгларына тәсадүф едиллир. Гәбринстанлығын ѡерләшдији саһадән бир гәдәр ашағыда

јол чекилеркен јашајыш јери кәспилмеш мәдени тәбәгә дагы-
дылмышдыр. Тәбәгәнин галынылыры 0,5 м-дән 1,5 м-ә گәдәр-
дири. Тәбәгә түнд рәңкә олуб тиқинти галыглары, нејван су-
мукләри вә кил габ гырыгларындан ибаратидири. Кәсикдән та-

Шәкил 2. II Бајәһмәд јашајыш јериндең ашкар олупымуш сахсы
мә'мулаты.

пылап материаллар жерүстү матерналларла еңијјат тәшкىл едир.

Жерүстү матерналлар өсасен чөһрајы вә боз рәнкә бишкірмеш кил габ гырыгларындан ибарәтдир.

Чөһрајы рәнкли кил мә'мұлаты күпә, каса, чыраг типли габлардан ибарәтдир.

Күпә типли габлар ики әдәддир. Онларын килинә нарын гум гатылмыш, сары рәнкә кејфијәтли биширилмеш, һәр иккى үздән жаңы намарланыштыр. Күпәләрдән биринин ағзынын кәнары дәјирми олуб харичә доғру гатланыштыр. Көвдәси ағзынын алтында габарыг золагла әнатә едилмешдир (шәкил 2, 1). Иккінчи күпәнин ағзынын кәнары харичдән шагулы истиғамәтдә жастыланыштыр.

Каса типли габлар ики әдәддир. Онлардан биринин килинә нарын вә ири гум гатылмыш гејри-бәрабәр биширилмеш, һәр иккى үзүнә гырмызы боја чәкпилмешдир. Ағзынын кәнары ичәријә доғру чәпинә жастыланыш, учда дәјирмиләнмешдир. Көвдәси габарыгдыр (шәкил 2, 2).

Иккінчи касанын килинә нарын гум гатылмыш, чөһрајы рәнкә гејри-бәрабәр биширилмешдир. Диварлары арасында бишмәмиш боз тәбәгә сахланыштыр. Һәр иккى үздәп жаңы намарланыбы. Ағзынын кәнарында дешири олан лентшәкиллү гулпу вардыр (шәкил 2, 3).

О нарын гум гарышығы олан күлдән һазырлапараг чөһрајы рәнкә жаңы биширилмешдир. Үзәри һәр иккى үздәп намарланыш, бәзи јерләринде гырмызы боја изләри сахланыштыр.

Чөһрајы рәнкел кил мә'мұлатына кил очаг бадынын гарышы да дахилдир. О битки галығы олан күлдән олдуғча кобуд һазырланыш вә пис биширилмешдир. Көвдәси азачығ габарыг олуб отурачағына доғру трапес формасында кенишләшир. Ағзынын кәнары дәјирмидир (шәкил 2, 4).

Чырагын ағзынын вә лүләјинин бир һиссеси гырылыштыр. Көвдаси биконус формасында олуб дулус чархында һазырланыш, лүләји вә гулпу сонрадан бирләшдирилмешдир. Килинә гум гатылмамыш, жаңы биширилмешдир. Лүләји һиссә өргүлмүшдүр (шәкил 2, 5).

Боз рәнкли кил мә'мұлаты каса типли габларын гырыгларындан ибарәтдир. Онларын килинә нарын гум гатылмыш, жаңы биширилмешдир. Касаларын һәр иккиси силиндрик-конусвари формада олуб бир-бириндән бир гәдәр фәргләнирләр. Онлардан биринин ағзынын кәнары харичә доғру чыхынтылы олуб сонда дәјирмиләшдирилмешдир. Көвдәси ағзынын алтында габарыг золагларла әнатәләнмеш, харичи сәтті жаңы намарланыштыр (шәкил 2, 6).

Иккичи касанын ағзынын кәнары галын олуб бучагшәккүллидир. Қөвдәси бир гәдәр харичә дөргөн габарыгдыр (шәкил 2, 7).

Јашајыш јериндең ашкар едилемниш материалларын анализи ону илк орта асәрләрә аид етмәјә шикан верир. Абидәни тәгрибән III—IX әсрләрә аид етмәк олар. Орта асәрләрдә јашајыш јери шимал-шәргә дөргөн кенишләнмиш вә индике Бајәһмәд кәнддинин әразисини әнатә етмишdir. Эввәлки јашајыш јери исә өз әһәмијәттини итирмишdir. Бурада кәнддин ичәрисиндә әмәл кәлмиш јарғанларда мәдәни тәбәгәјә тәсадуф олунмур, лакин јерин устуңда ширли кил габ гырыгларына тәсадуф едилир. Белә несаб едирик ки, јашајыш јери өз мөвгесини дәјишилдек сонра бурада һәјат XV—XVII әсрләрдәк давам етмишdir.

Бу дөврә аид етдијимиз мәдәни тәбәгәдә кәшфијät газынтысы апарылды. Тәбәгәдән $20 \times 20 \times 5$ см өлчүдә бишмиш кәрпичләр вә дикәр ишиштән материаллары ашкар едили. Даши вә бишмиш кәрпичдән пиша едилемниш дивар галығынын күнчүпдән онун дүзбучаглы формада олдуғу айданлашды. Тикнити тәбәгәсендән хејли мигдарда ширсиз вә ширли габсыныглары, шүшә парчалары тапылды. Ширсиз сахсы мәмұлаты газанлардан вә әсасән сәһәнк типли габлардан избара тәтди. Әлдә һазырланмыш газанлар ири өлчүлүдүр. Тәхминен 5 литрлик бу габ кәнд әналисинин сај тәркибинин мәжәнләшдирмәспиңә көмәк еди. Бу тутумда газанлар 5—6 нәфәрлик айлә үчүн нәээрдә тутулмушшур. Ейни өлчүлү газанлар дикәр саһәләрдә дә тәсадуф едилир. Бу әсасда белә бир гәнаэтә кәлмәк олар ки. XV—XVII әсрләрдә кәнд айла-ларинин сајы 5—6 нәфәр олмушшур. Һәр һалда археологи тәдгигатлар көстәрик ки, бу рәгем заман вә мәқани дахшашыда дәјишилир.

Сәһәнк типли габлар гыса, спиландрик боязлыдырлар. Онларын һамысы дар боязлыдырлар. Чәһрајы рәнкли сахсылары ejini рәнкли ангоб тәбәгәсн илә өртүлмушшур. Дулус чархында сәлигәли һазырланмыш бу нөв габлар күтләви шәкилдә тапылышыры. Көрүнүр, сәһәнк типли габлар јерли истешсала мәхсусшур.

Мәдәни тәбәгәдән тапылмыш ширли габлар әсасән монокром, марганс вә иккى рәнклә бәзәдилмиш каса вә бошгаб типли габлар мәхсусшур. Ағ ангоб үзәриндән чәкилмиш монокром шир јашыл вә мави рәнклидир. Габлар үзәрине ишләнилмиш тәсвиirlәр нәбати вә һәндәси мотивлайдир. Габларын формалары, нахышларын стил вә мотиви, дикәр эламәтләри әсасында белә бир нәтижәе кәлмәк мүмкүндүр ки, бу нөв

таблар Нахчыван вә орта әср Җулфа шәһәриндә истеңсал едилемишидир.

Газынты саһәсендән тапылмыш шүшә сыныглары мұстәви формалыдыр. Оныларын пәнчәрә шүшәси олдуғу биәдә шубәнә докурмур.

Шәкіл 24. I Бајәнмәд некрополы.

5. I Бајәһмәд некрополу. Илк Дәмир дөврүнүн абидәсі-
дир. О, Җулға районунун Бајәһмәд кәндиндән чәнуб-гәрбдә
Дәрәчајын һәр иккى саһилинде јерләшәрек һәр тәрәфдән һүн-
дүр дағларла әһәтә олунмушдур (шәкүл 24; 25). Саһаси 5000
кв м.-дир.

Шәкүл 25. I—I Бајәһмәд искрополу; 2—III Бајәһмәд искрополу.

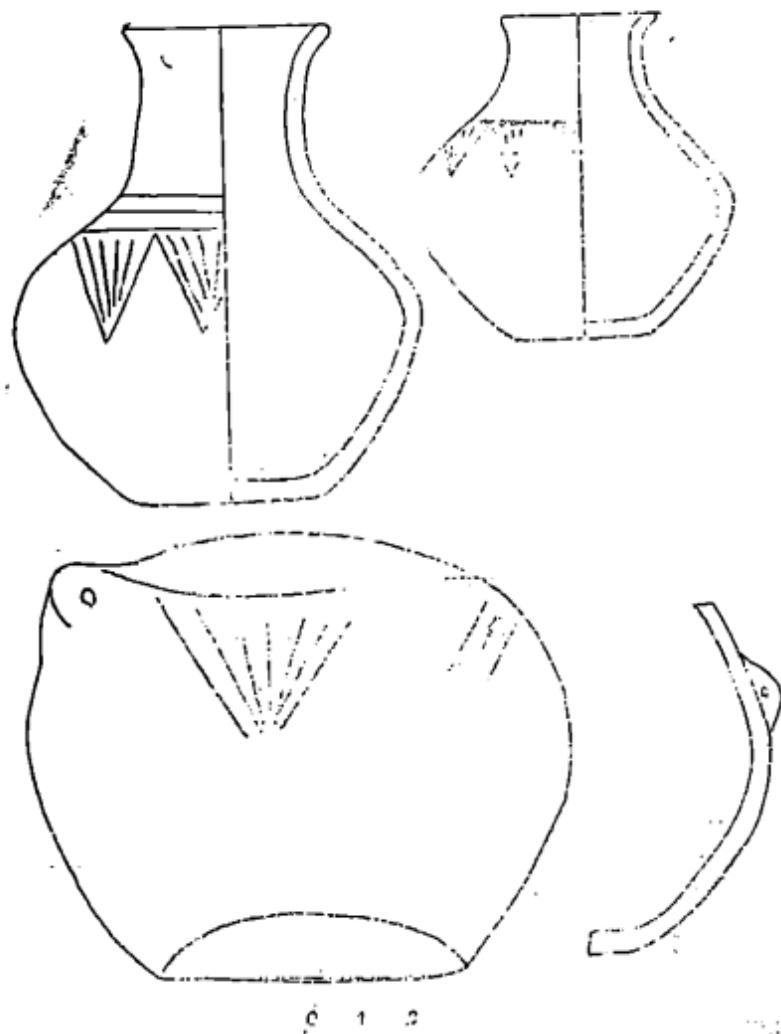
Некропол тиқинти ишләри көрүләркән тәсадүфән ашкар олунмуш вә гәбир абидәләринин бөйүк бир гисми дағыдылмышмышдыр. 1989-чу илдә Азәрбајчан ЕА Нахчыван Елм Мәркәзинин әмәкдашлары дағынты јеринде олмуш вә археологи материаларын аз бир гисмини топламышдыр. Ермәни гулдуруларынын Бајәһмәд кәндидә басгыны илә әлагәдар бу иш јарымчыг галмышдыр. 1991-чи илдә Нахчыван Елм Мәркәзинин археологи експедисијасы Бајәһмәд некрополунда ики дағыдылмыш вә ики тохунулмамыш гәбир абидәсінни өјрәнмиш вә археологи таптынтыларын бир гисмини јерли Әналидән топламышдыр. Ашкар олунмуш материаллар Җулфа әјаң тарих-дијарашунастыг музейндә сахланылыры.

Некрополдакы гәбирләр даш гутулардан ибаратdır. Јершү әналиниң вердији мә'лумата көрә дағыдылмыш гәбирләрдән хејлі бәзәк әшјасы, тунч хәнчәрләр, јабалар, зәнчир, низә җилуғу вә с. материаллар ашкар олунмушдур.

Некрополда апарылан кәшфийјат ишләри нәтичәсіндә мүәjjән едилди ки, гәбирләр һеч бир јерусту әlamәтә малик дејил. Лакин бә'зи гәбирләрин үст вә јан дашлары торпағын ашынmasы нәтичәсіндә үзә чыхдығы үчүн онларын дағыдылмасына сәбәб олумушдур. Некрополда гәбирләрин олмасы күман олунан јердә 4×3 м саһәдә шурф гојулду. Газынты саһәси гысабојлу коллар вә дағ дашлары илә өртулмушду. Газынты заманы 0,5 м дәринликдә саһәнин мәркәзи һиссәсіндә ири сал даша тәсадүф едилди. Мүәjjән едилди ки, сал даш гуту типли гәбириң өртук дашыдыр. О гәбириң јалныз јарысыны өртмушду, онун иккичи јарысы өртүксүз иди. Өртук дашы ағыр олдуғундан ону чәтинликлә гәбириң үзәриндән көтүрдүк. Өртук дашы көтүрүлдүкдән соңра апарылан тәмизләмә ишләри заманы гәбириң сәрһәдләри мүәjjәнләшдирилди. Гәбир ашағыда дикинә гојулмуш ясты сал дашларла гурулмуш, онларын үзәриндә исә чај дашы, яхуд дағ дашлары илә бир چәркә һөрүлмушду. Һөрку дашларынын ба'зиси сүрушүб ичәри дүшмүшшү.

Гәбир тәмизләнәркән 1 м дәринлијәдәк һеч бир мадди мәденијјет галығына тәсадүф едилмәди, јалныз ба'зи јерләрдә ағач көмүрүн галыгларына вә аз мигдарда боз рәнкли күлә тәсадүф едилтирди. Газынты заманы 1 м дәринликдән башлајараг инсан скелетинә аид галыглара тәсадүф едилтирди. Гәбириң гәрб дивары јахынышында тәпәси ашағыја, үзү јухарыја олан гәрб-шәрг истиғамәтиндә јенәлдилмиш иккى кәлләјә тәсадүф едилди. Учүнчү кәллә онлардан 20 см аралыда дикинә гојулмушду. Онун үзү чәнүб-гәрбә доғру иди. Кәлләләрпүн әтрафында гол вә гыч сүмүкләринә, айрыча гојулмуш алт чәнәјә тәсадүф едилтирди. Сүмүккләр бир-бириңиң үзәрин-
I-2

дэ олдугча сых јерләшдирилмишди. Дөрдүнчү кәллә чәнуб дивары жаһыныңында ашкар олунду, о тамамилә дағылмышды. Бу кәлләнин алтында гыч сүмүккләри ашкар едилди. Скелет галыглары көтүүрүләркән онурға вә чанаг сүмүккләринә тәсадүф едилмәди. Чәнуб диварынын жаһыныңында олан

Шекил 8: I Бајәһмәд некрополу: биринчи гәбирии материаллары.

кәлләнин алтындан тунч тын, гәрб диварынын јахынлығында олан кәлләләрин алтындан исә тунч хәнчәрләр тапылды. Скелестләрни әтрафындан һәмчинин тунч бәзәк әшҗалары ашкар олуңду. Шәрг диварынын јахынлығында тунч бојуибағы, чәнуб вә шәрг диварларынын бирләшдији јердә хејли агат вә паста мунчуглар тапылды. Скелет галыглары көтүрүләркән һәмчинин хырдабујнузлу һејвана аид чәнә сумүкләри тапылышдыр. Гәбир тәмиәләнәркән гәрб диварынын јахынлығын дақы кәлләләрдән бир гәдәр аралы күпә вә парч, чәнуб тәрәфдә исә ғәдәһ вә кичик һчмли күпә ашкар-едилди. Мараг-лыдыр ки, габларын һамысынын ағзы ашағыја доғру иди. Гәбириң узуңлуғу 2, ени 1,2 м-дир. О шәрг-гәрб истигамәттән дәдир.

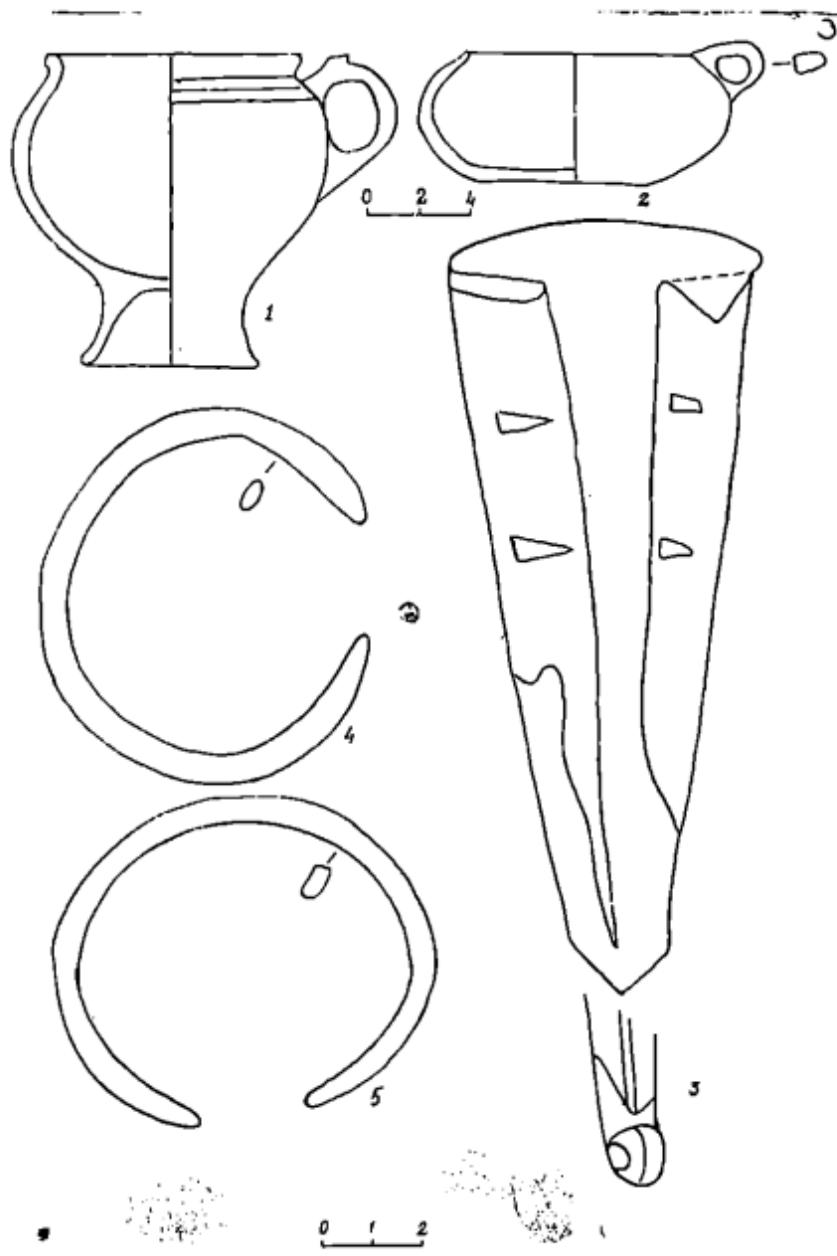
Гәбиридән ашар олунмуш кил мә'мулаты әсасән боз рәпкәдәдир. Габлар бишмә дәрәчесинә көрә бир-бириндән фәргләнирләр. Онлар күпә, ғәдәһ вә парч типли габлардан иба-раттадир.

Күпләр уч әдәддир. Габлар формача бир-бириндән фәргләнирләр. Онлардан биринин килинә нарын гум гатылмыш, дулус чархында назырланмыш, гејри-бәрабәр биширилмиш, үзәрнидә чәһрајы ләкәләр сахланмышдыр. Харичи сәтни јахшы һамарланмыш вә чызма хәтләрлә нахышланмышдыр. Харичдән бә'зи јерләри һисләнмишdir. Ағзынын кәнары дәјирмән олуб бир гәдәр харичә гатланмышдыр. Богазы силиндрик, көвдәси биконик, отурачағы јастыдыр (шәкил 3, 1).

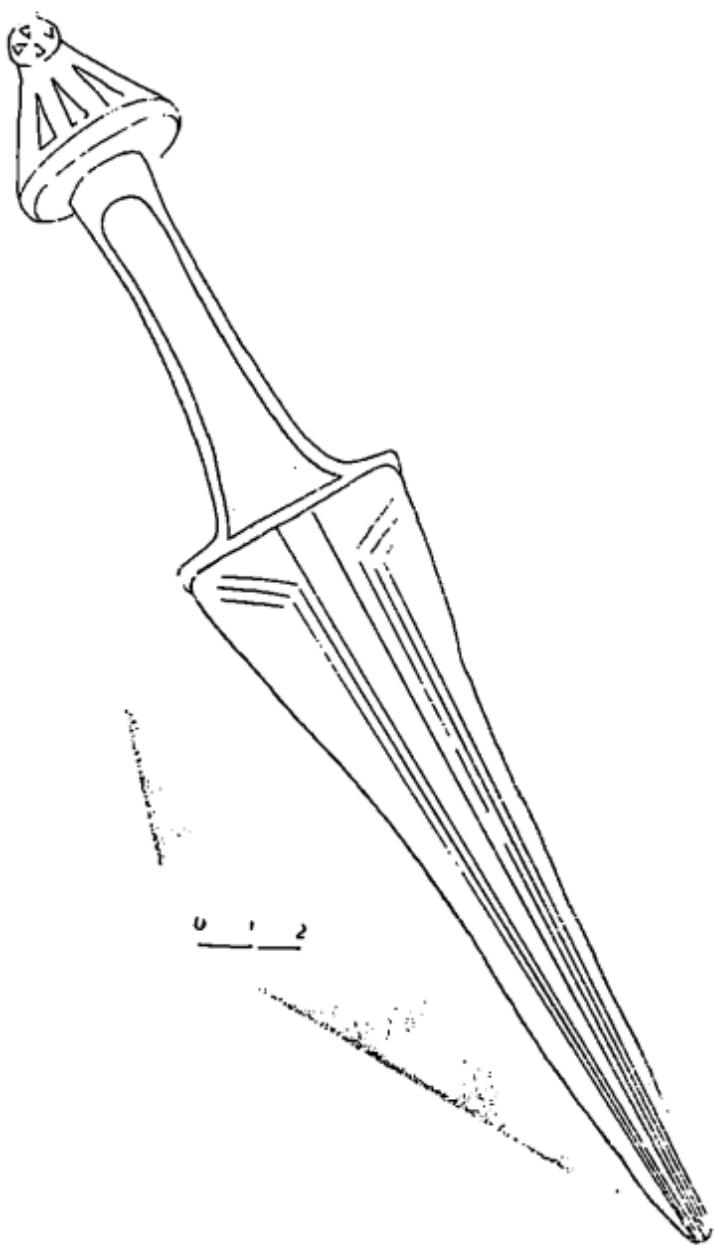
Икиничи күпәнин килинә нарын гум гатылмыш, дулус чархында назырланмыш вә гејри-бәрабәр биширилмишdir. Үзәрнидә чәһрајы ләкәләр сахланмышдыр. Сәтни кобуд һамарланмыш вә штрихләнмиш үчбучагларла нахышланмышдыр. Харичдән бә'зи һиссәләри һис тәбәгәси ила өртулмушдур. Көвдәсindә гулагчыг шәкилли чыхынтынын изи сахланыбы. Онун ағзынын кәнары дәјирмән олуб харичә гатланмышдыр. Богазы конусвари. көвдәси биконик, отурачағы јастыдыр (шәкил 3, 2).

Үчүнчү күпәнин јалныз бир сыйнығы сахланмышдыр. Онун килинә нарын гум гатылмыш, јахшы биниррилмишdir. Ағзынын кәнары сахланмамышдыр. Көвдәси биконик формада олуб үзәри батыг хәтләрлә нахышланмышдыр. Көвдәнин јухары һиссәсindә гулагчыгшәкилли чыхынтысы вар (шәкил 3, 3).

Гәдәһ типли габлар ики әдәддир. Онлардан бири һүндүрдабанлыдыр. Опуи килинә нарын гум гатылмыш, дулус чархында назырланмыш, гејри-бәрабәр биширилмишdir. Үзәрнидә чәһрајы во ғонур ләкәләр сахланмышдыр. Ағзынын кәнары

Шәкил 4. I Бајәһмәд некрополу: биринчи гәбирин материаллары.

Шәкил 5. I Бајәһмәд некрополу: биршічи гәбиәрдән ашқар олуттамыш түнч хәнчәр.

дәјирмі олуб бир гәдәр харичә гатланмышдыр. Қевдәсің ға-
барыг, отурачагы дискшәкіллі олуб ичәријә дөгрү батыг-
дыр. Ағзының алтында трапес формалы чыхынтысы олап гул-
пу вардыр. Қевдәсінин жұхары һиссесін чызма хәтләрлә на-
хышланмышдыр (шәкил 4, 1).

Икinci гәдәһ нарым гум гатылмыш күлдән һазырлан-
мыш, жаҳшы бишшилмишdir. Торпағын тәжігіндән бир неча
јердән сыймышдыр. Ағзының кәнары дүз, қевдәсі габарыг,
отурачагы жастыдыр. Ағзының кәпарында һалгашәкілли гул-
пу вардыр (шәкил 4, 2).

Боз рәнкли кил мә'мұлатына форма вермәјән гырыглар
да дахилdir. Оnlарын килинә нарым гум гатылмыш, пис би-
ширилмишdir. Қәсијидә чәһрајы лајлар изләнир.

Силаһлар икі әдәд хәнчәрлә тәмсил олунмушdур. Хән-
чәрләр формача ejи типпидir. Onlar бүтөв шәкилдә тәкмә
үсулу илә һазырланмышдыр. Хәнчәрләrin башлығы шәбәкә-
ли вә конусвари олуб жұхарыда шаршәкілли чыхынты илә
тамамланыр. Onlарын дәстәji енсиз олуб ағач инкрустасия
кечиirmәк үчүн рамкасы вардыр. Tiјәси үчбучагшәкіллиdir.
Хәнчәрләрдән биринин тијәси садәdir, иккінчинин тијәси исә
енсиз габарыг вә батыг золагларла нахышланмышдыр (шә-
кил 5).

Тунч хәпчәр гыны назик тәбәгәдән ибаратdir. O шәбәкә-
ли олуб үчбучаг формасында һазырланмышдыр. Уча дөгрү
еңсизләшәрәк дәјирмі сонlugla тамамланыр. Oldugча пис
сахланиш вә дағылмышдыр (шәкил 4, 3).

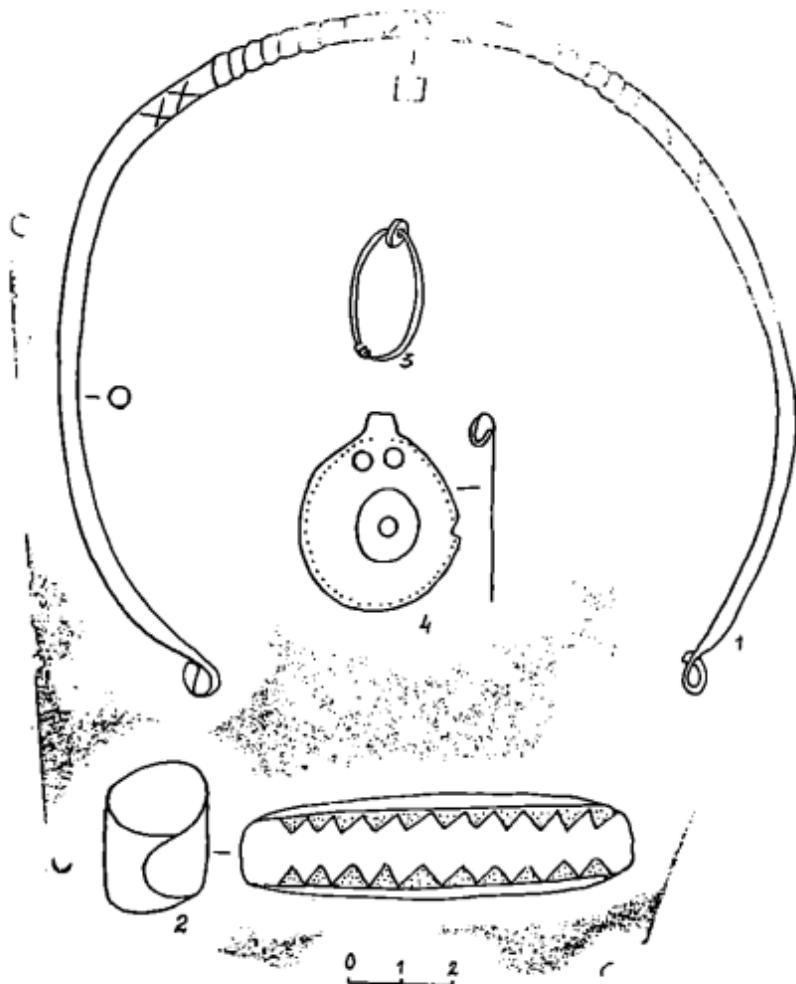
Биләрзикләр 7 әдәddir. Onlарын һамысы ичәри тәрәф-
дән жасты, харичдән исә габарыг олап тунч мәftилдәn һазыр-
ланмышдыр. Oпларын умлары бир-бириндән аралы олуб үзә-
ри жашыл мис оксиди илә өртулмушdур (шәкил 4, 4—5).

Тунч бојунбағы қасикдә данрәви олап мәftилдәn һазыр-
ланмышдыr. Данрәви формалы бојунбағының учлары бир-
бириндән аралыдыr. Bu һиссә дәjүләрәк жастыланмыш вә
архаја дөгрү гатланмышдыr. Mәrkәzi дәjүләрәк квадрат шә-
килиә салынмыш вә үзәри чызма хәтләрлә нахышланмыш-
дыr. Yзәринде қасишаң хәтләрдән ибарат нахышларда да тә-
садуf едилir (шәкил 6, 1).

Yзүklәr. Һәр икиси назик тунч тәбәгәдәn һазырланмыш-
дыr. Onlar ортада бир гәдәр екili олуб уча дөгрү еңсизлә-
шиr. Yзүklәrдәn биринин үзәри шегtәlәрлә дoldurulmuş-
бытишик үчбучагларла нахышланмышдыr (шәкил 6, 2).

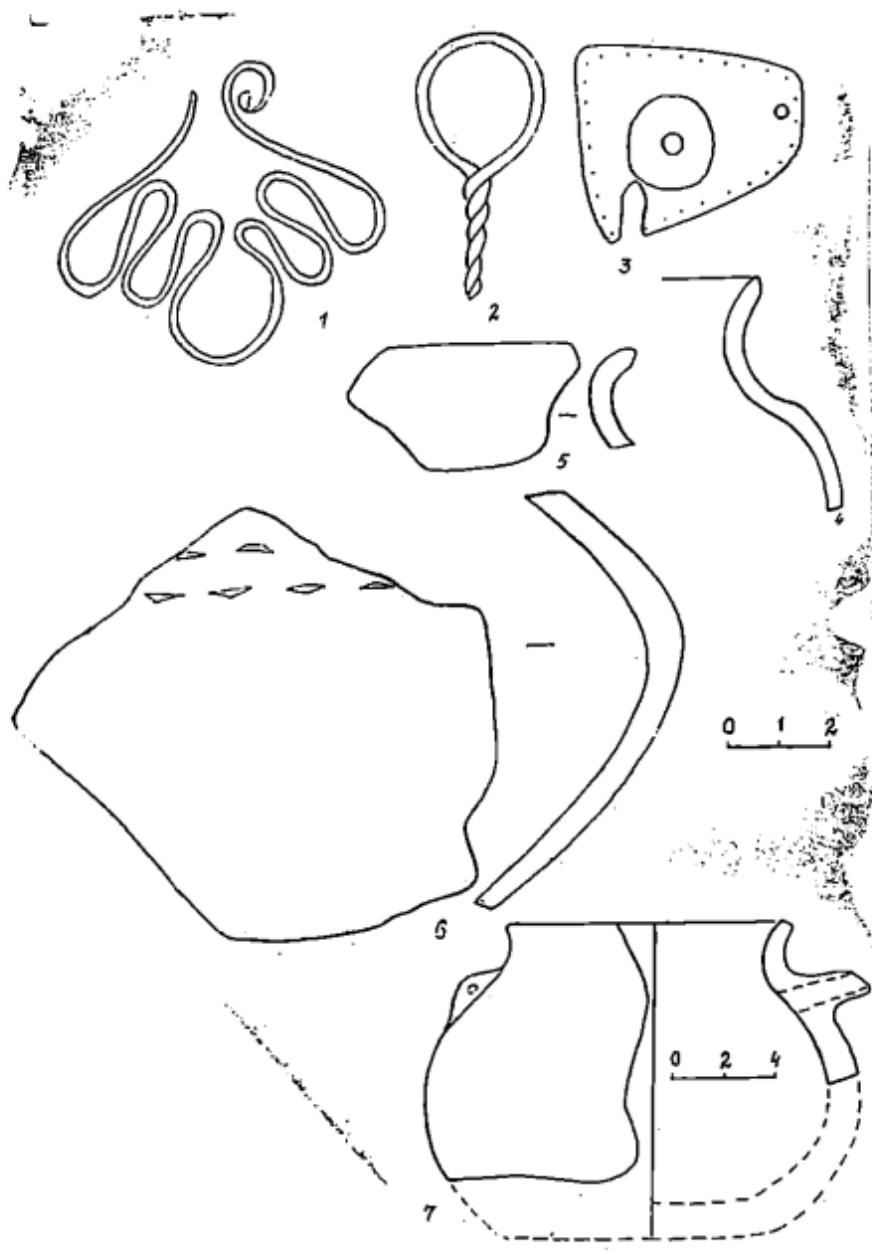
Сырғa бир әдәddir. O назик тунч мәftилдәn һазырлан-
мыш, бир учу бурулараг о биринин үзәрине бәркидилмиш-
dir. Yзәрине бир паста мунчуг кечирилиб (шәкил 6, 3).

Түнч пиләк овал формада олуб үзәри штамп вә дөјмә үсулу илә нахышланмышдыр. Нахышлар габартма данрәчиликтердән вә дөјмә үсулу илә гурулмуш нөгтәләрдән ибәрәт (шәкил 6, 4).

Шәкил 6. I Бајәһмәд некрополу: биринчи гәбиәрдән ашкар олумыш түнч эшжалар.

Түнч асмалар еңсиз вә јасты түнч мәфтилдән әjmә үсулу илә иланвари формада һазырланмышдыр. Онларын бир учу әјиләрәк һалга шиклиндә бурулмушшур (шәкил 7, 1).

Шәкүл 7. Бајәнмад некрополу: 1—3—гәбір № 1; 4—7—гәбір № 2.

Түнч бәзәк әшјасының гырығы кәсікдә овал формалы мәфтилдән назырланмыш. Жұхары һиссәсің һалгашәкиллидир (шәкіл 7, 2).

Түнч тогга трапес формалы олуб назик тәбәгәдән назырланмыш, ортасына штамплама үсулу илә кичик дайрәчик-ләр вурулмуш, кәнары исә дөјмә үсулу илә нахышламышдыр (шәкіл 7, 3).

Агат вә паста мунчуглардан ибарәт бәјуибағы. Агат мунчуглардан бәзисинин үзәріндә назик түнч мәфтил галыры сахланыштыр. Қерүнүр, вахтилә мунчуглар түнч мәфтилә дүзүлмүшдүр.

2-чи ғәбир бириңчидән шимала доғру, ондан 2 м аралыда јерләширди. Гәбириң үзәріни өртән сал дашларын бир һиссәси торпағын ашынmasы нәтижәсіндә үзә чыхымышды. Бурада даш гуту типли ғәбирләриң олмасыны јохламаг учун 3×3 м саһәдә газынты ишләри апарылды. Газынты саһәси јумшаг олуб асанлыгla газылышты. Торпаг өртүйүндә арабир ири дашлара тәсадүф едилди. Газынты 1 м дәринлијә чатдыгда сал дашлар тамамилә ачылды. Өртүк дашлары учәдә олуб шимал-чәнуб истигамәтіндә ғәбириң үзәріне гојулмушду. Сал дашлар кетүүрүлдүкдән соңра ғәбириң сәрһәдләри мүәjjінләшди. Гәбрин камерасы шәрг-гәрб истигамәтіндә олуб дикинә гојулмуш жасты сал дашлардан гурулмуш дур. Сал дашларын үзәри әлавә олараг дағ дашлары илә икى чәркә һөрүлмүшду. Гәбир тәмизләнәркән 0,4 м дәринлијәдәк һеч бир мадди-мәдәнијәт нұмұнасина тәсадүф едилмәди. Лакин 0,4 м дәринликкән башлајараг ағач көмүрүнүн вә инсана анд аяғ лүлә сүмүйүнүн галыглары ашкар олунмаға башлады. Лүлә сүмүйүнүн галыгларына ғәбириң гәрб вә шимал һиссәсіндә тәсадүф едилди. Газынты заманы 0,6 м дәринликдә лүлә сүмүйүнүн галыглары вә кәллә гапағының бир һиссәси тапылды. Бу сәвијәдән башлајараг һәмчинин боз рәнкли кил габ гырыглары ашкар едилди. Гәбириң шәрг һиссәсіндә дүэбучаглы формада назырланыш түнч пиләк тапылды. Гәбириң дәринлији 0,8 м иди. Онун узунлугу 1,8, ени 1,35 м-дир. Чәнуб тәрәфдә ени 1,9 м-дир.

Гәбирдән ашкар едилмиш материалларын әксәрийjәти кил габ сыйыгларындан ибарәттir. Онлар чәһрајы вә боз рәнкә биширилмишdir.

Чәһрајы рәнкли кил мә'мулаты күпә типли габларын гырыгларындан ибарәттir. Онлар формача вә бишмә дәрәчәсінә көрә бир-бириндән фәргләнирләр. Бириңчи күпәнин килинә нарын гум гатылыш, дулус чархында назырланыш вә вә чәһрајы рәнкә жаҳшы биширилмишdir. Харичдән сәтһи

Жаҳшы һамарламышдыр. Ағзының кәнары ҳәрічә гәтілдәнмыш, көвдәси жуҳарыда бир гәдәр харичә дөгру чыхмалышдыр (шәкил 7, 4).

Иккінчи күпә чәһрајы рәнкә пис биширилмиш, үзәри һисләпмишdir. Ағзының кәнары харичә ачылмалышдыр (шәкил 7, 5).

Үчүнчү күпәнин көвдәсінин бир һиссәси саҳланмалышдыр. Онуң килинә нарын гум гатылмалыш, пис биширилмиш, үзәри һисләнмишdir. Көвдәси биконик формада олуб габарыгдыр. Көвдәсінин жуҳары һиссәси чәртмә орнаменттә нахышланмалышдыр (шәкил 7, 6).

Чәһрајы рәнкли кил мә'мұлатына форма вермәjән гырыглар да дахилдір. Онлар нарын гум гарышығы олан киілдән һазырланарағ жаҳшы биширилмиш, харичи сәтхи һамарланмалышдыр.

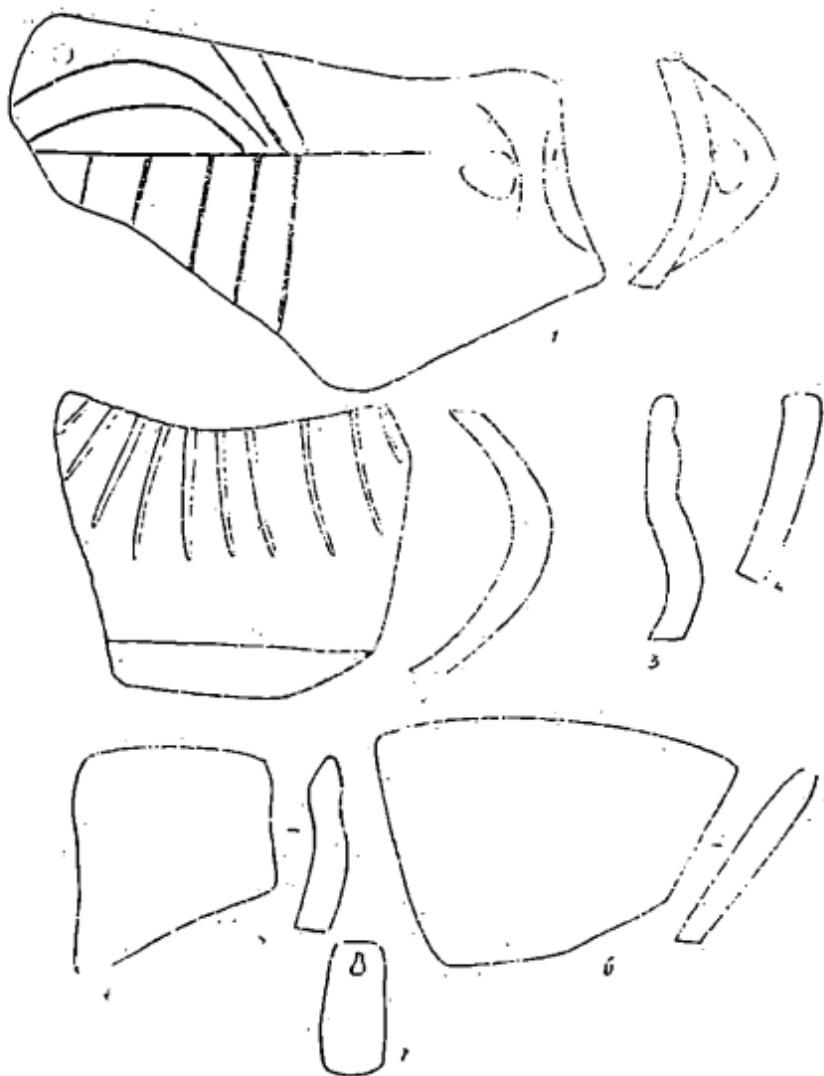
Боз рәнкли кил мә'мұлаты күпә, каса, һимчә вә гәдән типли габларын гырыгларыдан ибаратдір.

Күпәләр үч әдәддір. Онлар килинин тәркиби нә вә бишмә дәрәчәсінә көрә бир-биірнәндән фәргләнилрәр. Күпәләрдән бири луләклидір. Онуң килинә даш огуғу гатылмалыш, пис јоргулмуш вә гејри-бәрабәр биширилмишdir. Гырығы бә'зи јерләрдә боз, бә'зән исә гәһвәји рәнкәдәдір. Отурачағында, көвдәсінин бә'зи јерләринде вә лүләниндә һис изләрі саҳланмалышдыр (шәкил 7, 7). Ағзының кәнары дүз олуб харичә дөгру гатланмалышдыр. Көвдәсінин жуҳары һиссәсіндә, ағзының алтында силиндрик лүләји, онуң әкс тәрәфинде исә дешикли гулагчыгшәкилли чыхынтысы вардыр.

Иккінчи күпәнин көвдәсінин бир һиссәси саҳланмалышдыр. Онуң килинә нарын гум гатыларында әлдә һазырланмалыш вә жаҳшы биширилмишdir. Үзәринә гара боја чәкиләрәк һамарланмалыш вә каниелјур орнаменттә нахышланмалышдыр. Үзәринде дешикли гулагчыгшәкилли чыхынтысы вардыр (шәкил 8, 1).

Үчүнчү күпәнин көвдәсінин бир һиссәси саҳланмалышдыр. Килинә нарын гум гатылмалыш, кејиijүтли биширилмишdir. Килинин тәркиби сыйхыдыр. Үзәри жаҳшы һамарланмалыш вә каниелјур орнаменттә нахышланмалышдыр (шәкил 8, 2).

Касаларын килинә ири гум гатылмалыш, боз рәнкә гејри-бәрабәр биширилмишdir. Диварында чәһрајы вә боз тәбәгәләр саҳланмалышдыр. Онлар формача бир-биірнәндән фәргләнилрәр. Биірнчи касаның ағзының кәнары дүз, көвдәси силиндрик-габарыг формададыр. Ағзының кәнарлары габарыг вә батыг золагларла әнатәләнмишdir (шәкил 8, 3).

Шәкил 8. I Бајәһмәд некрополу: икнинчى гәбиәрдән ашқар олунмуш күлтаблар үз түнч пиләк.

Икнинчи касанын ағзынын кәшары дүз, көвдәсси габарыгдыр. Икى гырыгдан ибарат олуб үзәри һислә өртүлмүшдүр (шәкил 8, 4).

Гәдәһ типли габын бир гырығы саҳләнмышдыр. Қилинә нарын гум гатылмыш, боз рәнкә биширилмиш, һәр ики үз-дән һамарланмышдыр. Ағзының кәнары дәјирми олуб азачыг харичә гатланмышдыр. Қевдәси габарыгдыр (шәкил 8, 5).

Нимчә типли габын қилинә нарын гум гатылмыш, яхши биширилмиш, һәр ики үзән һамарланмышдыр. Ағзының кәнары дәјирми, қевдәси конусваридир (шәкил 8, 6).

Боз рәнкли кил мә'мұлатына форма вермәjән гырыглар да дахилдір. Габларын ба'зиси ичәридән, башгалары исә харичдән һисләнмишдір. Бә'зи габларын ичәрисинде чәһрајы астары вардыр.

Тунч пиләк назик тәбәгәдән дердүкүч формада һазырланмыш, учлары дәјирмиләшдирилмишдір. Жұхарысында фигурулу дешик ачылмышдыр (шәкил 8, 7).

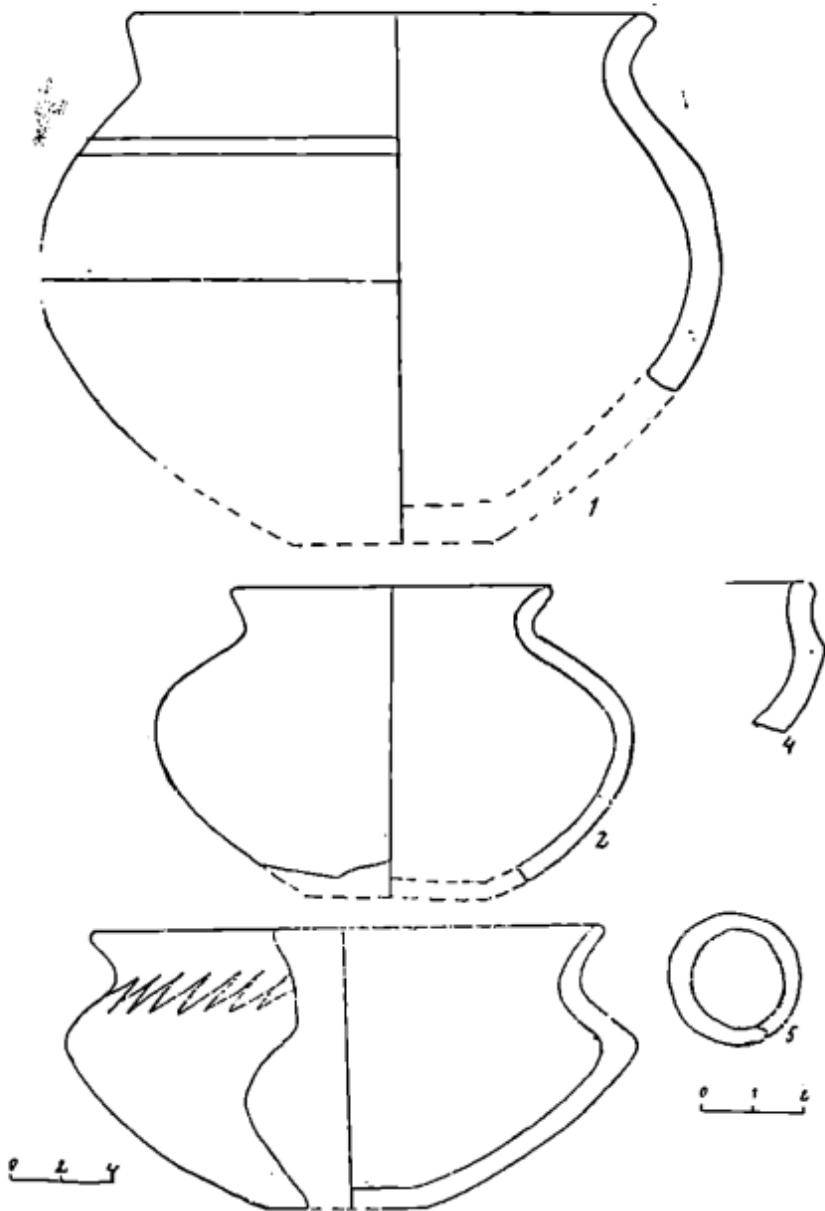
Гәбир № 3. Тәдгиг едилмиш гәбиrlәрдән бир гәдәр аралыда ики гәбир дағыдылмыш, габ гырыглары әтрафа сәпәләнмишди. Һәмин гәбиrlәрин материаллары бизим тәрәфи-миздән топланмышды. Лакин гәбиrlәрин формасыны мүәjән етмәк мәгсәдилә дағыдылмыш гәбиrlәрдә тәмиэлик ишләри апарылды. Үчүнчү гәбириң әтрафында торпаг 1,5 м дәрнлијәдәк көтүрүлдү. Мә'лум олду ки, гәбир камерасы та-мамилә дағыдылмышдыр. Онун жалның кичик бир һиссәси саламат галмышды. Сахланмыш галыглара әсасән белә күман етмәк олар ки, гәбир камерасы чај вә әнәнк дашларындан чохбучаглы формада һөрүлмүшдүр. Газынты заманы гәбириң шәрг дивары яхынылығындан бир әдәд тунч үзүк вә каса типли габын гырығы ашкар едилди. Гәбириң сахланмыш һиссәсінин узуңлугу 1,6 м, ени 1 м-дир.

Бу гәбиrlәрдән ашкар олунмуш материаллар әсасән кил мә'мұлатындан ибарәтдір. Онлар боз рәнкә биширилмиш күп вә каса типли габларын гырыгларындан ибарәтдір.

Күпеләрин қилинә нарын гум гатылмыш, бә«зиләри яхши, башгалары исә гејри-бәрабәр биширилмишдір. Онлар формача ейни олуб һәчминә көрә бир-бириндәк фәргләнірләр. Күпеләрдән бириңин үзәри чызма хәтләрлә нахышланмышдыр (шәкил 9, 1).

Икинчи күп формача бириңчи илә ейни олуб һәчмә бир гәдәр кичикдір. Бу күп габларын һазырланма технолокијасы һаггында мүәjән тасәввүр жарадыр. Габын диварлары бир-бириңин үзәринә гојулмуш ики назик тәбәгәдән һазырланмышдыр. О һәр ики үзән яхши һамарланмышдыр (шәкил 9, 2).

Қасалар ики әдәд олуб формача бир-бириндән фәргләнірләр. Онлардан бири нарын гум гарышығы олан килдән

Шәкіл 9. I Бајемдекі некрополдан: үчүнчү гәбиәрдән ашқар олунмуш килтабблар.

Һазырланарағ гара рәнкә јаҳшы биширилмишdir. Ағзының кәнары харичә гатланмыш вә учда дәјирмиләшdirilmishdir. Қевдәси бинонус формалы олуб јухары hissədә бир гәдәр харичә дөгүр чыхынтылышдыр. Үзәри јаҳшы чилаланмыш вә сыныг хәтләрлә нахышланмышдыр (шәкил 9, 3).

Иккіни каса боз рәнкә биширилмиш, үзәринде чәһрајы ләкәләр сахланмышдыр. Ағзының кәнары бучагшәкилли, кәнарлары исә сили батыг золагла әнатә олунмушdur. Қевдәси габарыгдыр (шәкил 9, 4).

Тунч үзүк кәсикдә даңрәви олан мәфтилдән һазырланмыш, увлары бир-биринни үзәрине гатланмышдыр (шәкил 9, 5).

Гәбир № 4. Бу гәбир тамамилә дағыдылмыш үзәри учгүн нәтижесинде өртүлмүшдү. Апарылан тәдгигат ишләри нәтижесинде гәбрин өлчүләрини мүәјјән етмәк мүмкүн олмады. Торлаг тәмиәләнәркән кил габ гырыглары ашкар едиlldи. Лакин габларда аид бүтүн гырыглары әлдә етмәк мүмкүн олмады. Қерүнүр онлар нә вахтса дағыдылмыш вә эксәриjjätü тулланмышдыр. Ашкар олунмуш материаллар әсасен кил мәмұлатындан ибарат олуб чәһрајы вә боз рәнкә биширилмишdir.

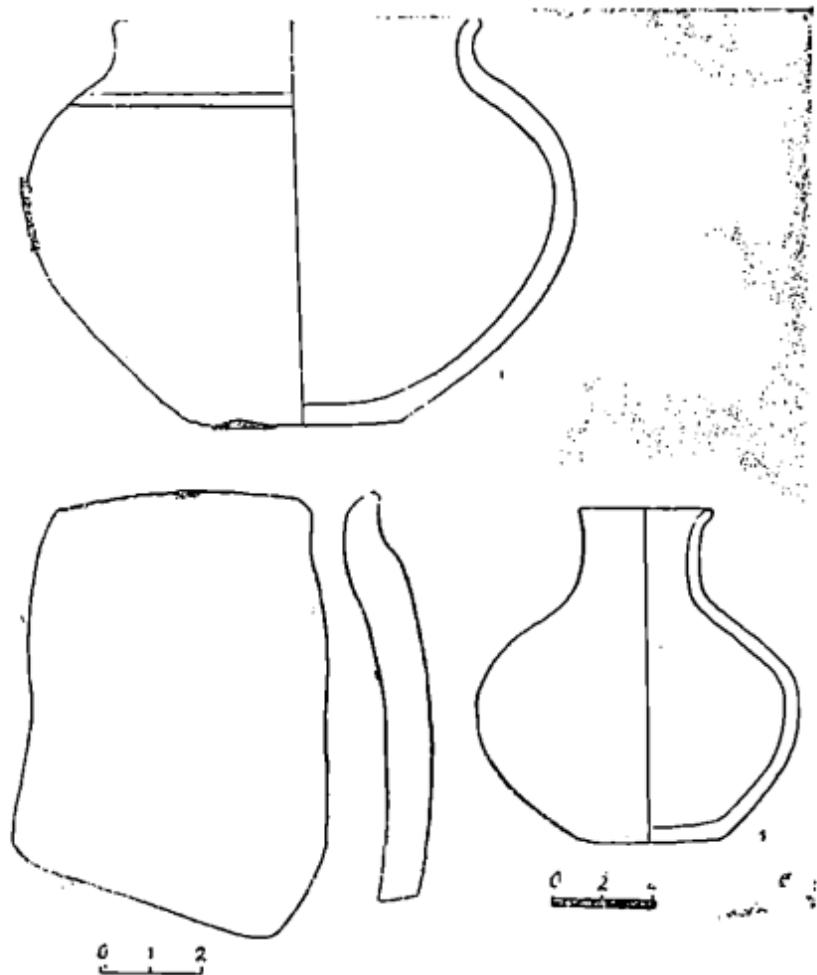
Боз рәнкли кил мәмұлаты күпә вә бадја типли габларын гырыгларындан ибаратdir. Онларын килинә нарын гум гатымыш, боз рәнкә гејри-бәрабәр биширилмишdir. Харичдән сәтһи јаҳшы һамарланмыш, бә'зи јерләринде чәһрајы ләкәләр сахланмышдыр. Күпеләрин бири дулус чархында һазырланмыш вә үзәри чызма хәтләрлә нахышланмышдыр (шәкил 10, 1).

Бадја типли габын килинә нарын гум гатымыш, дулус чархында һазырланмыш, јаҳшы биширилмишdir. Һәр икى үздән һамарланмыш, сәтһиnde гонур ләкәләр сахланмышдыр (шәкил 10, 2). Ағзының кәнары харичә гатланарағ учда дәјирмиләшdirilmishdir. Қевдәси габарыгдыр. Ағзының алты сили батыг золагла әнатәләниб.

Чәһрајы рәнкли кил мәмұлаты күпә типли габлара аидdir. Онун килинә ири гум гатымыш пис јоғрулмуш вә кобуд һазырлаймышдыр. Гејри-бәрабәр биширилмиш, гырыгларын бә'зи јерләринде гонур лајлар сахланмышдыр. Ағзының кәнары дәјирми олуб харичә гатланмышдыр. Бөғазы силиндрик, қевдәси габарыг, отурачағы жастыдыр (шәкил 10, 3).

Јерли әналли илә апарылан сөһбәт нәтижесинде Бајәһимәд некрополунда вахтилә дағыдылмыш гәбирләrin материалларындан бир гисмини топлаја билдиk. Материаллар боз вә чәһрајы рәнкә биширилмиш кил габлардан ибаратdir. Он-

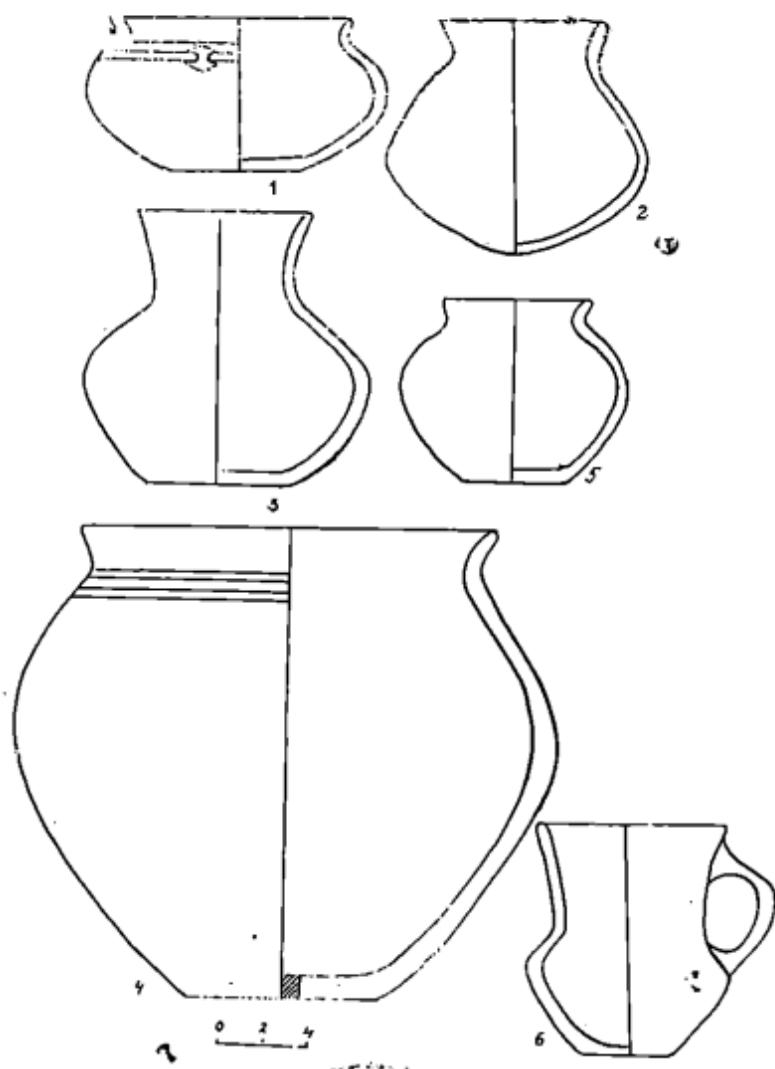
лар күпә, каса, шымчә вә гәдәһ типли габларла төмсил олунмушдур.

Шәкіл 10. I Бајеімад некрополу: дөрдүнчү гәбириң күл мәмұлаты.

Күпәләр һәмминә вә формасына көрә мұхтәлифdir. Онлар дөрд әдәдdir. Бириңчи күпә нарын гум гатылмыш күлдән наэырланмыш, дулус чархында формалашдырылмышдыр. О гејри-бәрабәр биширилмиш, бә'зі јерләреңдә чәһрајы ләкәләр сахланмышдыр. Харичи сәттің һамарланмыш вә үфүгү батығ

золагларла нахышланмышдыр. Ағзынын көнеги хариче гагланараң дәјпирмиләнмишдир. Көвдәсі габарыг, отурачағы жастьдыр. Көвдәсінин жуҳары һиссәсіндә кичик жарымшаршәкілли гуллұ вардыр (шәкил 11, 1).

Шәкил 11. I Баяимад некрополу: тәсадүф тапшылар.

Икинчи күпә кичік һәчмлідір. О ири гум гарышығы олан күлдән һазырланарағ жаҳшы биширилмиштір. Қевдәси арму-ду формада олуб ағзының кәнары бир гәдәр харічә гатланыштыр (шәкил 11, 2).

Үйнчү күпәнин килинә нарын гум гатылмыш, жаҳшы биширилмиштір. Һәр икі үзән һамарланымыш, ичәрисинде дулус өзархының ғырламасы нәтижәсіндә коңсентрик ізләр сахланыштыр. Харічдән сәттің һиселеништір. Ағзының қәнары дәјирми, бағазы силиндрік, қевдәси габарығ, отурачағы жастидыр (шәкил 11, 3).

Дөрдүнчү күпә ири һәчмлідір. О нағый гум гарышығы олан күлдән һазырланарағ гејри-бәрабәр биширилмиштір. Қевдәси узунсов-габарығ формалы олуб ағзының қәнары харичә гатланыштыр. Харичи сәттінде гара боја чәкиләрек жаҳшы чилаланымыш қевдәсінин жұхары һиссәси үфүгү батығ золагларла нахышланыштыр (шәкил 11, 4).

Күпә типли габлардан бири чәһрајы рәпкә бишириләрек үзәршінә гара боја чәкилмиш вә жаҳшы чилаланымыштыр. Онун ағзының қәнары дәјирми, қевдәси габарығ, отурачағы жастидыр (шәкил 11, 5).

Нимчә типли габын килинә нарын гум гатылмыш, боз рәпкә гејри-бәрабәр биширилмиштір. Ағзының қәнары дәјирми, қевдәси конусвари, отурачағы жастидыр.

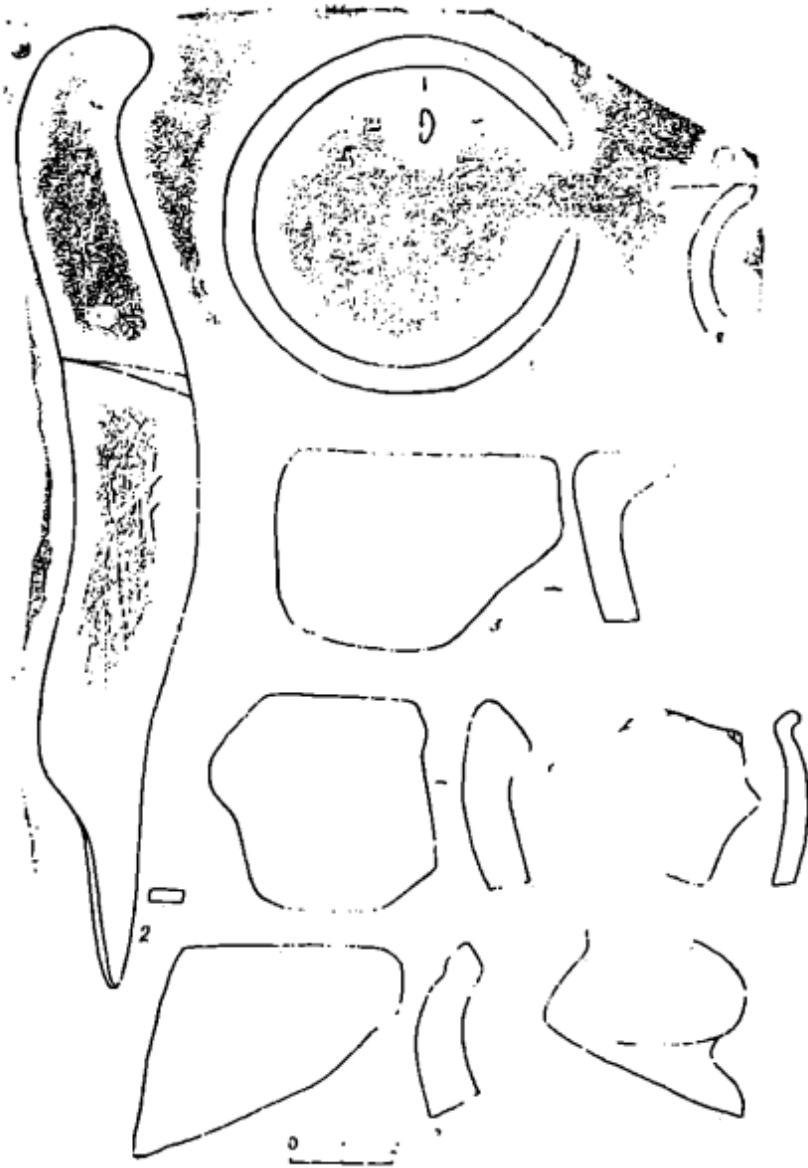
Каса типли габ нарын гум гарышығы олан күлдән һазырланарағ боз рәпкә гејри-бәрабәр биширилмиш, кәсијиндә чәһрајы лајлар сахланыштыр. Ағзының қәнары дәјирми, қевдәси конусвари, отурачағы жастидыр.

Гәдәһ типли габ нарын гум гарышығы олан күлдән һазырланарағ жаҳшы биширилмиш, һәр икі үзән һамарланыштыр. Қәсиқдә даирәви олан һалғашәкпилі гуллу вардыр (шәкил 11, 6).

Ашқар олунмуш материалларын анализинә асасен I Бајәһмәд некрополуну е. ә. I минииллиниң әввәлларинә аид етмәк олар.

6. II Бајәһмәд некрополу. Илк Дәмир дөврүнүн абыдәсінди. О Бајәһмәд кәндінин шимал тәрәғиндердір. Некропол һүндүр дағын жамачында жерләшир. О шәрг вә чәнуб-шәргдә дәрін дәрә иле мәһдудлашыр. Тикшіт ишләрі көрүләркән некрополда тәсадуғән бир гәбир абидәсі дағыдылмыштыр. Дағыдылмыш гәбприн материаллары кәнд мәктәбинин мүәллими Фирәддин мүәллим тәрәғиндер топланыштыр.

Некрополу жерләшдінің әрази 1991-чи илдә мүәллифләр тәрәғиндер тәдгиг едилмиштір. Гәбирләр һеч бир жерусту әламетә малик дешил. Фирәддин мүәллимин вердији мә'лү-

Шәкил 12. 1—2—11 Бајәһмәд некрополи; 3—8—Газанчы гала.

мата көрә бурада юл чәкиләркән дағыдылмыш гәбир даш гуту типли олмушдур. Дағыдылмыш гәбирин материаллары ики түнч биләрзик вә бир түнч бычагдан ибаратдир. Тәессүф ки, онларла бирликдә топланмыш кил габ индијәдәк сакланмашыдыр.

Түнч биләрзикләр ейни формада олуб ичәридән јасты, харичдән габарыг олан мәфтилдән назырламышдыр. Учлары бир-бириндән аралыдыр (шәкил 12, 1).

Түнч бычаг јастытијәлидир. Ортада бир гәдәр эјри олуб учу архаја дөгру әјиләрәк дәјирмиләшдирилmişdir. Саплагы гыса олуб уча дөгру енсиэләшир (шәкил 12, 2).

Ашкар олунмуш археологи материалларын тәһлили II Бајәһмәд некрополунун е. ә. I миниллијин әvvәлләринә аид олдуғуну көстәрир.

7. III Бајәһмәд некрополу. Орта әсрләрә анддир. Некропол Бајәһмәд кәндиин шимал-шәргинде, һүндүр тәпәнин ямачында јерләшир. О шимал-шәргдә һүндүр дағларла, чәнуб тәрәфдә исә торпаг юлла мәһдудлашыр. Торпаг юлдан хејли ашағыда Дәрәчајын шырылтысы ешидишир (шәкил 25, 2). Саһаси 1600 кр м-дир.

Некропол халг арасында гәбристанлыг адландырылыр. 1991-чи илдә бурада кәшфијјат характерли тәдгигат ишләри апардыг.

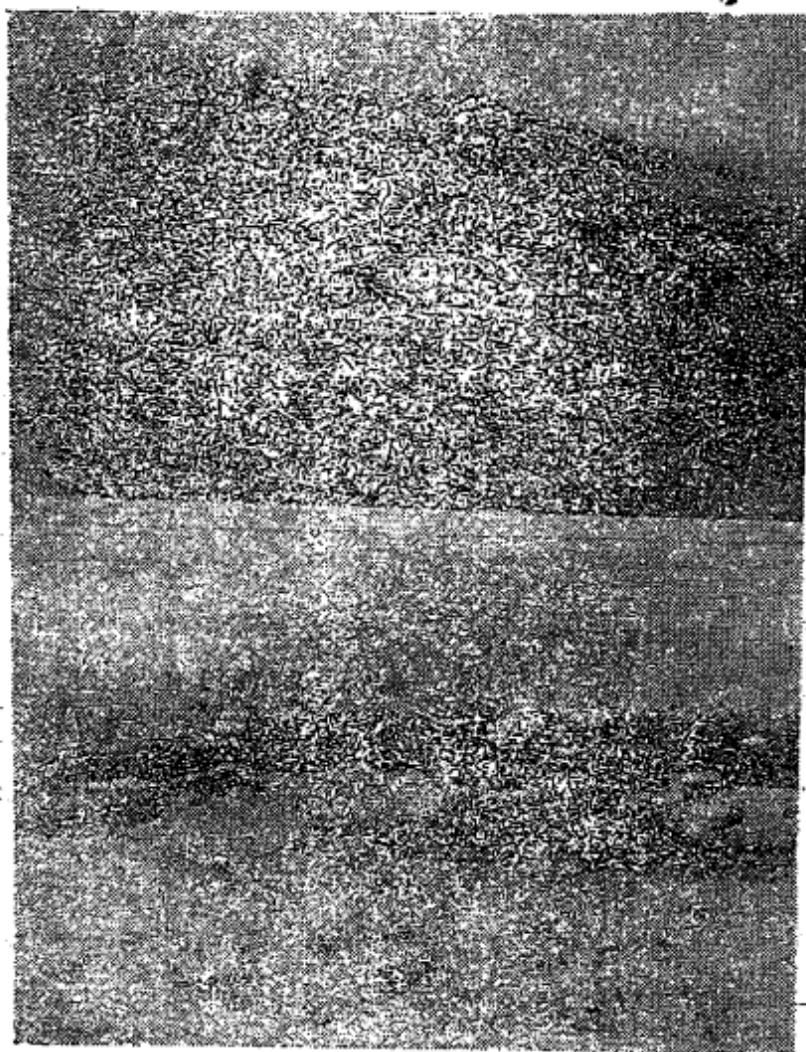
Некрополдакы гәбиrlәrin бир гисми торпағын ашыны масы иетиңсиздә дағылымышдыр. Онларын әксәрийjетинин баш дашлары дүшмүш, синә дашлары исә чүрүмүшдүр. Гәбиrlәr гиблә истигамәттىндәдир. Гәбрүстү дашлар әсасен јасты олуб дәркүнч формалыдыр. Онлар олдугча кобуд назырламышдыр. Бә'зи синә дашларынын үзәрнинде учлары началамыш хәтләрә тәсадүф олуупур. Синә дашларынын бә'зисини үзәрнинде баш дашларыны кечирмәк учун дәркүнч дешик ачылышыдыр.

Бу некрополу тәгрибән XIV—XVII әсрләрә аид стмәк олар.

8. Газанчы галасы. Түнч вә Илк Дәмир дөврүнүн аби дәсidiр. О, Чулфа рајонун Газанчы кәндидән шималда. Элинчәчајын һәр ики саһилинде јерләшир. Галанын сағсаныл вә солсаһыл һиссәси сыйдырым гајалардан ибарат дәрин дәрә плә бир-бириндән айрылыр. (шәкил 26, 1).

Газанчы галасы халг арасында чохдан мә'лум олмуш дур. Вахтилә Азәрбајҹан ЕА Тарих Институтунун әмәкдашлары галада кәшфијјат характерли тәдгигат апармышдыр. 1991-чи илдә галада Нахчыван Елм Мәркәзинин археологи экспедицијасы кәшфијјат характерли тәдгигатлар апар-

мыш вә кәтичәдә галанын һәр икى һиссәсінин планы һазырланмышдыр. Ашкар олунмуш материаллар. Чулфа район тарих дијаршұнаслыг музейіндә саҳланышты. Абидөнин саһеси 5,6 гектардыр.

Шәкіл 26. 1—Газанчы галасының үмуми көрүшүшү;
2—Газанчы некрополу.

Јері көлмішкән гејд едәк іп, бә'зи археологлар биәдән өввәл Газанчы галасында олмуш. Лакин бурада археологи тәдгигат апармамышлар (15, с. 68).

Галаның сағсаһил һиссәсін һүндүр конусвари тәпа формасынадыр. О шәргдә сымдырым гајаларла мәһідудлашыр. Онуң шимал вә қынуб-гәрб тәрәфи машил олдуғу үчүн бу истиғамәттіләрдән галаја галхмаг олур. Іерли әһалинин вердији мә'лүмата көрә тәпәнин әнрәпесинде жарымданрәви бүрчләрлә мәһікәмләндирілмиш гала олмушшудур. Лакин һазырда бу галадан әсәр әламет галмамышдыр. Газанчы көлу тикиләркән абидәнин бу һиссәсін партладылараг жерлә жексан олунуб (10). Һазырда абидәнин чәнуб вә шимал-гәрб һиссәсінде при дашлардан тикилмиш диварларын галыглары сахланыштыр. Абидәнин бу һиссәсін башдан-баша јол машынлары иле күрәндіпіндей мәдәни тәбәгә әсасән дағылыштыр. Болдојәсірин ачдығы жарғанларда мәдәни тәбәгәнин галынылығы 0,5 м-дән 1,5 м-ә گәдәрдір. Мәдәни тәбәгә дағыдылдығындан кил габ гырыгларына тәз-тез тәсадүф олунур. Јерусту материалдар дән дашларындан, чәһрајы вә боз рәңкә биширилмиш кил габ гырыгларында ибарәтдір.

Абидәнин солсаһил һиссәсін сағсаһилә иисбәтән хејли бөйкодур. Солсаһил галасы ики һиссәдән ибарәт олуб һәр тәрәффән сымдырым гајалыгларла әнатта олунмушшудур. Галаның биршінчи һиссәси иккінчиңдән соң да дәрін олмајан дәрә бојунча чәкилмиш икпі гат диварла айрылып. Бу һиссәдә галаның шәрг тәрәффинде жарымданрәви формада тикилмиш бүрчләрин галыглары сахланыштыр. Бүрчләрни бири даш диварла ики жерә бөлүнүб.

Галаның тәбии чәһәтдән әлчатмаз мөвгедә јерләшмәсінә бахмајараг о при дашлардан һөрүлмүш диварларла мәһікәмләндирілмишdir. Диварлар көнардан при дашларла һөрүләрәк арасы иисбәтән кичик дашларла дoldурулмушшудур. Диварларын ени мұхтәліфdir. Шимал вә шимал-шәргдә гала тәбии чәһәтдән зәніф мұдағиға олундуғу үчүн бурада диварларын ени 2,6—3 м-ә чатыр. Диварлар 1—2 м һүндүрлүjедәк сахланыштыр. Соң тәессүf ки, гала диварлары вә ошун ичәрисинде олан тикинти галыглары Милах вә Эрәфсә кәнднин әналиси тәрәффиндей сөкүлмәкдә давам едип. Елә бунун нәтижәсідір ки, галаның ичәрисинде олан јерусту тикинти галыглары та-мамилә дағыдылыштыр.

Диварлар әразинин рөлjeфинә уйгун оларағ кириитили-чыхынтылыдыр. Гала диварының тикинти техникасы Оғлаап-галаны тәкрапар едип. Мұшағидәләре әсасән демәк олар ки,

ғала бә'зи јерләрдә иккі вә үч чәркә диварла мөһкәмләндірілгүйшишdir.

Газанчы галасындан топланмыш жерусту материаллар чәһрајы вә боз рәсекли кил мә'мулатындан ибарәтdir.

Чәһрајы рәнкeli кил мә'мулаты күпә вә каса типли габларын гырыгларындан ибарәтdir. Оnlарын килинә нарын гум гатылмыш, јахши биширилмишdir. Құлә типли габлар формача мұхтәлифdir. Биринчи тип күпәләрин ағзынын кәнары енли вә јасты олуб харичә докру чыхынтылыдыр. Оnlарын бири гејри-бәрабәр биширилмиш, диварлары арасында бишмәниш лај сахланмышдыр. Оnlардан бә'зинин үзениң сары боја чәкилмиш вә јахши һамарланмышдыр (шәкил 12, 3).

Иккінчи тип күпәләрин ағзынын кәнары харичә гатланмыш вә шагули истиғамәтдә јастыланмышдыр. Оnlарын бояғы конусвари, көвдәси габарыгдыр. Габлар харичдән сары боја илә өртүләрәк јахши һамарланмышдыр (шәкил 12, 8). Конусвари бояғы күпәләрин бә'зинин ағзынын кәнары харичдән габарығ золагла әнате олунмушшур. Оnlар һәр иккі үздәп гырмызы боја илә өртүләрәк јахши шүjrәләнмишdir (шәкил 12, 4).

Үчүнчү тип күпәләр силиндрик бояғының гатланмыш, учда дәјирмиләшdirипли мишdir. Харичи сәттениң вә ичәридан ағзынын кәнарына гырмызы боја чәкилциш, харичдән сәттىң чилаланмышдыр.

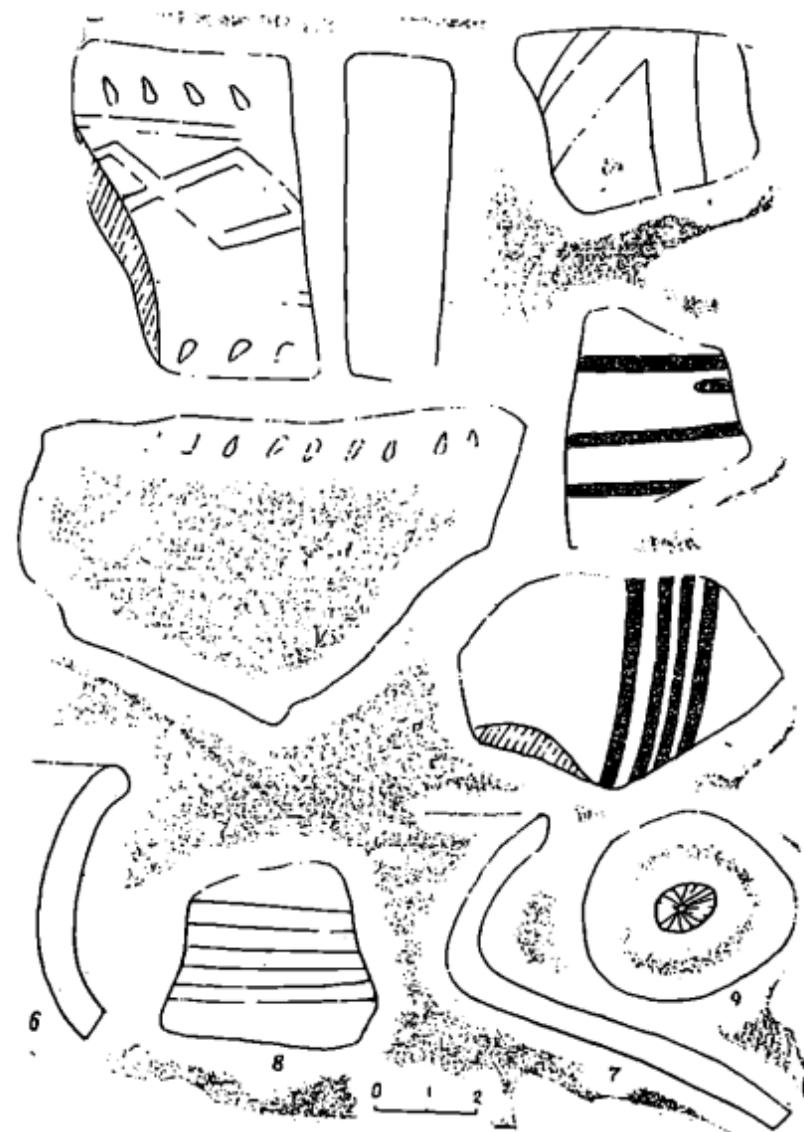
Чөлмәк типли габын гырығы бир әдәдdir. Килинә при гум гатылмыш, чәһрајы рәпкәдә јахши биширилмиш, һәр иккі үздәп гырмызы боја илә өртүләрәк чилаланмышдыр. Ағзы ичәридан гара рәпкә чәпине чәкилмиш хәтләрлә нахышланмышдыр. Ағзынын кәнары харичә ачылмыш вә габарығ золагла әнатәләнмишdir (шәкил 12, 5).

Каса типли габ бир әдәдdir. Килинә нарын гум гатылмыш, јахши биширилмишdir. Һәр иккі үзүнә гырмызы боја чәкиләрәк јахши чилаланмышдыр. Ағзынын алты дәрин бағыт золагла әнатәләнмишdir (шәкил 12, 6).

Чәһрајы рәнкeli кил габ гырыгларындан биринин үзенде кебәләквари чыхынтысы вардыр. Онуң килинә нарын гум гатылмыш, чәһрајы рәпкә биширилмишdir (шәкил 12, 7). Габлардан биринин килинә при гум гатылмыш, гејри-бәрабәр биширилмишdir. Харичи сәттىң узүнсов чәртмәләрле нахышланмышдыр (шәкил 13, 2).

Чәһрајы рәнкeli кил мә'мулатынын бир группа форма вермәjән гырыглардан ибарәтdir. Оnlар нарын гум гарышығы олар килдән һазырланарағ кеjfiyjәtli биширилмишdir. Сәт-

ін гырмызы боја илә өртүләрәк гарә рәнклә нахышланымыштыр. Нахышлар үфүгү, шагули вә чөпине чекилмиш хәтләр-

Шәкид 13. Газаңчы галадап ашкар олупмуш археологи материаллар.

дән ибарәт олуб әсасән һәндәси ҳарактердәdir (шәкил 13, 4, 5). Белә гырыглардан бири габын отурачаг Ынссәси олуб үзәринә парынчы рәнк чәкилмиш вә гырмызы рәнклә ишләпши миш ени хәтләрә нахышланымышдыр (шәкил 13, 3).

Күпә типли габлардан биринин килинә ири гум гатылмыш, гәһвәји рәнкә биширилмишdir. Ағзының кәнары дүз, көвдәси габарыгдыр. Көвдәси бучагшәкилли япма кәмәрлә әнатәләнмиш, үзәри узупсов чәртмәләрлә нахышланымышдыр.

Габ алтлығының гырығы кәсикдә дүзбучаглы формададыр. Килинә ири гум гатылмыш, чәһрајы рәнкә гејри-бәрабәр биширилмишdir. Үзәри дәрни батыг хәтләр вә ромбларларла нахышланымышдыр. Нахышлар овал чәртмәләрлә әнатә олунмушdur (шәкил 13, 1).

Боз рәнкли кил мә'мулаты әсасән күпә типли габларын гырыгларындан ибарәтdir. Онлар формача мұхтәлифdir.

Бириңи тип күпәләрни килина нарын гум гатылмыш, боз рәнкә јаҳшы биширилмиш, харичи сәтни чилаланымышдыр. Онларың ағзының кәнары дәјирми, боғазы силиндрик, көвдәси габарыгдыр. Бә'зи габ гырыгларының үзәринде гәһвәји боја изләри сахланымышдыр (шәкил 13, 6).

Иккىчи типе бир әдәд күпә гырығы аидdir. Онун килинә нарын гум гатылмыш, боз рәнкә јаҳшы биширилмишdir. Харичи сәтни јүнкүлчә чилаланымыш, боғазының алты ики батыг золагла әнатәләнмишdir (шәкил 13, 7).

Күпәләрдән бириңи килинә ири гум гатылмыш, јаҳшы биширилмиш. Һәр иккى үздән һамарланимышдыр. Ағзының кәнары дүз вә ени олуб учда чәпине кәсилмишdir. Боғазы коңусваридir.

Боз рәнкли кил мә'мулатына форма вермәјен гырыглар да дахилdir. Онларың бир гиеси парын гум гатылмыш килдән һазырланараң гара рәнкә биширилмишdir. Үзәри батыг үфүгу золагларла нахышланымышдыр. (шәкил 13, 8).

Даш аләт тәбии дашдан олуб ортасында дәрни ојуг ачылмышдыр (шәкил 13, 9).

Ашкар едилмиш археологи материалларын анализи Газанчы галаның е. ә. II—I миниilijә аид олдуғуну көстәрир.

9. Газанчы јашајыш јери орта әср абиәсидir. Јашајыш јери индик Газанчы кәпдиниң әразисини вә онун шимал һиссәсини әнатә едиr. Абиәсеннән әксәр һиссәси мұасир тикинтиләрни алтында галмышдыр. Онун жалныз кичик бир һиссәси сахланымышдыр. О шимал-шәргдә Газанчы галасы, шәргдә Әлинчәчајла мәһдудлашыр. Јашајыш јеринин шимал-гәрбин-дән асфалт јол кечир.

Газанчы Орта әср жашајыш јериң нағында археоложији әдәбијатта мә'лумата тәсадүф олунур. Бурада кешфијат характерли тәдгигат апармышыг.

Жашајыш јеринин саламат галан һиссеси дағын әтәјиндә јерләшиңдән онун саһеси киринтили-чыхынтылыдыр. Бу саһада мәдәни тәбәгә ѡол машиналары илә күрәниб дағыдылмыш, ширли вә ширсиз габ гырыглары этрафа сәпәләнмишdir. Абидәнин шәрг һиссәсіндә учуб төкүлмүш тикинти галыгларына тәсадүф едилir. Дивар галыглары бә'зи јерләрдә сакланмышдыр. Онлар јонулмамыш гаја дашларындан тикилишdir. Дағынты заманы эмәлә қәлмиш јарғанларда тәбәтәнин галынлығы ајдын изләнилир. Бә'зи јерләрдә тәбәгә 2—3 м-ә жаҳындыр. Тәбәгә күл гарышыг торпаг лајларындан ибарада олуб остеологи галыглар вә кил габ гырыглары илә зәнкиндир. Јерли әнали тәрәфиндән жашајыш јеринин әразисиндең һејван фигурулары вә кил чыраглар тапылмышдыр.

Кил чыраг дар боғазлы, габарыг көвдәлини. Көвдәсисин ашағы һиссәсіндә цилиндрик лүләji, лүләјинин экс тәрәфиндә лентшәкнили гулпу вардыр. Онун килинә нарын гум гатылмыш, жахшы бишрилмиш, харичдан сығалланмышдыр. Лүләјинде һис изләри сакланмышдыр.

Шаршәкилли көвдәли бу тип чыраглар XII—XIII әсрләрдә кениш жајымышдыр. Белә чыраглар Нахчыван (18, с.7), Бакы (19, с. 53), Гәбәлә (21, с. 50), Бејләган (16, с. 97) шәһәрләринин һәмдөвр тәбәгәләриндән мә'лумдур.

Ашкар едилмиш ширли сахсы мә'луматы даһа зәнкиндир. Онларын эксәријјети ангоб үзәриндән өртулмуш монохром, ширли габлардан ибәрәтdir. Ширли габлар ичәрисинде полихром, марганс вә кабалтла нахышланмыш габлара да тәсадүф едилir. Бурадан тапылмыш марганс үзәриндән чызма усулу илә бәзәдилмиш габ садә һәндәси нахышлыдыр. Белә габларын бөлкәдә әсас истенсал мәркәзи Нахчыван шәһәри иди (18, с. 9).

Һејван фигурулары иккى әдәд олуб гырылмышдыр. Онларын баш вә көвдә һиссеси саламат галмышдыр. Фигурлар чәһрајы рәнкдә жахшы бишрилмиш аf, көj вә мави рәнклә нахышланмышдыр.

Кил мә'мулаты каса типли габларын гырыгларындан ибәрәтdir. Бә'зиләринин отурамағы дискшәкилли олуб ичәријә доғру батыгдыр. Онларын үзәри аf ангоб үзәриндән гәһвәйи вә көj рәнклә нәбати орнаментлә нахышланмышдыр. Габлардан биринин үзәри нахышланыгдан соңра шәффаф ширлә өртулмушдур.

Ашқар олунмуш археоложи мәтеріаллара әсасөл дәмәк олар ки, Газанчы жаһаыш жеринде һәјат IX—XVIII әсрләр бою давам етмишdir.

10. I Газанчы некрополу орта әсрләрә анддир. О, Элинчә-чајын сағ саһилиндә, Газанчы кәндиин шымал-шәргинде, узунсов тәпәнин үзәринде јерләшир. Һазырда некропол кәндиин әнатәсниндәдир (шәкил 26, 2).

Некрополда 1991-чи илдә кәшfiijat характерли тәдгигат ишләри апарылмыш, онун планы чыхарылмышдыры.

Некрополдаки гәбирләр гиблә истигамәтиндә олуб јерләшиди тәпәнин бүтүн сәттини әнатә едир. Гәбирләрин әксәрийjетинин баш дашлары јохдур. Синә дашлары узунсов вә дәрдкүнч формада олуб бир гәдәр кобуд һазырланмышдыры. Синә дашларынын бир группу сандыгшәкилләндиr. Онлар јухарыда тағвари формада тамамланыры. Бу тип синә дашларынын көвдәси боюнча сүжетلى тәсвиirlәр вардыр. Тәэссүф ки, белә синә дашларынын әксәрийjети гырылыб дағыдылмышдыры.

Гәбристанлыгда бир неч гоч даша тәсадүf етдик. Онларын әксәрийjети гырылыб дағылмыш вә этрафа сәпәләнмишdir. Некрополда олан гәбирләрни бир группу јерлә әнали тәрәфпидән газылараq дағыдылмышдыры.

I Газанчы некрополуну этрафдан тапылмыш сахсы габсызыглары вә синәдашлары әсасында XIII—XVII әсрләрә анд етмәк олар.

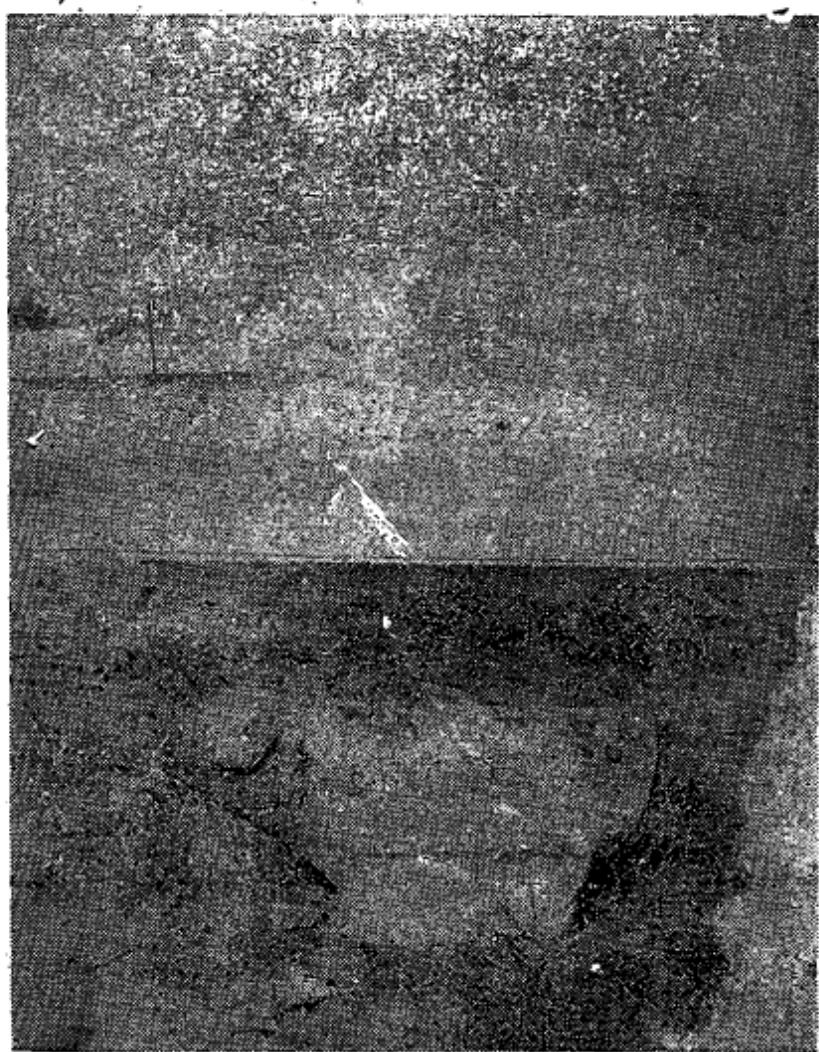
11. II Газанчы некрополу орта әсрләрә анддир. О Элинчә-чајын сағ саһилиндә, Газанчы кәндииндән чәнуб-шәргдә јерләшир. О шәргдә Элинчәчај, шымалда исә дәрин дәрә иле мәһідудлашыр. Некрополун јерләшиди тәпә гәрбдә еңсиз золаг шәклиндә үмуми даf сплсиләсi иле әлагәләндиr. Опун гәрб тәрәфиндән асфалт јол кечир.

Некрополда 1991-чи илдә кәшfiijat характерли тәдгигат апарылмышдыры.

Некрополда мұхтәлиf дәврләрә анд гәбирләр вардыр. Гәбирләрни үзәриндә баш дашлары саҳланимамышдыры, гәдим гәбирләрни әксәрийjети дағылмышдыры. Гәбирләр гиблә истигамәтиндәдир. Синә дашлары дәрдкүнч вә узунсов формалы олуб олдугча кобуд һазырланмышдыры. Бә'зи синә дашлары жастыдыры. Гәбирләрни үзәриндә неch бир ишарә јаҳуд җазыя тәсадүf едилмир. Јалныз ики гәбирин үзәриндә һәндәси хәтләrin олдуғу мүәjjәn едилмишdir. Орта әсрләрә анд синә дашларынын үзәри галын мамыр гаты иле өртүлмүшдүр. Гәбристанлыгда јерли әналини вердиji мә'lумата көрә хеjли гоч дашлар олмушдур. Һазырда онлардан јалныз бири сах-

ләнмүш, галанлары исә гырылыб дағылдылмышдыр (шәкіл 27).

II Газапчы некрополунун орта әср гәбирләриниң XIV—XVIII әсрләрә аид етмәк олар.

Шәкіл 27. II Газапчы некрополу.

12. Гытгын јашајыш јери ортä әср абидаидир. О, Чулфä бөлкесинин Ханаға кәндисидән шәргдә. Элиничәјын сол саһилиндә, ондан тәгрибән 1 км аралыда јерләшпир. Јашајыш јери шәргдә кичик чај ахан дәрин дәре, шималда исә һүндүр дағларла мәһуддлашыр. Җенуб вә чәнуб-гәрбдә о Элиничәј бојунча узанан кичик тәпеләрлә әлагәләнир. Сағасы 17600 кв м.-дир.

Јашајыш јери 1991-чى плдә тәрәфимиздән гејдә алышыш вә орада кәшфијат характерли тәдгигат ишләри апарылыштыр. Ашқар олунмуш материаллар Чулфа тарих-дијаршүаслыг музейиндә сахланылыры.

Јашајыш јери дағ чајынын саһили бојунча шимал-шәргә доғру узаныр. Онун јерләшиди әрази иккى јердә дәрин ярғанла кәсилмишdir. Тикнитиләр тамамилә дағыдылмыш, онларын јеринде ялныз даш јығыналары галмыштыр. Одур ки, јашајыш биналарынын планыны мүэjjән, етмәк мүмкүн олмады. Јерусту материаллар чај дашындан назырланмыш дән дашлары, чәһрајы рәнкә биширилмиш ширли вә ширсиә кил габ гырыглары вә бишминш кәрпичләрдән ибарәтдир. Бишминш кәрпичләрлөн влчусу 19×19×4 см-дир.

Абидәнин бөјүк бир һиссәси шумланыб әкилмиш вә мәдәни тәбәгә дағыдылмыштыр. Јашајыш јеринде мәдәни тәбәгә олдугча аз сахланмыштыр, лакин бә'зи јерләрдә онун галынылы 1 м-ә чатыр.

Јашајыш јеринде топланмыш јерусту материаллар садә вә ширли кил габ гырыгларындан ибарәтдир.

Ширсиә сахсы мә'мулаты иккى габ гырғы илә тәмсил олунмуштур. Онлардан бири күпә типли габын сыныфы олуб чәһрајы рәнкә яхшы биширилмиш, hәр иккى үздән һамарланмыштыр. Ағзынын кәнары дүз олуб харичә доғру чыхынтылы, боғазы конусваридир (шәкил 14, 1).

Иккинчи гырыг каса типли габа андидир. О чәһрајы рәнкә яхшы биширилмиш, hәр иккى үздән һамарланмыштыр. Ағзынын кәнары дүз, көвдәси силиндрик-конусвари формададыр. Ағзынын алты енли батыг золагла әнатә олунмуштур (шәкил 14, 2).

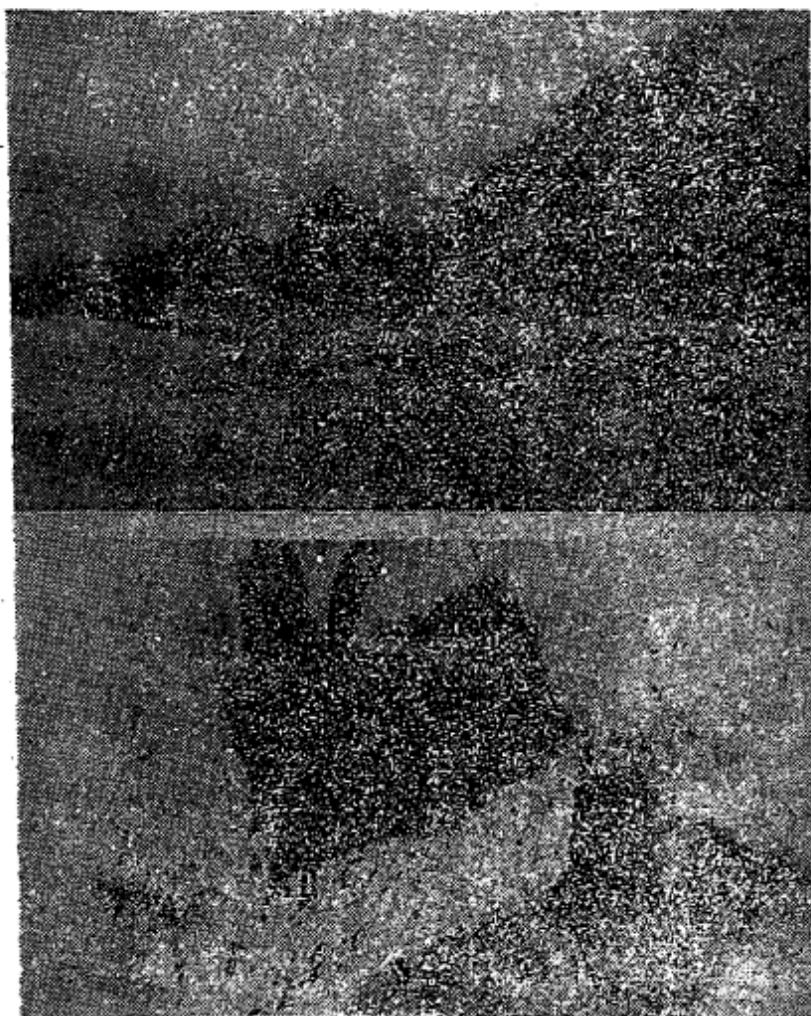
Ширли кил мә'мулаты әсасән каса типли габларын гырыгларындан ибарәтдир. Онлар әсасән көвдә вә отурачаг һиссәнин сыныглары илә тәмсил олунмуштур. Бә'зиләринин отурачагы дискшәкилли олуб ичәриә доғру батыгдыр. Бу тип касалар чәһрајы рәнкә яхшы биширилмиш, ичәридән јашыл, яхуд көј ширлә өртүлмүшдүр. Онлардан бири көј рәпк үәриндән гәһвәји рәнклә нахышланмыш вә шәфафф ширлә өр-

түлмүшдүр. Нахышлар әсасен һәндәси характердәdir (шәкил 14, 3).

Шәкил 14. Гытгыл жашајыш јериниң кил мә'мұлаты.

Икинчи тип касаларың қөвдәси конусвари олуб ашары һиссәдә хариче дөргү чыхынтылы вә дәйірмидир. Онындан бири յашыл ангобла өртүләрәк ангоб үстү чызма үсулу илә нахышланыш вә шәффаф ширлә өртүлмүшдүр.

Шәкил 28. Дашиберпү (Әрәфсә көнді յахынларында).

Иккінчи каса ағ ангоб үзәриндә јашыл ширлә нәбати орнаметлә нахышланмыш вә рәнксиз гејри-шәффаф ширлә өртүлмүшдүр (шәкил 14, 4).

Каса типли габларын бәзиси силиндрик конусвари көвдәјә маликдир. О nlарын ағзынын кәнары ичәријә дөгру јастыланмышдыр, Ичәридән вә харицдән ағзынын кәнарына көй шир чәкилиб (шәкил 14, 5).

Нимчә типли габ бир сыныгла тәмсил олунмушдур. Онун ағзынын кәнары дәйирми, көвдәси конусваридир. Ичәриси ағ ангоб үзәриндән көй золаг вә гәһвәji дапрәләрлә нахышланмышдыр (шәкил 14, 6).

Ширли сахсы мә'мұлатына форма вермәјән кил габ гырыглары да дахилдир. Онлар әсасен ағ ангобла өртүлдүкдән соңра гәһвәji вә көй рәнклә нахышланмыш вә рәнксиз ширлә өртүлмүшдүр. Габларын бири ангоб үстү чызма (енли) үсулу иле нахышланмыш, ојуглар јашыл ширлә долдурулмуш вә рәнксиз ширлә өртүлмүшдүр (шәкил 14, 7).

Топламыш археологи материалларын анализинә әсасен Гытгын јашајыш јерини IX—XVII әсрләре аңд етмәк олар.

13. Даш көрпү. Орта әср абидәсідир. О Чулфа раionунын Әрәфәсә кәндидән шымал-шәргдә Элинчәчајын үзәриндә јерләшир. Көрпүнүн гәрб тәрәфиндә торпаг јол кечир (шәкил 28).

1991-чи илдә Азәрбајҹан ЕА Нахчыван Елм Мәркәзинин археологи экспедицијасы бу әразидә ишләјәркән көрпүнүн елчүләрини вә фотосуну көтүрмүшдүр.

Көрпү тағвари формада олуб мұхтәлиф һәчмели чај вә дағ дашларындан тикилмишdir. Онун тағы кәнарларда јонулмуш ағ дашлардан, ортада исә мұхтәлиф чај дашлары иле һөрүлмүшдүр. Бәркитичи маддә кими ири гум вә әһәнк гарышығы олан кәчдән истиғадә едилмишdir. Чајын жатағынан 1,5 м һүндүрлүкдә олан гаја үзәриндә тикилмиш көрпү һәр ики тәрәфдән һүндүрлүјү 0,8 м олан өзүл үзәриндә ниша едилмишdir. Ашағы һиссәдә көрпүнүн ени 7 м-дир. Онун һүндүрлүјү даш өзүлә гәдәр 5, чаја гәдәр 6,5 м-дир. Көрпүнүн ени 2,7 м-дир. Оның үст һиссәсі тамамилә учуб дағылымыш, тағы исә учмаг үзәредir.

Белә несаб етмәк олар ки, орта әсрләрдә Элинчәчај vadisi илә узанан јол Әрәфәсә кәндидинин үстүндә чајын сол саһили бојунча давам етмишdir.

Тиккити техникасына әсасен көрпүнү XVI—XVII әсрләре аңд етмәк олар.

14. I Әбрәгуинус некрополу орта әсрләрә аңддир. Некропол кәнддән гәрбдә Әрәфәсә-Нахчыван јолунун сағ тәрәфиндә,

үзүүнсов төпөнин үзәриндээ јерләшир. О өтграф јерләрэ нисбәтэн һүндүрдээ олуб һәр тәрәфдән әкин саһәләри илә әһатэ олунмушудур. Некрополун шимал-шәргиндән торпаг јол кечир (шәкил 29,1). Саһәси 3200 кв к.-дир.

Шәкил 29. I вә II Әбрәгүнус некрополу.

Некрополда 1990—1991-чи илләрдә кәшфијјат характерли тәдгигатлар апарылышдыр.

Некрополдакы гәбирләр мұхтәлиф дөврләрә аиддир. Онлар тәпәнин үзәриниң тамамилә әнатә етмишdir. Шәрг-гәрб истиғамәттіндә олан гәбирләrin баш дашлары саҳланмамышдыры. Синә дашларының әксәрийjәti дөрдүзлү призма формасында олуб олдугча кобуд назырламыш, үзәри мамырла өртулмушдур. Бә'зи синә дашларының жухары һиссәси тағвари формада тамамланыры. Синә дашларының бә'зиләри һәндәсi вә архитектура орнаментләри илә нахышланмушдыры. Онлардан бириниң үзәриндә сүжетлi тәсвири lәкк олунмушдур. О схематик гүш, учлары дәјирмиләшdirилмиш һәндәсi хәтләр, инсан i вә ағач тәсвиirlәрниң ибарәтдир. Тәсвири оjma нахышла һашиjәләпмешdir. Бә'зи гәбирләрин үзәриндә учлары началанмыш хәт i вә албан әлiнбасында јазыя тәсадүf олунур.

Гәбринстанлыгдан форма вермәjәi. чөһрајы рәнкдә бишесиимниш ширли i ширсиз габ гырыглары ашкар едилди. Некрополда мұасири гәбирләре дә тәсадүf олупур.

I Эбрәгушус некрополушу орта эср гәбирләрини XIV—XVII әсрләре аид етмәк олар.

15. II Эбрәгушус некрополу орта әсрләре аиддир. Некропол бириңиçдән бир гәдәр аралыда, Эрәфсә-Нахчыван шоссе жолунун сағ тәрәфиндә налшәкилли формауда узанан кичик тәпә үзәриндә јерләшир. О hәр тәрәфдән әкшi саһәләри илә әнатә олунмушдур. Абидәнин шәрг тәрәфиндән асфальт юл кечир (шәкил 29, 2). Саһәси 5600 кв м.-дир.

Некрополда 1991-чи илдә кәшfiijat характерли тәдгигат ишләри апарылмушдыры.

Некропол налшәкилли тәпәнин әсасен үст һиссәсini әнатә едир. Гәбирләr әсасен гиблә истиғамәттіндәдир, опларын баш дашлары саҳланмамышдыры. Синә дашлары дүзбучаглы призма формасында кобуд назырламышдыры. Онлардан бириниң үст һиссәси тағвари формада тамамланыры. Бу пән дашларын әсас һиссәсi тырылыб дағыдылмушдыры. Саҳланмыш бир гырығын үзәриндә инсан тәсвири вардыр. Бә'зи синә дашларының жан тәрәфиндә һәндәсi вә сәккизкушәли күл тәсвиirlәrei верилмешdir. Гәбринстанлыгдакы гәбирләриниң бир чоху газымыш, синә дашлары гырылмушдыры. Вахтию бурада олан гоч дашлар назырда саҳланмамышдыры.

Некрополда апарылан тәдгигатлар заманы јерүстү материяллара тәсадүf олунду. Оилар сон орта әсрләре аид ширли i ширсиз сахсы габ сыйыгларындан вә jүксәк кеjfiijjәtli фајанс һиссәләрниң ибарәтдир. Некрополда иккi мұасири гәбрә тәсадүf едилди.

Некрополда олан орта эср гәбирләрни XIV—XVII әсрләре аид етмәк олар.

16. III Эбрәгуинус некрополу орта асрларә акдидир. О Эбрәгуинус чајынын сол саңилинидә, кәпдин чәнуб-гәрбнинде јерләшир. Некропол һәр тәрәффән яшајыш биналары илә әнатә олунымушдур, чәнуб-гәрбдә дәрин ярғандан ахан Эбрәгуинус чајы илә сәрһәдләшир. Некропол асфалт јолла иккى јерә бөлүмүшдүр. Саңаси 1800 кв м-дир. 1991-чи илдә бурада кәшфијјат хәрактерлүү тәдгигатлар апарылмышдыр. Некрополун јерләшидији әрази әсасән дүзәнлик олуб бә'зи јерләрдә кичик тәпәләр вардыр. Һазырда некрополун изләри итмәк үзәрдилр. Гәбиrlәрни баш дашлары сахланмамыш, синә дашлары исә јеринди тәрпәдилмишdir. Синә дашлары олдуугча кобуд назырламыш, бә'зи гәбиrlәрни үзәрине јонулмамыш дөрдкуич дашлар гојулмушдур. Онлар әсасән гиблә истигаматин-дәдидир. Гәбиrlәрни синә дашларында һеч бир јазыя, јаҳуд ишарәjә тәсадүф олуимур, ялныз бир нечә гәбиr дашынын үзәриндә кичик һәндәси хәтләр чызылмышдыр. Некрополун јаҳыллығында, чајын о бирни тәрәфинидә христиан (албан) монастыры вардыр.

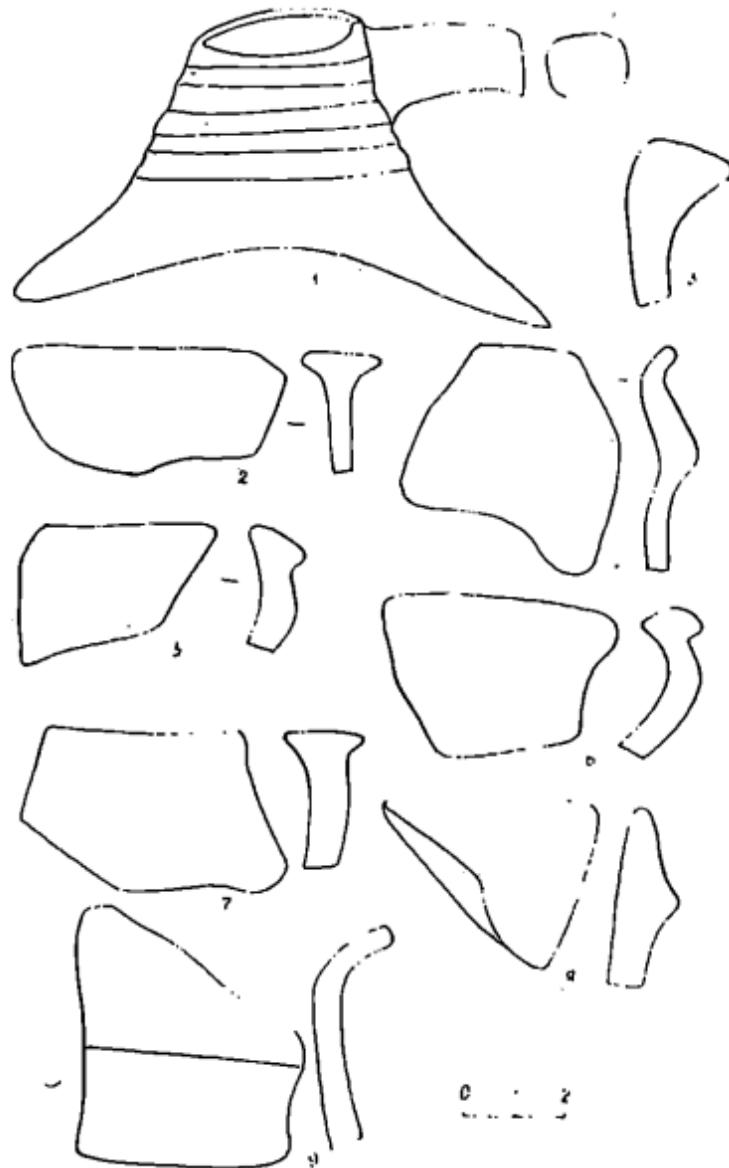
Некрополу XVI—XVIII әсрләрә анид етмәк олар.

17. Элинчәгала гәдим вә орта аср абидәсидир. О, Чулфа рајонун Xанаға кәндииндән гәрбдә, Элинчәчајын сағ саңилинде тәбии гаяннын үзәриндә јерләшир. О әтраf јерләрә нисбәтән һүндүрдә олуб шәргдә Элинчәчај, гәрбдә исә асфалт јолла мәһдудлашдыр. Элинчәгала нағбында әдәбијјатда көниш мәлumat олдугу учун онун үзәринбә дајанымырыг (15, с. 68; 24).

18. Эрәзин яшајыш јери орта аср абидәсидир. О, Эрәзин кәпдиндән гәрбдә, Нахчыван-Эрәфсә асфалт јолунун сағ тәрәфинидә јерләшир. Абидәнин јерләшидији әрази шимал-шәргдә вә чөнуб-гәрбдә гуру чај вадиси илә мәһдудлашдыр. Яшајыш јери сел суларынын јујуб ачдығы ярғанларла бир нечә һиссәjә бөлүмүшдүр.

Яшајыш јери 1989-чу илдә бу әразидә су һовузу тикиләркән тәсадүфен ашкар олунымушдур. Тиккити заманы абидәнин бир гисми дағыдылмышдыр. 1991-чи илдә мүәллифләр бурада көшфијјат хәрактерлүү тәдгигат ишләри апармыш јерүстү материаллар топламышдыр.

Яшајыш јеринин мәркәзи һиссәси 360 кв. м саңәдә гисмән саламат галмышдыр. О әтраf јерләрә нисбәтән бир гәдәр һүндүрдәдидir. Јер үстү материаллар әмек аләтләрнин гырыгларындан чөһрајы рәнкдә бишширимин ширли вә ширсиз сахсы габ сыныгларындан, бишмиш кәрпич вә истеһсал тулантыларындан избарәтдидir. Абидәнин бу һиссәсендә мәдәни тәбәгә 2 м галыллығында сахланмышдыр. Лакин яшајыш

Шәкил 15. Эрәзин јашајыш јериндән ашкар олунмуш кил мә'мұлаты.

јеринин кәнапларында тәбәгә олдугча аз јығылмышдыр. Кәнапларда тәбәгәнни галынылығы 0,5 м-э чатыр. Абидәнин датыдымыш һиссәләрниң гара рәнкли күл долу очаг јерләринең тәсадуф олунар.

Јерүстү материаллар әсасен күл мә'мұлатындан ибарат олуб ширспиз вә ширили күл габ гырыглары илә тәмсил олунмушадур.

Ширспиз саҳсем мә'мұлаты күлә вә каса типпі габларын гырыгларындан ибаратадир. Күпеләр формача мұхтәлиф олуб өнәраји әркендә жаҳшы биширилмишадир.

Бириңи тип күпеләр дарбогазлы, габарыг көвдәлиди. Боязы батыг вә габарыг золагларла әнатәләнмишадир. Ағзының кәнәрүндә қәсикдә даңрәви олан гулпүн гырығы сахланыштыр. Окларын харичи сәттін жаҳшы һамарланыш, сары боја илә өртүлмушадур (шәкил 15, 1).

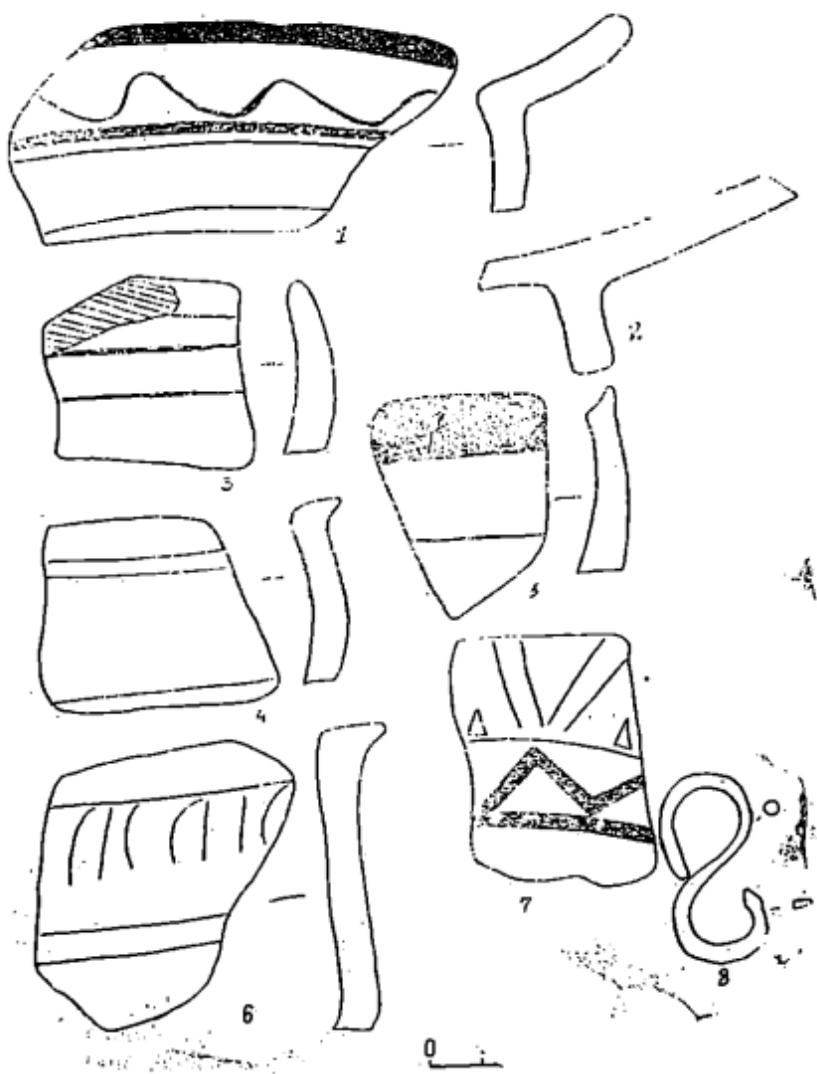
Иккінчи тип күпеләрни килинә нарын гум гатылмыштыр. Оның боязы спилиндрик, ағзының кәнәрү дүздүр. Күпеләрдән бириңиң ағзының кәнәрү һәм ичәријә, һәм дә хариче дөргө чыхынтылыдыр. Оның харичи сәттінә гырмызы боја чекилиб (шәкил 15, 2, 3).

Үчүнчү тип күпеләрни килинә тәмізләпмиш нарын гум гатылмыштыр. Оның боязы пилләли олуб үст һиссәдә хариче дөргө чыхынтылыдыр. Ағзының кәнәрү хариче гатланараң дәйирмилаштирилмишадир. Харичи сәттін жаҳшы һамарланыб (шәкил 15, 4).

Касалар нарын гум гарышығы олан күлдәп һазырланараг жаҳшы биширилмишадир. Оның габарыг көвдәли олуб ағзының формасына көрә бир-бириндән фәргләнірләр. Касаларын икисинин ағзының кәнәрү харичдән габарыг золагла әнате олунашадур (шәкил 15, 5). Үчүнчү касаның ағзының кәнәрү гөвсешәкілли олуб ичәријә вә хариче дөргө чыхынтылыдыр (шәкил 15, 6). Дөрдүнчү касаның ағзының кәнәрү релсшәкілли олуб ичәријә вә хариче дөргө чыхынтылыдыр (шәкил 15, 7). Касаларын һамысы харичдән өнәраји әркендә габарыг золагла әнатәләнмишадир (шәкил 15, 8).

Чөлмәк типпі габын килинә ири гум гатылмыш, гејри-бәрабәр биширилмиш, харичи сәттін һиссәләнмишадир. Диварлары арасында бишмәниш тәбәгә сахланыштыр. Ағзының кәнәрү дүз олуб хариче дөргө гатланыштыр (шәкил 15, 9).

Ширли сақсы мә'мұлаты әсасен қаса түпли габларын сыйыгларыпдан ибарәтдір. Лакки опларынң ичәрисинде бадја вә банка түпли габлара да тәсадуф олунур.

Шекил 16. Эрзайш јашајыш јериндеи ашкар олуттумуш күл мә'мұлаты.

Касалары формасына көрә үч типә бөлмөк олар. Бириңчи тип касаларын ағзынын кәнары енли олуб харичә дөгру чыхынтылыдыр. Габарыг көвдәси ағыз ниссәдә бир гәдәр ичәри јығылмышдыр. Бу тип касаларын ағзынын кәнары дахилдән, бә'зән исә харичдән јашыл ширлә өртүлмүш, сәттін ангоб үстү чызма үсулу илә нахышланмышдыр. Газымыш јерләре түнд, яхуд ачыг јашыл рәнк чәкилмиш вә шәффаф ширлә өртүлмүшдүр. Нахышлар әсасән һәндәси характерлиdir. Касалардан бириңин ағзынын кәнары штамплама үсули илә нахышланмышдыр (шәкил 16, 1).

Бә'зи касаларын үзәри јашыл ангоб үзәриндән түнд јашыл рәнклә енли хәтләрлә нахышланарағ шәффаф ширлә өртүлмүшдүр.

Икinci тип касаларын отурачағы дискшәкилли олуб ичәријә дөгру батыгдыр. Онларын килинә нарын гум гатыларағ јахши биширилмиш, ичәриси јашыл ширлә өртүлмүшдүр (шәкил 16, 2).

Үчүнчү тип касалар габарыг көвдәли олуб ағзынын формасына көрә бир-бириндән фәргләнирләр. Онлардан бириңин ағзынын кәнары дәјирми олуб ичаридән ағ, харичдән јашыл рәнклә өртүлмүш, дахилдән ангоб тәбәгәсини газмагла гәһвәји рәнкә дүз хәтләрлә нахышланмышдыр (шәкил 16, 3).

Икinci касасын ағзынын кәнары харичә дөгру бучаг шәклинде чыхынтылыдыр. О һәр икى үздән јашыл рәнклә өртүлмүш, ангоб тәбәгәсини газмагла дүз хәтләрлә нахышланмышдыр. Газымыш јерләр түнд јашыл рәнклә долдурулмүшдүр (шәкил 16, 4).

Үчүнчү касасын ағзынын кәнары пилләлиdir. Онун ичәрисине јашыл рәйк чәкилмиш, ангоб тәбәгәсинин көтүрмәклә түнд јашыл рәнкә нахышланмыш, јарым-шәффаф ширлә өртүлмүшдүр (шәкил 16, 5).

Баджатипли габын гырығы бир әдәддир. Онун ағзынын кәнары дүз олуб бучаг шәклинде харичә дөгру чыхынтылыдыр. Көвдәси силиндрик-конусвари формададыр. Һәр икى үздән јашыл рәнклә өртүләрәк, харичдән ангоб тәбәгәсини газмагла түнд јашыл рәнкли хәтләрлә нахышланмышдыр. Нахышлар дүз хәтләрдән ибарәтдир. Онларын дүзүлүшү әрәб әлифбасынын һәрфләrinи хатырладыр (шәкил 16,6). Нахышларын үзәриндән гејри-шәффаф шир чәкилмишdir.

Банка типли габын гырығы бир әдәддир. О чәһрајы рәнкдә јахши биширилмиш, харичи сәттін ојма үсулу илә нахышланмышдыр. Ичәриси ағ ангоб үзәриндән шәффаф ширлә өртүлүб, отурачағына јахын гәһвәји рәнкли ләкәләр вурулмушдур (шәкил 16.7).

Ширли кил мә'мұлатына форма өрмәjән гырыглар да дахилдір. Оның үзәри мұхтәлиф рәнкләрлә нахышланыштырылған.

Тапшылар ичәрисинде бир әдәд миссән һазырланыштар магарға вардыр. О кәсікдә даирәви олар мис мәфтүлдән һазырланыш, сәрбест учу жастылаштырылған.

Ашқар олунмуш археологи материалларын анализынә әсасен Әрәзин жашияш жерине XIV—XVII әсрләре айд әтмәк олар.

19. Әрәзин некрополу орта әсрләре айдиди. Некропол Әрәзин кәндидән шимал-шәргдә, Әрәзин-Чамалдың асфалт юлунын сол тәрәфинде һүндүр тәпәнин үзәриндә жерләшир. Оның жерләшији тәпә әтраф жерләре ишебетән һүндүрдә олуб шимала докру үзашыр вә үмуми дағ сипсилик саһә илә әлагәләшир. Чәнуб вә чәнуб-гәрб тәрәфләрдән дүзәшлик саһә илә әнатә олунмушадур.

Некрополда 1991-чи илдә мүәллифләр кәшфијат харakterli тәдгигат апармыштырылған.

Некропол һазырда итмәк үзрәди. Гәбиrlәр шәрг-гәрб истиғаматинең жөнәлдилігі. Оның үзәринең дөрдкүнч формалы жоупулмамыш сал дашлар гојулмушадур. Гәбиrlәrin баш дашлары сахланмамыш, онларың бир нечеси газылыбы дағылмуштырылған. Некрополун әразисинде Сон Орта әсрләре айд ширсиз сахсы мә'мұлатына тәсадүф едилди.

Некрополу тәгрибән XVI—XVIII әсрләре айд әтмәк олар.

20. Зәришдерә жашияш жер. Орта әср айдасында. О Ләкәтагқәндидән чәнуб-гәрбдә Элишчәсајып сағ саһилендә жерләшир. О чәнуб-шәргдә асфалт юл, шимал-шәргдә дәрин дәрә илә мәңдудлашыр. Жашияш жерин гәрб тәрәфдә һүндүр дағларла әнатәләпмишадур.

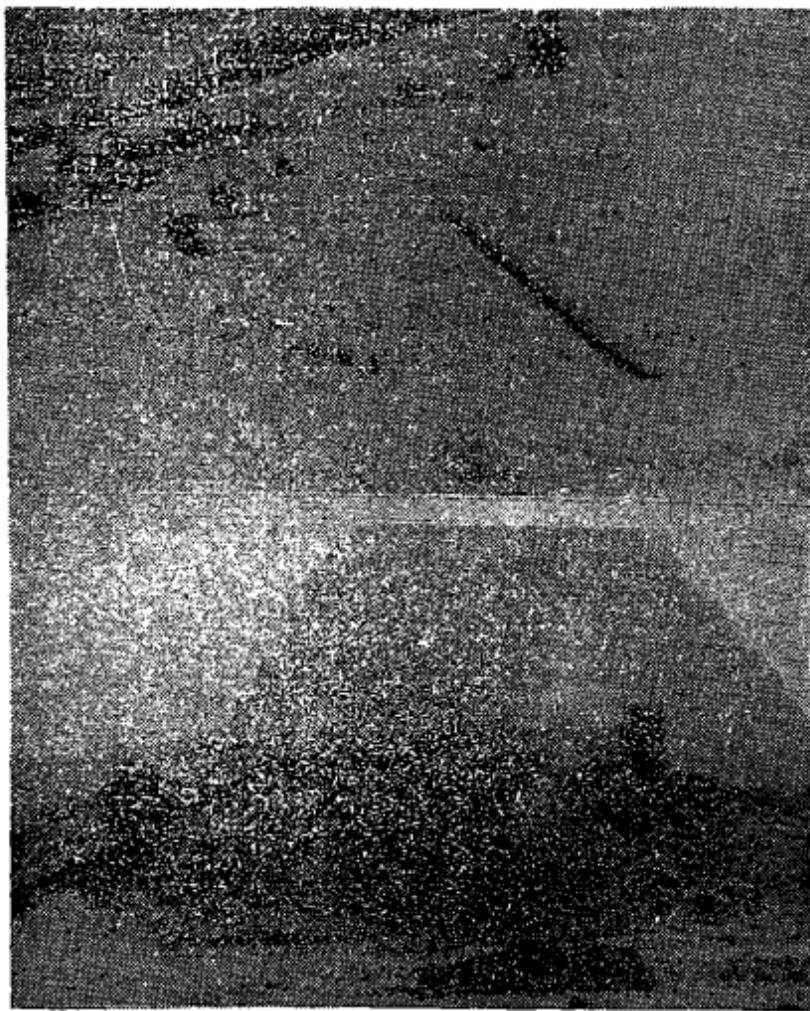
Мүәллифләр 1991-чи илдә жашияш жеринде кәшфијат харakterli тәдгигат апармышлар. Саһәси 890 кв м.-дир.

Жашияш жерин дағын жамачында жерләшијиндән мәденин тәбәгә јујулуб дағылмамыш вә бу күнөдәк сахланмамыштырылған. Сел суларынын јујуб ачдығы жарғапларда мәденин тәбәгә әламәтләрине тәсадүф едилмәди. Айдасын жерләшији әразидә форма вермәjән ширсиз сахсы габ гырыгларына тәсадүф едилди.

Жашияш жеринең әразиси һазырда экин саһеси кими истифадә олунпур, одур ки, онун сәрінедләриниң дәгиг мүәjжәнләширдірмәк мүмкүн олмады. Жерли әналлиниң вердији мә'лумата көрә вахтилә бурада бөյүк мәсчинд вә жашияш биналары олмушадур. Тракторчулар жер шумланаркән бурадаң кир-кирә даши, мис габлар, шамдан вә башга әшжалар тапылдығыны

гејд едирләр. Лакин ашкар олуимуш материалларын һеч бири ницијәдәк сахланмамышдыр.

Јашајыш јеринин шәрг гуртараачагында јерли әнали тәрәфиндән сиңајиши олупан пир вардыр. О данрәвн формада ири дашлар вә колларла әнатәләнмишдири.

Шәкил 30. 1—Зәрнішдәрә некрополу; 2—Јејчә јашајыш јери.

Зәришдәрә јашајыш јерин тәгрибән XVI—XVIII әсрләрә анд етмәк олар.

21. Зәришләр некрополу. Орта әсрләрә анддир. Абында јашајыш јериндән гәрбдә јерләшир. Некропол һүндүр тәпәнин үзәрини вә онун јамачларыны әнатә сидир. О дағ сипсиликенни чаја енән јамачында салынмышдыр (шәкил 30,1).

1990—1991-чи илләрдә мүэллифләр некропол әразисинде кәшфијат характерлән тәдгигат ишләри апармышлар.

Некрополдакы гәбирләрин һамысы шәрг-гәрб истигамәттәндә олуб баш дашлары гәрб тәрәфдәнди. Онларын чохунун баш дашы дүшмүшдүр. Гәбирләрин үзәри ири вә кичик һәчмли дашларла өртүлмүш, бә'зиләринин үзәрине при сал дашлар да гојулмушдур. Эксәрийјәти батыш вә һазырда итмәк үзрәнди. Онларын бир нечәси болдојзерлә газылыб дағылымышдыр.

Некрополу тәгрибән XVI—XVIII әсрләрә анд етмәк олар.

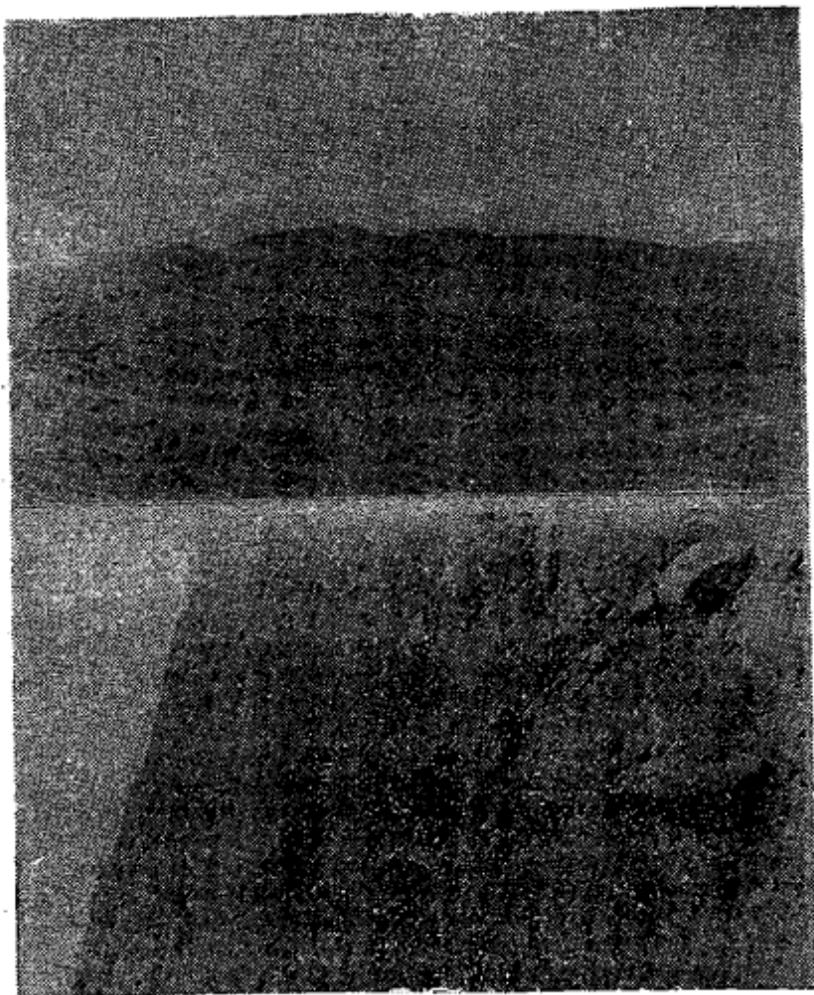
22. I Зогала јашајыш јери (Jenni Zogala). Антик вә илк орта әсрләрә анд абынди. О Элинчәкајын сағ саңилицидә, Милах кәндидән 6 км шимал-гәрбдә јерләшир. Јашајыш јери чәпүб-гәрбдә Зогала чајы, шимал-шәргдә исә дәрин дәре илә сәрһәдләнди. Шимал тәрәфдә јашајыш јери дағ сипсиликен илә мәһдудлашыр (шәкил 31, 1).

Јашајыш јеринин ады әдәбијатда Зафалы, Зогала, Зогаллы кими гејд едилмишdir, јерли әһали исә абынди вә онун јерләшиди эразини Зогала адландырыр. Јашајыш јериндә 1932-чи илдә тәсадуфән иккى тунч грифон тапылмышдыр. Грифонларла таныш олдуғдан соңра И. П. Шеблыкни бу эразинде газынты апармыш вә сүтүн алтлыглары ашкар етмишdir. 1987-чи илдә В. һ. Элијев вә В. Б. Бәхшәлијев тәрәфиндән јашајыш јеринде кәшfiјат характерлән тәдгигат апарылмышдыр (2; 3; 4).

Јашајыш јеринин јерләшиди саға дүзәнликидir. Онун гәрб тәрәфинде јолуи кәнарында тәнha бир ағач вардыр. Бу эрази узун мүддәт әкин кими саһәси кими истифадә едилдијиндән торпағын шумлашмасы нәтижәсендә мәдени тәбәгә тамамилә дағылымышдыр. Апарылан тәдгигатлар нәтижәсендә јашајыш јеринидән чәһрајы рәнкли форма вермәјән киги габ гырыглары, о чүмләдән бир әдәд каса типли габын сыйнығы тапылды.

Вахтилә бурадан тапылмыш илк орта әсрләрә анд сүтүн алтлыглары һазырда сахланмамышдыр. Тунч грифонларын бири Санкт-Петербургда Дөвләт Ермитажында, иккинчиси исә Низами адына Азәрбајҹан әдәбијаты музейинде сахланы-

лыр. Грифонлар һағында археологи әдәбијатда көпші мәлumat верилмешdir. Грифон мұхтәлиф һејванларын әlamет-ләриниң өзүндә бирләшdirән фантастик бир варлыг шәклин-дәdir. Онун жуһары һиссеси тартал башыны, ашагысы исә шир аяғыны хатырладыр. Тәдгигатчылар Зогала грифләрини

Шәкил 31. 1—Зогала жаһајыш јеринин үмуми көрүпушүш;
2—Зогала некрополу.

тахт аяғы олдуғуну гејд етмишләр, ләкин онларын дөврүң нағында мұхтәлиф фикирләр сөйләнмешдір. Бизнән фикриңизчә грифонлары Илк Орта әсрләрә иштеді тәдгигатчылар даға дүзкүн мөвгө тутмушдур (2; 3).

Ашқар олунмуш тапынтылара әсасән белә һесаб етмәк олар ки, I Зогала жаһајыш јеринде һәјат е. ә. IV әсрдән би-зим еранын VII әсринәдәк давам етмишдір. Мұшаһидәләр көстәріп ки, Зогалада һәјат сонракы дөврләрдә бәрпа олунмуш вә сон орта әсрләрдәк давам етмишдір.

23. II Зогала жаһајыш јери (Көһіңә Зогала) Милах кәндіндән шимал-гәрбдә Зогалачајын сол саһниліндә бириңчи жаһајыш јеринде бир гәдәр аралықадыр. Жаһајыш јери шәргдә дәрнә дәрә, чәнуб-гәрбдә Зогалачај, шималда дағ силсиленәси илә мәһдудлашыр.

Жаһајыш јеринде 1987-чи илдә Б. Һ. Элијев вә В. Б. Бахшәлиев тәрәфиндән кәшфијат характерлы тәдгигатлар апаратынышдыр (2, 2).

Жаһајыш јери һүндүр тәпәнни жамачында јерләшир. Абидә тәпәнни жамачы бојунча шималдан шәргә доғру узапыр. Жаһајыш биналары тамамилә учеб дағылмыш, онларын јеринде дәрдкүңч вә овал چалалар галмышдыр. Учуб текүлмуш тикинти галыгларына әсасән демәк олар ки, биналар әсасән дашдан тикилмешдір. Жаһајыш јеринде аларылан тәдгигат заманы кил мә'мұлатына, жаҳуд әмәк аләтләринә тәсадуф едилмәді. Абидә дағынтыја мә'руз галмадығындан белә һесаб етмәк олар ки, бурада мәдәнни тәбәгә жаҳшы сахланмышдыр. Мәдәнни тәбәгәшшін 0,5—1 м галыптығында сахланмасы күман едилир.

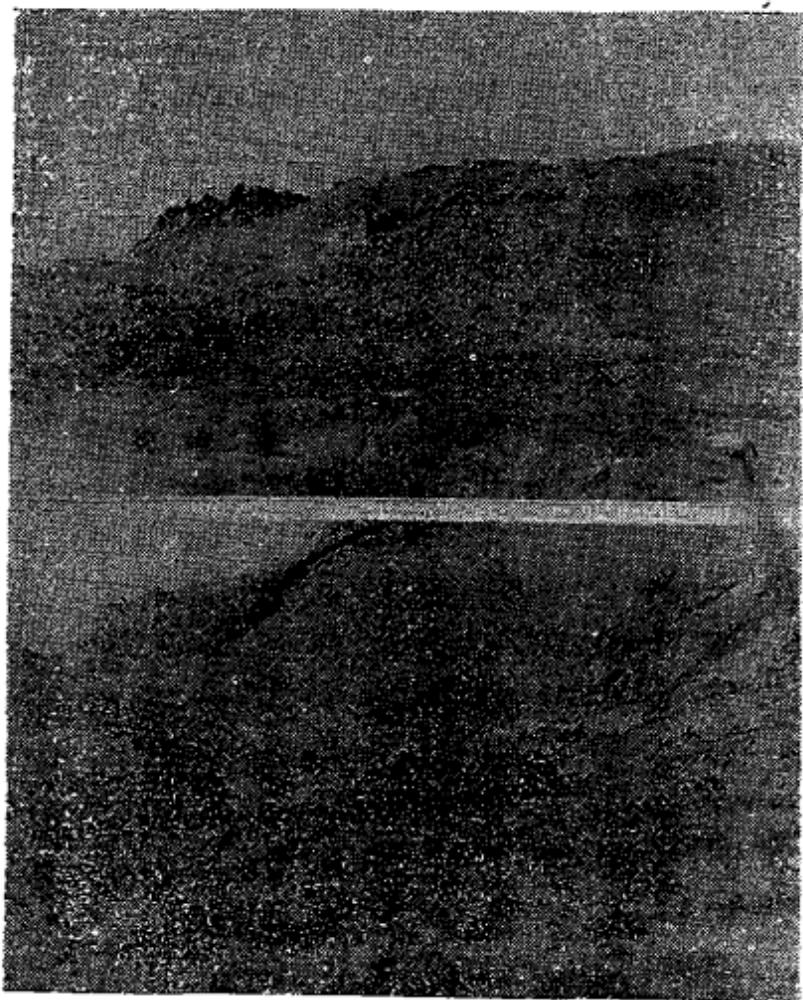
Бизнән фикриңизчә II Зогала жаһајыш јерини сон орта әсрләрә, тәгрібән XVI—XVIII әсрләрә иштеді етмәк олар.

24. Зогала некрополу. Сон орта әсрләрә иштеді абындағы. Абидә Милах кәндіндән шимал-гәрбдә бириңчи жаһајыш јеринин жаһынлығында јерләшир. Онлары бир-бириндән дәрнә дәрә аյырыр. Некрополун јерләшдији әрази шимал-гәрб вә чәнуб-шәргдә дәрнә дәрә илә мәһдудлашыр. О шимал тәрәфдә үмуми дағ силсиленәси илә ғовушур (шәкил 31, 2).

Некропол 1987-чи илдә В. Һ. Элијев вә В. Б. Бахшәлиев тәрәфиндән нәзәрдән кечирилмешдір (22).

Некрополдакы ғәбиrlәр гәрб-шәрг истиғамәттіндәдір. Онларын демәк олар ки, һеч бириңин баш дашлары сахланмышдыр. Ғәбиrlәрин үзәри дәрдкүңч формада кичик һәчмели дашларла әнатәләнмиш, бә'зиләрпин үзәри исә башдан баша дашла өртулмушдур. Онларын эксәриjjети назырда итмәк үзрәдір (22).

Некрополу тәгрибән XVII—XIX әсрләрә айд ётмәк олар.
25. Иландағ յашајыш јери. Орта әсрләрә айд абиадәдир.
О, Чулфа раionун Кал кәндипидән шимал-шәргдә, Иланда-

Шәкил 32. Иландағ յашајыш јеринин үмуми көрүнүшү.

ғын шәрг јамачында јерләшир. Онуң шәрг тәрәфиндән торпаг јол кечир (шәкил 32).

Јашајыш јеринде 1991-чи илдә кәшфијјат характерли тәдгигат ишләри апарылмышдыр.

Јашајыш јери дағын јамачында тәбии чәһәтдән элверишлі мөвгедә јерләшир. О уч тәрәфдән сыйдырым гаяларла әнатә едилемшишdir. Јерли әнали арасында ону «Нәби галасы» да адлаңдырылар. Галанын этрафы меһрәдән тикилмиш диварларла әнатә едилемшишdir. Диварларын бүнөвәсі бә'зи јерләрдә гая дашларындан һөрүлмүшшудур. Јашајыш јеринде дашдан вә мөһірәдән тикилмиш биналарын галыглары сахланмышдыр. Мәһрә диварларын тикинитисинде чынгыл гарышыры олан палчыгдан истифадә едилемшишdir. Мәдени тәбәгә јахши сахланмамыш вә ашынма нәтичәсіндә дағылмышдыр. Лакин бә'зи јерләрдә тәбәгәнин галынлығы 0,5 м-дән 1 м-э чатыр.

Јерүстү материаллар әсасен кил габ гырыгларындан ибарт олуб чәһирајы рәнкдә јахши бишнүрләмешшишdir. Онлар күпә вә каса типли габларын гырыгларындан ибартедиir. Күпәршил килинә нарын гум гатылмыш, чәһрајы рәнкдә јахши бишнүрләмеш, харичдән һамарланмышдыр.

Каса типли габларын отурачаг һиссәси сахланмышдыр. Сынларын отурачағы һүндүр дабанлы олуб бир гәдәр ичәріне доғру батыгдыр. Ичәриси ағ ангоб үзәриндән јашыл вә гәһвәйи рәпкелә нәбати орнаментле нахышланмышдыр. Бә'зи касаларын һәмчинин харичдән ағзынын кәнарлары садә һәндәси хәтләрлә бәзәдилмешшишdir.

Шүшә габлар бир нечә гырыгла тәмсил олуумышшудур. Онилардан биринин бояз һиссәси сахланмышдыр. Онуң боязы силнидрик, ағзынын кәнары пилләлишdir. Иккинчи гырыг шүшә габын отурачаг һиссәсінә аид олуб јастыдыр. Қевдәси јухарыја доғру шаршәкилли формада кенишләннир.

Үчүнчү гырыг чохүэлү банка типли габын гырығыдыр. Онуң ағзынын кәнары дүздүр.

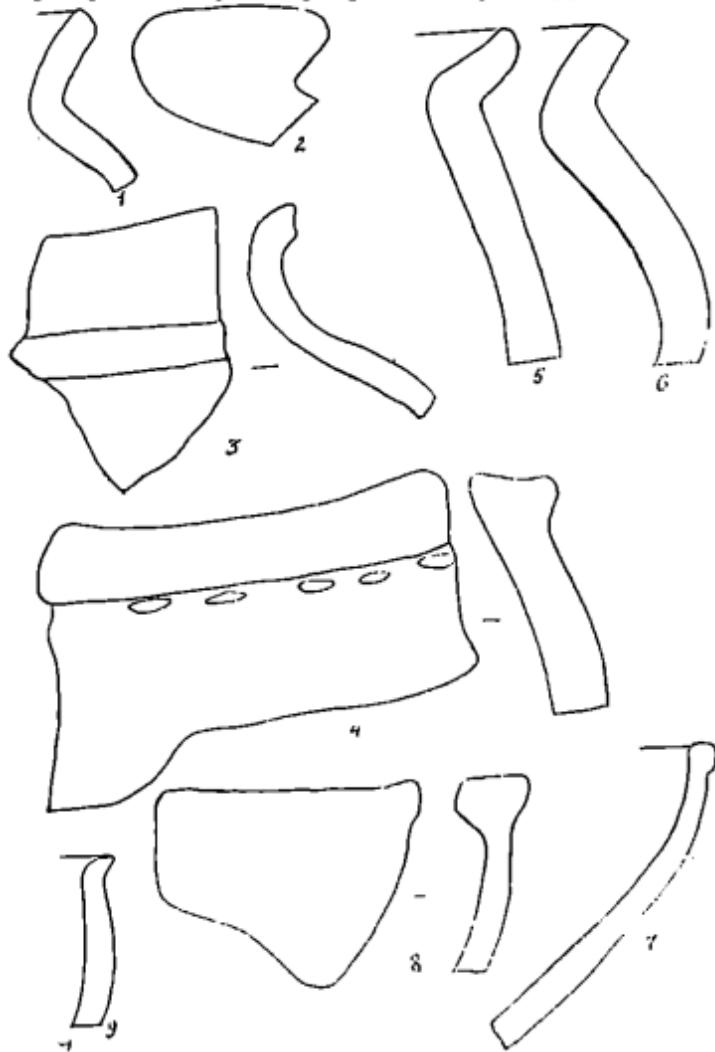
Даш аләт конусвари формада олуб боз рәпкли туфдан назырланмыш, үзәри јахши һамарланмышдыр.

Ашкар едилемши тапынтылара вә тикинти галыгларына әсасен Илапдағ јашајыш јерини XI—XVIII әсрләре аид етмек олар.

26. Јејчә јашајыш јери. Орта әсрләре аид абынадиir. О Чулфа рајонунун Салтах кәндииндә шимал шәргдә, Элинчәчәјын сол саңылыштә јерләшир. Абында гәрбдә Эллинчәчәјла, шимал вә чәнубда дәрин дәрә илә мөһүрдүләшшүр. Шәрг тәрәфдә о алчаг тәпәләрлә бирләшәрәк үмүмнүн рељефлә әлагәләннир (шәкил 30, 2). Саһәси 1850 кв м.-диir.

Јашајыш јери 1991-чи илдә мүәллифләр тәрәфиндән гејда алынышдыр.

Абидә гәрбдән шәргә дөгру кенишләнән узунсов тәпәниң үзәриндә јерләшир. Тәпә этраф јерләре иисбәтән бир гәр hүн дурдәдигр. О чәпуб тәрәфдән гајалыгларла әнатә олуңуоб. Јашајыш јери арх чәкىлләркән күчлү дағыштыя мә'рүз галмышдыр.

Шәкил 17. Јејчә јашајыш јершидән ашкар олуңууш кил мә'мураты.

Абидәнин јерләшдији тәпәнин үзәри тикинти галыглары илә өртүлмүшдүр. Тикинтиләр груп һалында ики јердә јерләшмишdir. Јерин үзәрине сәпәләнмиш тикинти галыгларына эсасән демәк олар ки, биналар дашдан вә мөһрәдән тикинти мишdir. Тикинтиләр тамамилә дагылмыш, оиларын јеринде дөрдкүнч вә овал чалалар сахланмышдыр. Мүшәнидәләрә эсасән демәк олар ки, абидәнин үзәрине сахланмыш тикинти галыглары соң орта әсрләрә андdir.

Јашајыш јеринин гәрб тәрәфнинде бөјүк бир саһә тракторла күрәниб дағылымышдыр. Бурада мөһрәдән вә дашдан һөрүлмүш диварлар ашкар олунмушдур. Шимал-гәрбдә арх چакиләркән һүндүрлүjү 5 м олан кәсик әмәлә қалмишdir. Кәсикдә бир-биринин үзәрине јерләшән үч тикинти гаты айдан изләпшилir. Јерин релјефниндә асылы олараг тәбәгә 5—15 м галынылығында сахланмышдыr. О күл вә ағ рәнкли чүрүнү гарышығы олан торпаг лајларындан ибарат олуб киl мә'мулаты вә остеоложи галыгларла зәнкнидир. Тәбәгә јумшаг олдуғу үчүн тәбии ашынмаја мә'руz галмышдыr. Абидәнин дагынтыя мә'руz галмыш һиссәсіндә апарылан тәмизләмә ишләрп заманы гара рәнкә биширилмиш киl габларын гырыглары ашкар олунд.

Јерусту материаллар эсасән ширли вә ширсиз саксы мә'мулатындан ибаратдир. Ширсиз саксы мә'мулаты чәһрајы вә боз рәнкә биширилмиш габларын гырыглары илә тәмсил олунмушдур.

Чәһрајы рәнкә биширилмиш киl мә'мулаты күпә, бадja вә каса типли габлардан ибаратдир.

Күпәләр формача бир-бириндән фәргләнирләр. Бириңчи тип күпәләр боғазсыздыr. Оиларын ағзынын кәнары дүз олуб харичә дөгрү әжилмишdir (шәкил 17, 1). Килинин тәркибинә при гум гатылмыш, чәһрајы рәнкә биширилмиш, харичи сәтbi һисләнмишdir. Көвдәсниниң јухары һиссәси при чәртмә орнаментле нахышланмышдыr.

Күпәләрдән бириңи килинә нарын гум гатылмыш, јахшы биширилмишdir. Онуң ағзынын кәнары епли олуб харичән бир гәдәр дәјирмиләнмишdir (шәкил 17, 2).

Иккىнчи тип күпәләрнөн боғазы гыса вә силиндрик олуб ағзынын кәнары харичә гатланараң учда дәјирмиләшдирилмишdir. Онуң килинә нарын гум гатылмыш, чәһрајы рәнкә бишириләрәк һәр ики үзән јахшы һамарланмышдыr.

Үчүнчү тип күпәләрнөн боғазы конусвари, көвдәсн габарыгдыr (шәкил 17, 3). Оилар нарын гум гарышығы олан киl дәң һазырланаң јахшы биширилмишdir. Күпәләрдән бириңи ағзынын кәнары дүз олуб шагули истигамәтдә јастылан-

мышдыр. Иккінчи күпәнин ағзының кәнары началаныб. Онун көвдәсінин жұхары ниссәсін чызма хәтләрлә нахышланыб.

Бада типли габын килинә нарын гум гатылмыш, чәһрајы рәнкдә жаҳшы биширилмишdir. О харичдән боз рәнкдәdir. Ағзының кәнары началанмыш вә бир гәдәр харичә гатланмышдыр. Көвдәси габарыгдыр. Ағзының алты овал батыгларла нахышланыб, һәр ики үздән жаҳшы һамарланмышдыр (шәкил 17, 4).

Каса типли габлардан биринин килинә нарын гум гатылмыш, чәһрајы рәнкдә жаҳшы биширилмишdir. Ағзының кәнары пилләли олуб харичә доғру чыхынтылы, көвдәси габарыгдыр (шәкил 17, 5).

Иккінчи касаның көвдәси биконус формалы олуб ағзының кәнары харичә гатланарағ дәйирмиләшдирилмишdir. Сәтни гырмызы ангобла өртүләрек жүнкүлчә чилаланмышдыр.

Чәһрајы рәнкни кил мә'мулатының бир группа форма вермәjән гырыглардан ибарәтdir. Онлардан бир группунун үзәри гырмызы боja илә өртүлмүшдүр.

Боз рәнкли кил мә'мулаты чөлмәк вә каса типли габларын гырыгларынан ибарәтdir. Чөлмәк бир әдәд гырыгла тәмсил олунуб. Онун ағзының кәнары харичә доғру әйилмишdir. Көвдәси габарыгдыр (шәкил 17, 6).

Каса типли габларын һамысы габарыг көвдәли олуб ағзының формасына көрә бир-бириндән фәргләнирләр. Онларын килинә нарын гум гатылмыш вә жаҳшы биширилмишdir.

Касалардан биринин ағзының кәнары харичә доғру чыхынтылыдыр. Һәр ики үзүнә гара боja чәкиләрек жаҳшы чилаланмыш үзәринде чилалајычы аләтии изләри сахланмышдыр (шәкил 17, 7).

Иккінчи касаның ағзының кәнары дүз олуб ичәриjә вә харичә доғру чыхынтылыдыр. О боз рәнкдә биширилмиш, һәр ики үздән шүjрәләнмишdir (шәкил 17, 8).

Үчүнчү касаның ағзының кәнары сили батыг золагла әна тәләнмиш, харичи сәтни һәр ики үздән һамарланмышдыр (шәкил 17, 9).

Боз рәнкли кил мә'мулатына форма вермәjән габ гырыглары да дахилдидir. Онларын бә'зицинин үзәри гара боja илә өртүләрек чилаланмышдыр.

Ширли сахсы мә'мулаты каса типли габларын гырыгларындан ибарәтdir. Онлар чәһрајы рәнкдә жаҳшы биширилмишdir. Касалар формача бир-бириндән фәргләнирләр.

Биринчи тип касаның көвдәси асимметрикдидir. Көвдәсін жұхарыдан бир гәдәр ичәриjә, ашағыдан исә харичә доғру чыхынтылыдыр. Ағзының кәнары релшәекиллидир. Ичәрисине тунд жашыл рәнк чәкилмиш, ангоб үстү чызма үсулу илә иш-

ләнилмиш нәбати тәсвиirlәрлә нахышланмышдыр. Нахышлар мүхтәлиф рәнкләрлә чәкилмиш енли хәтләрлә сәрһәдләнмишdir (шәкил 18, 1).

Шәкил 18. Јејчә јашајыш јершәдән ашкар олупмуш сахсы мә'мұлаты.
1—5

Иккинчи касанын көвдәсі габарығ олуб ағыз һиссәдә бир гәдәр ичәри јығылмышдыр. Даҳиңдән ағ ангоб үзәриндән боз рәнклә чәкилмиш хәтләр дә көј ләкәләрлә нахышланмышдыр (шәкил 18, 2).

Үчүнчү касанын ағзының кәнары харичә гатланараг дә-јирмиләшдирилмәншдир. Көвдәси габарыгдыр. Һәр икى үзү ағ ангобла өртүләрәк ичәриси көј вә јашыл рәнклә нахышланымыш, рәнкесиз шәффаф ширлә өртүлмүшдүр (шәкил 18, 3).

Дөрдүнчү касанын көвдәси конусвари формалыдыр. Ичә-риси ағ ангоб үзәриндән марганс вә көј рәнклә нахышланара-г ярым-шәффаф ширлә өртүлмүшдүр. Харичдән ағзынын кәнарына ағ рәнк чәкилиб (шәкил 18, 4).

Бешинчи касанын көвдәси силиндрик-габарығ формалы олуб ичәрије доғру батыгдыр. Оnlарын ағыз һиссәсін сах-ланымышдыр. Онлардан биринин үзәри ағ ангоб үзәриндән көј вә јашыл рәнклә чәкилмиш нәбати ориаментлә нахышланымыш вә шәффаф ширлә өртүлмүшдүр (шәкил 19, 1).

Бу габлардан бә'зиси ангоб тәбәгәсінин газылмасы үсу-лу илә нахышланмышдыр.

Нимә типли габларын көвдәси конусвари формалыдыр. Габларын ағыз һиссәсі сахланмајыб. Онлардан биринин үзә-ри көј вә гөһвәји золагларла нахышланымышдыр. Иккинчи ним-чәшин үзәри ағ ангоб үзәриндән көј рәнк вә маргансла нахышланымышдыр. Һәр икى габын үзәри гејри-шәффаф ширлә өртүлмүшдүр (шәкил 19, 2).

Ширли сахсы мә'мулатынын бир группа форма вермәјэн гырыглардан ибарәтдир. Онлар мұхтәлиф үсулларла нахышланымышдыр.

Јејчә јашајыш јериидән ашқар едилмиш археологи ма-териалларын тәһлилиниә әсасән белә һесаб етмәк олар ки, ја-шајыш јери IX—XVIII әсрләрә айдадыр. Лакни бурада гәдим дөврләре айд тәбәгәсін дә олмасы күман едилдир.

27. Коласу јашајыш јери. Илк орта әсрләрә айдадыр. Аби-дә Чулфа рајонунун Ләкәтаг кәндииндән шимал шәргдә Кола-су чајы илә Дәмирри чајыны говшагында јерләшир. Јашајыш јери шималдан һүндүр дағларла, шимал-шәргдә Дәмирри чај, шимал-гәрбдә исә Коласу чајы-илә сәрһәдләнди (шәкил 33, 1). Саһәс 2500 кв м.-дир.

Јајыш јери 1991-чи илдә гејдә алымыш вә кәшфијјат ха-рактерли тәдгигатларла өјрәнилмәншдир.

Јашајыш јери дағ силсиләсінин чај говшагына енән ја-мачында јерләшир. Абидә бир-биринин үзәриндә јерләшән үч террасы әһәтә едир. Онын үзәри учуб-төкулмүш тикнити га-лыглары илә өртүлмүшдүр. Тикнитиләр тамамилә дағыдыл-

мышдыр. Биналарын јеринде дөрдкүнч вэ овал формалы ча-
лалар сахланыштыр. Јерин үзәрине сәпеләнмиш тикнити

Шәкүт 33. Қоласу јашаыш јери вэ онун некрополу.

галыгларына әсасөн белә һесаб етмәк олар ки, биналар әса-
сөн дашдан ишиңда едилемешдир.

Тәдгигат иетичесинде мүәјжәп едиуди ки, јашајыш јеринде
мәдәни тәбәғә сакланымышдыр. Јерүстү материаллар гырыл-
мыш дән дашларындан вә чәһрајы рәпкә бишрилмиш кил
габ сыныгларындан ибәрәтдир.

Кил мә'млаты форма вермәјән ики габ сынығы илә тәм-
сил олунмушдур. Онларын килинә нарын гум гатылмыш чәһ-
рајы рәпкә жаҳшы бишрилмишдир.

Дән дашлары ики әдәд сыныгла тәмсил олунуб. Онлар
боз рәнкли чајдашындан овал формада һазырланмышдыр.
Дән дашлары уст тәрәфдә яасты, ашағыда исә габарыгдыр.

Коласу јашајыш јерини тәгрибән VI—VIII әсрләрә аид ет-
мәк олар.

28. Коласу некрополу плк орта әсрләрә аиддир. О, Чулфа
районунун Ләкәтәғ кәндидән шимал-шәргдә, ейни адлы ја-
шајыш јеринин шималында, онцила бир әразидә јерләшир
(шәкил 33, 2).

Некропол 1991-чи илдә мүәлифләр тәрәфийнән гејдә алышы-
мыш вә бурада кәшфијјат характерли тәдгигатлар апарыл-
мышдыр.

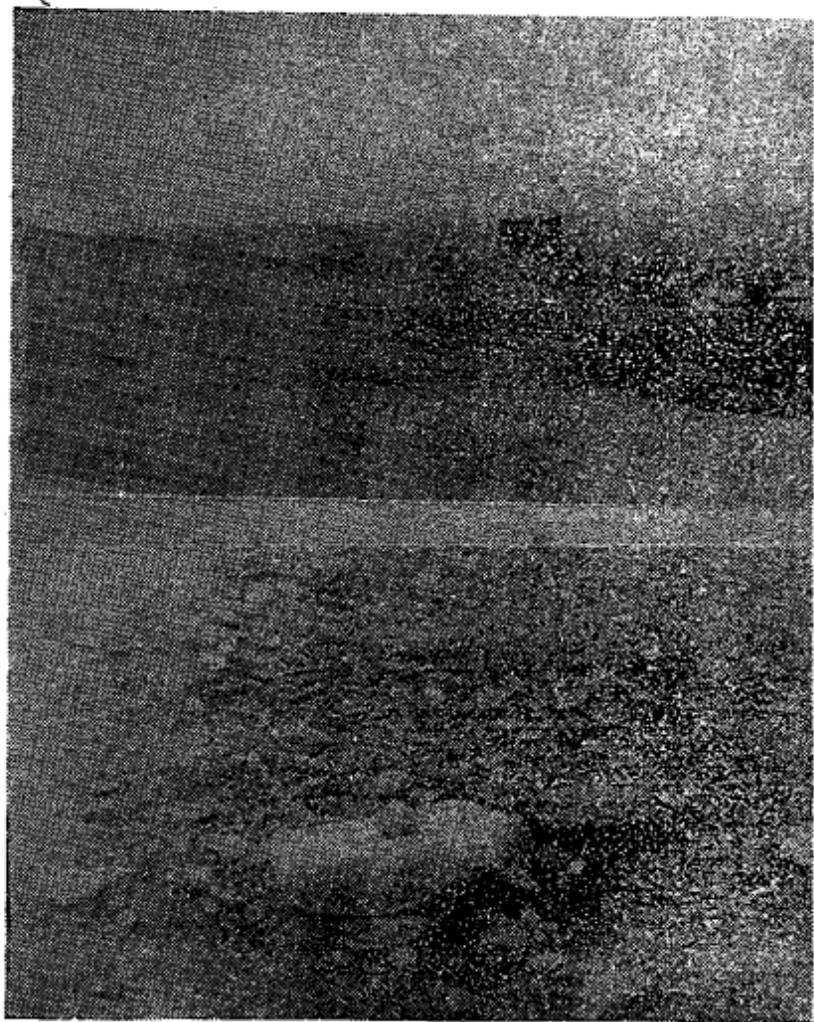
Некропол енисиз золаг шәкилинидә гәрбдән-шәргә дөгру
узаныр. Гәбирләр әсасөн гәрб-шәрг истигамәтиндә јөнәлдил-
мишдир. Онларын баш дашлары сакланымышдыр. Синә даш-
лары юнулмамыш ири сал дашлардан ибәрәт олуб дәрдкүч
формалылдыр. Ашыма иетичесинде бә'зи гәбирләрин үзәри
ачылмыш вә јап дашлар үзә чыхмышдыр. Мүшәнидәләримизә
әсасөн белә һесаб едирик ки, гәбирләр даш гуту типли олумуш-
дур. Некропол јашајыш јериндей азачыг аралыда јерләшир.
Некрополу јашајыш јери илә ейни деврә VI—VIII әсрләрә аид
стмәк олар.

29. Кырина јашајыш јери. Орта әср абиәсидир. О, Чулфа
районунун Кырина кәндидән шәргдә јерләшир. Јашајыш јери-
ниң јерләшиши әрази кишинтили-чыхынтылы олуб. Шәргдән
һүндүр даг спасиләси, гәрбдән Элинчечәјы, шимал вә чәнуб-
дан исә дәрәләрлә сәрхәләннир (шәкил 34).

1991-чи илдә јашајыш јериндей кәшфијјат характерли
тәдгигат апарылды. Салиси 3700 кв м.-дир.

Кырина јашајыш јеринин бөјүк бир һиссәси һазырда јени
тикинтиләрлә өртүлмүшдур. Онун сакланымыш һиссәси һүндүр
тәпәни вә онун этәкләрини анатә-едир. Тәпәниң үзәринде орта
әсрләрә аид мәсчинд вардыр. Бу надир мә'марлыг абиәси һа-
зырда күчлү дағынтыја мә'рүз галмыш, дағылмыш һиссәлә-
рии бир гисми примитив шәкилдә бәрпа едилемешдир.

Ҙашајыш јеринде вахтилә мөвчуд олан тиқинтиләр та-
мамилә дағылмыш кәрпич вә мөһрә гырыглары этрафа сәпә-
ләнмишdir. Јашајыш јеринин бир һиссәси болдојәсрә газы-
лыб дағыдылмышдыр. Лакин буна баҳмајараг јерүстү материаллара олдугча аз тәсадүф олуунур. Јерүстү материаллар

Шәкил 34. Кыргыз јашајыш јерін вә ошун некрополу.

әсасен күл габ вә кәрпіч һиссәләріндән, дән дашларындаң ибараттады. Абиданың шимал тәрәфиндән даш овунтусы гатылымыш мөһрәдән һәрулмуш дивар галыглары саҳланышты.

Күл мә'мұлаты ширли вә ширсіз сахсы габларын сыйнгларындан ибараттады. Онлар чәһрајы рәнкдә жаңшы биширилмиш вә һәр иккі үздән һамарланышты. Бә'зи габ һиссәләри мұхтәлиф рәнкдә нақышланыраг шәффаф вә рәнкли ширлә єртулмушты.

Бишминш кәрпичләр квадрат формалы олуб жаңшы биширилмиштір. Онларының өлчүлөри $18 \times 18 \times 4$ см, $18,5 \times 18,5 \times 4$ см-дир.

Дән дашлары иккі әдәддір. Онлардан бири базалтдан назыранымышты. Онларының ишләк һиссәсі жасты вә овал, ашағы һиссәсі исә габарыгды. Үст һиссәсі ишләпмәкден ашынмышты.

Ашқар олунмуш археологи материалларын анализінә әсасен Қырна җашајыш жерини XI—XVII әсрләрә айд етмек олар.

30. I Қырна некрополу. Орта әсрләрә айд абындағы. О, Җулфа бөлкәспінин Қырна кәндіндән шималда жерләшир. Некропол һүндүр тәпәни вә онун жамачларыны әнатә едир, гәрб тәрәфдә Әлиничәј, чәнубда торпаг юл, шимал-шәргдә дәрни дәрә ила сәрһәдләніп (шәкил 35).

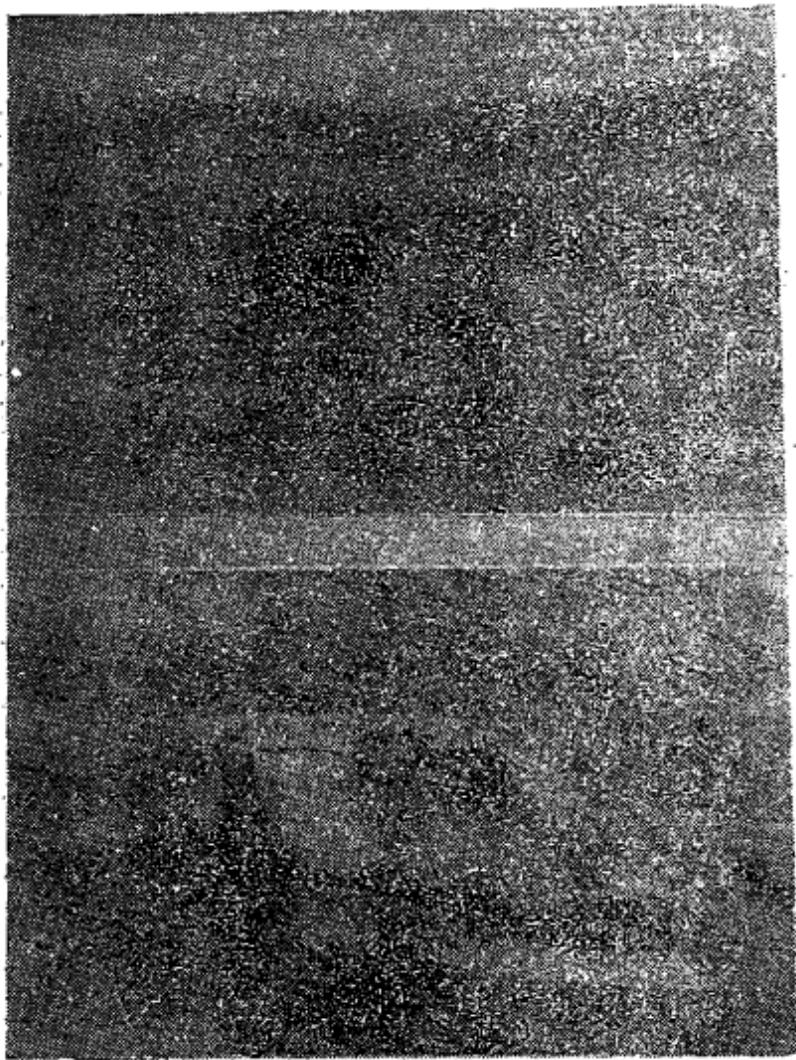
Некрополда 1991-чи илдә кәшфијат харақтерли тәдгигат ишләрі апарылышты.

Некропол назырда жерли әналі тәрәфиндән истифадә едилдір. Орта әср вә мұасир гәбиrlәр бир-бірінә гарышмыншты. Гәбиrlәрнин баш дашлары саҳланмамышты, синә дашларынын исә бир чоху жеринде тәрпәдилиб чеврилмиштір. Синә дашлары мұхтәлиф формалыды. Онлар әсасен дүзбұчаглы вә призма формасында олуб, бә'зән жухарыда тағвари формада тамамланышты. Бир групп гәбиrlәрнин баш тәрәфинде тағшәкилли ојуглар ачылышты. Бә'зи гәбиrlәрнин үзәринде гуш вә нача тәсвиirlәри варды. Онларының үзәринде жазыя тәсадуф олунмамышты.

Гәбиrlәрнин ба'зисинин үзәринде нәһәнк гоч дашлар жуулмуштады. Тәэссүф ки, назырда онларының һеч бири аяғ үстә дејил. Гоч дашларының ашырылыш, чохунун исә баш тәрәфләри сыйндырылышты. Гочларының бир группу дүзбұчаглы алтлыг үзәринде жонулмуштады.

Қырна некрополунда тәсадуф едилән белә бир хүсусијәт марага доғуур. Белә ки, гәбиrlәр группалында ири дашларла дөврәләнмиштір. Даш дүzmәләр әсасен дүзбұчаглы план-

Лыдыр. Ләкин онларын чохұсу қазырда дағыдылыб мәів еділ-мишадыр.

Шекил 35. I Қырға некрополу.

Некрополун мәркәзинде, чиј қәрпичләрдән һерүлмүш түрбәйни талығлары саҳланмышдыр. О дүэбучаглы планда олуб

5×5 м саңәни әһатә еди. Түрбәнин һәр диварында ени 1 м олан кириш гапсы вардыр. Түрбә һүндүрлүү 0,6, 0,75 м олан даш өзүл үзәриндә гуруулмушдур. Диварларын ени 0,66 м-дир.

Гәбрүстү абидәләрин анализинә эсасын белә һесаб етмәк олар ки. некрополун гәдим һиссәси XIV—XVIII әсрләрә айдидир. Лакин о сонракы дөврләрдә дә истифадә едилмишdir.

31. II Кырна некрополу. Орта әсрләрә айдидир. О, Чулфа рајонунун Кырна кәндидән шәргә јерләшир. Некропол шимал, шәрг чәнуб тәрәфләрдән һүндүр дағларла әһатә олумыш дәрәдә, дүзәнлик саһәдә јерләшир. Гәрб тәрәфдә некрополун яхынылыгындан торпаг јол кечир.

Некрополда 1991-чи илдә кәшfiijat характерли тәдгигатлар апарылмышдыр.

Жерли әналиниң вердији мә’лумата көрә вахтилә некрополда хејли гоч-даш олумушдур. Лакин онларын эксәриjjeti апарылмышдыр. Ыазырда некрополда үч әдәд гоч-даш галмышдыр ки, онларын да баш тәрәфи сыйнырылмышдыр. Гоч-дашлар боз яхуд гәһівәји рәнкли дашдан јонулмушдур. Онларын бири дүзбучаглы эсас үзәриндә һазырланмышдыр.

Некрополу тәгрибәи XIV—XVI әсрләрә аид етмәк олар.

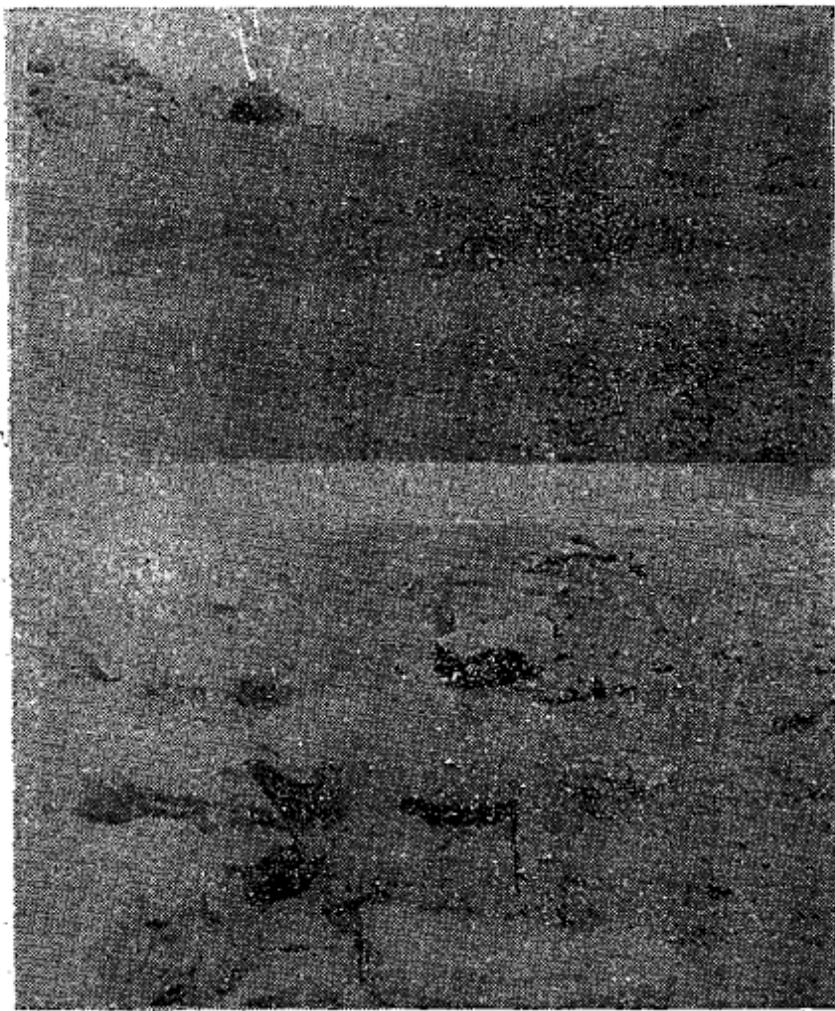
32. Көjdәrә некрополу Орта әсрләрә айдидир. О, Чулфа рајонунун Көjdәrә кәндидән шимал-гәрбдә, һүндүр дағ ямачында јерләшир. Гәрбдә дәрә, шималда дағ силсиләси, шәргдә вә чәнубда Көjdәrә кәndi илә әһатәләнир (шәкил 36).

Јашајыш јернидә 1990—1991-чи илләрдә кәшfiijat характерли тәдгигат ишләри апарылмышдыр.

Некрополдакы гәбирләрин һамысы гәrb-шәрг истигамәтиндәdir. Онларын баш дашлары сахланмамышдыр. Синә дашлары дөрдкуич призматик формададыр. Бурада һәмчинин гоч дашлара вә сәндүгәләрә тәсадүф олуунур. Сәндүгәләрин бир гисми дүзбучаглы эсас үзәриндә һазырланмыш вә јухарыда тағвари формада тамамланмышдыр. Бә’зи гәбирләрин үзәриндә хәт ишарәләрни вә Албан языларына тәсадүф едиллir. Гәбирләрдән биринниң яң тәрәфинде Азәрбајҹан учун характерик олан туфәнк вә гылыч тәсвири едилмишdir. Гоч дашлары хүсусиля јүксәк сәнәткарлыгla һазырланмышдыр. Онлардан биринни үзәриндә ох ишарәси вардыр. Охун о бири учу овал даирә илә тамамланыр. Тәэссүфлә гејд етмәк лазымдыр ки, һазырда гәбринстанлыг күрәниб дағыдылмыш, синә дашларындан тикнити материалы кими истифадә едилмишdir. Гоч-дашлар гырылараг ярасыз һала салыныш, гәбирләрин бир чоху газылыб мәhb едилмишdir.

Көjdәrә некрополун XIII—XVII әсрләрә аид етмәк олар.

33. Ләкәтәг некрополу илк дәмир дәврүнә айдидир. Некропол Җулфа рајонун Ләкәтәг кәндинин кирәчәјиндә Әлиничајын сағ салынлындә јерләшир. Некрополун шәрг тәрәфнәндән торпаг јол кечири. Шымалда һәјатјаны саһә, гәрбдә исә дәре илә сәрһедләншір.

Шәкил 36. Көјдара некрополу

Некропол 1975-чи илдэ յол чәкиләркән тәсадүфән дағы-
дылмыш, лакин ашкар олунмуш материаллар յыгылыб сах-
ланмамышдыр.

Некропол чох да һүндүр олмајан тәпәнни үзәриндәдир.
Һазырда некрополун эразиси һәјэтјаны саһәјә дахил едилди-

Шәкил 37. 1 Нәһәчир јашајыш јери вә некрополу.

јиндән бурада газынты апартмаг мүмкүн олмады. Некрополуй әразиси јол чәкиләркән кәсилдији учун бурада ири сал дашлара тәсадүф олунур. Мұшаһидәләрә әсасән белә несаб етмәк олар ки, некрополдакы гәбирләр даш гуту типли олмуш дур. Бу әрази нәэргәндән кечириләркән бир нечә форма вермәјән кил габ гырығына тәсадүф сидилди. Оның килинә нарын гум гатылыш боз, бәзән исә гара рәнкә бишрилмишdir. Кил габ гырыглары Бајәһмәд некрополупдан ашкар едилмиш материалларла охшар олуб ейни мәдәнијәтә анддир.

Ашкар олунмуш археологи материаллара әсасән Ләкәтағ некрополуну е. э. I мисияллијин әvvәлләрине анд етмәк олар.

34. I Нәһәчириң яшајыш јери. Түнч дәврүнүн абидаидир. О, Чулфа рајонуну Нәһәчириң кәндидән шимал-шәргдә икى булагын арасында јерләшир. О шималдан Нәһәчириң дағы, чанубдан исә Нәһәчириң кәндиди вә онун жаҳыныңдан кечән торпәг јолла мәһіудлашыр (шәкил 37,2).

Јашајыш јери 1928-чи илдә гејдә алышмышдыр.¹ Бурада Азәрбајҹан ЕА Тарих Институтуның әмәкдашлары тәрәфиндән кәшфијат характерлы тәдгигатлар апарылыштыр (15, с. 68). 1991-чи илдә Азәрбајҹан ЕА Нахчыван Елм Мәркәзинин археологи экспедијасы яшајыш јериидә олmuş, јерусту материаллары топламыштыр.

Јашајыш јери Нәһәчириң дағынын этажи бојупча еңсиз золаг шәклиндә узаныр. Абидаиниң бә'зи јерләри ашынма пәтичәсендә дағылыш вә тикинти галыглары үзән чыхмыштыр. Онлар јонулмамыш ири дашлардан кил мәһілулү илә тикилмишdir. Диварларын һүндүрлүjү бә'зи јерләрдә 1,5 м-э чатыр. Јашајыш јери мадди мәдәнијәт галыглары илә зәпкүн олуб мәдәни тәбәгә 3 м галыныңында сакланыштыр. Тәбәгә күл гарышыг торпаг лајларындан ибарәтдир. Ашынма пәтичәсендә јарымыш јарғанларда тәбәгәниң тәркибиндә осталожи галыглара, кил мә'мұлатына вә бад гырыгларына тәсадүф едилди.

Јерусту материаллар әсасән кил габ сыйыгларынан ибаратдир. Оның мұхтәлиф дәврләре анддир, лакин түнч дәврүнә анд габлар сохлуг тәшкил еди. Оның әсасән күлә типли габларда иид сыйыглардан ибарәт олуб чәһрајы рәнкә жаҳыш бишрилмишdir. Габлардан биринин ағызы һиссәсі саламат галмыштыр. Онун бояз һиссәсі гырымызы боја үзәрнинде гара рәнкә шагули истиғамәтдә чәкилмиш далғалы вә дүз хәтләрлә нахышланыштыр (шәкил 19, 3). Түнч дәврүнә анд кил мә'мұлатының эксәријәти форма вермәјәп сыйыглардан иба-

рәтдир. Оңларын үзәри гырмызы боја пла өртүләрәк тара
рәпкәлә нахышланмыш вә јахши чилаланмышдыр. Нахыш-
лар әсасен һәндеси характердә олуб дүз вә далғалы хәтләрдән

Шәкил 19. 1—2—Јејчә јашајыш јері; 3—6—1 Нәһәчип јашајыш јери.

ибаратдир. Бә'зи габларын үзәриндә торшәкилли нахышлара да тәсадүф олуңур (шәкил 19, 4—6).

Дәмир дөврүнә айд кил мә'мулаты үч сыныгла тәмсил олуңуб. Онларын тәркебинә нарын гум гатылмыш, чәһрајы рәнкә жаҳшы биширилмишdir. Габларын иккиси дулус чархында һазырланымышдыр.

Онлардан бирн каса типли габын гырығы олуб габарыг көвдәлиди. Ағзы бир гәдәр ичәрі јығылмышдыр.

Кил габ сыныгларындан бири јонулыб дәрдкүнч һала салынмышдыр. Онун бир учу сыныштыр. Харичдән сәтхи гырмызы боја илә өртүләрәк жаҳшы чилаланымышдыр. Көрүнүр, ондан әмәк аләти кими истифадә едилмишdir.

Чөлмәк типли габын сынығы нарын гум гарышығы олак күлдән һазырланарағ жаҳшы биширилмишdir. Онун ағзының кәнары дүз олуб бир гәдәр харичә гатланымыш, сәтхи һис тәбәгәси илә өртүлмушшдүр.

Орта әсрләрә айд кил мә'мулаты әсасән форма вермәјән гырыглардан ибаратдир. Онлар чәһрајы рәнкә жаҳшы биширилмишdir. Бә'зи габ сыныгларының сәтхи ағ ангоб үзәрнендән мави рәнкли нахышланымыш вә шәффаф ширлә өртүлмушшдүр.

Археологи материалларын анализинә әсасән демәк олар ки, жашајыш јери е. э. III миниллијин солларындан I миниллијин орталарынадәк фәалијәт көстәрмишdir. Орта әсрләрдә бу жашајыш јеринде гисмән истифадә едилмишdir.

35. II Нәһәчир жашајыш јери. Орта әсрләрә айдидир. О, Нәһәчир кәндидән шимал-гәрбда јерләши. Абидә шимал тәрәфдән Нәһәчир дағы илә мәһдудлашыр вә онун јамачы бойнча еңиз золаг шәклиндә шәргдән гәрбә доғру узаныр (шәкил 38, 1).

Жашајыш јеринде 1991-чи илдә Азәрбајҹан ЕА Нахчыван Елм Мәркәзинин археологи экспедицијасы тәрәфиндән кәш-фийјат характерлар тәдгигат ишләри апарылымышдыр.

Жашајыш јеринде тикнити галыглары олдугча пис сахланымышдыр. Јерусту материаллара вә мұшаһидәләре әсасән демәк олар ки, тикнити материалы кими дашдан бә'зән исә бишмиш кәрпичдән истифадә едилмишdir. Даши тикнитиләрдә бәркидичи маддә кими кил мәһлүлүүндан вә әһәнк гатылымыш кәчдән истифадә едилмишdir. Биналар тамамилә дағылымыш онларын јеринде дәрдкүнч, бә'зән исә овал чалалар сахланымышдыр.

Жашајыш јеринде иккى јердә бејүк күл тәпәси вардыр. Онлардан бири жашајыш јеринин ашағы һиссәсендә, иккинчиси исә ондан тәгрибән јүз метр жуҳарыда јерләши. Ашағыдақы

күл тәпәси Нәһәчир кәндинә јахын олдуғундан о јерли әһалі тәрәғиңдән дашыныб күбрә кими истифадә едилмишидир. Құлун ичәриңсиздә чәһрајы рәпкә бишприлмиш ширли в; ширын күл габ гырыгларына тәсадүф едилнр. Қөрүнүр ки күл тәпәләрі истеңсал фәаліjjетті плә әлагәдар јығымыш дыр.

Шәкил 38. 11 Нәһәчир јашајыш јерінде некрополу.

Кил ма'мулаты әсасен чәірајы рәнкә биширилмиш күл габ гырыгларынан ибәрәтдир. Ошлар мұхталиф формалы күпә вә каса типли габларын һиссәләри илә тәмсил олунмуш дур. Ширли габлар ўксәк сәнәткарлыгы һазырланмалары илә сечилирләр. Ошларын нахышланмасында көj, яшыл, мави рәнкләрдән даһа чох истифадә едилемишdir. Габларын бир группуның ялның отурачаг һиссәси сахланмышдыр. Дабанлары һүндүр олуб дахиildән даһа дәринидир. Габларын ичәриси ағ аңгоб үзәринде нәбати орнаменттә нахышланарағ шәффаф ширлә өртүлмуш дур.

Археологи материалларын анализ жашајыш јерини XIV—XVII әсрләре аңд етмәjә имкан верир.

36. I Нәһәчиr некрополу. Тунч дөврүнүн абындастыры. Некропол онунала һәмдөвр олан жашајыш јеринин шәрг гуртарачағында јерләшир. О шималда Нәһәчиr дағы, гәрбдә Тунч дөврүнүн жашајыш јери, чәнубда Нәһәчиr кәндii, шәргдә торпаг јолла мәһдудлашыр (шәкпил 37, 1).

Некропол 1928-чи илдә бурадан бир әдәд бојалы күләшин тапылмасы илә әлагәдар олараг тәсадүфән ашкар олмуш дур. Некрополун әразисинде Азәрбајҹан ЕА Тарих Институтунун әмәкдашлары тәрәфииндән кәшfiijat характеристики тәдгигат ишләри апарылмышдыр (1; 15, с. 68; 14). 1991-чи илдә Нахчыван Елм Мәркәзинин археологи экспедицијасы бу әразидә олмуш вә некрополун планының һазырламышдыр.

Некрополун јерләшдији әрази киринтили-чыхынтылыдыр. Гәбиrlәrin бир чохунун јерүстү әlamәti итмишdir. Белә ки, бу әразинин даши јығылараг тиккинтиләрдә истифадә едилемишdir. Лакин некрополда биз бир нечә јердә ири дашларла гурулмуш кромлехә тәсадүф етдик. Ошларын диаметри 3—5 м арасынададыр. Некрополун әразисинде һәмчинин һүндүрлүjү 1 м-э јахын олан курганларда да тәсадүф едилир. Некрополдакы гәбиrlәrin бир нечәси вахтилә газылыб дагыдымышдыр. Ошлардан биринин чаласы индиjәдәк галмышдыр. Јерли әһалиниң вердији мә'lумата көрә бурадан үзәри гырмызы боја илә өртүлмуш гара рәнклә нахышланмыш габлар тапылмышдыр. Ашкар олуимуш материалларын нарада сахланмасы нағында дәгиг мә'lумат жохдур. Вахтилә бурадан тапылмыш бојалы күпә О. Й. Һәбибуллајев тәрәфииндән нәшр едилемишdir (5) Һазырда Нахчыван Дөвләт Тарих Музейинде бу некрополдан тапылмыш бир каса типли габ сахланмагдадыр.

Күпә типли габын ағыз һиссәси сахланмамышдыр. Онуң боязсы силинидирик, көвдәси габарыг, отурачагы јастыдыр. Үзәри гырмызы боја илә өртүләрәк гара рәнклә сыныг вә далғалы хәтләрлә нахышланмышдыр. Сыныг хәтләрин учлары

кичик даирәчиләрлә тааммалашыр. Онун көвдәсүнин јухары һиссәсендә сыныг хәтләр арасында схематик кечи вә инсан тәсвири верилмишdir. Инсан кечинин бујузуна бағланыш ишдән туарағ элләрниң јухары галдырымшыдыр.

Каса типли габ габарыг көвдәлини. Онун ағзы, кен, отурачағы јастыдыр. Үзәри гырмызы боja илә өртуләрәк гара рәнклә нахышланымшыдыр. Нахышлар онун ағзынын кәнарына бир-бириниң ичәрисинде јерләширилмәклә чәкилмишdir. Белә габлар Нахчыванда Шортәп вә Эзәбүтдән мә'лумдур.

I Нәһәчириң некрополуидан ашкар едилемши кил мә'мұлаты Азәрбајҹан бојалы габлар мәдәнијетинин илк мәрһәләси учүн характерик олуб е. ә. III миниллијин сону вә II миниллијин әvvәлләрнә анддир. Лакин некрополда Түнч дөврүнүн сонракы мәрһәләси учүн характерик олан абиәләр дәвардыр (15, с. 68).

37. II Нәһәчириң некрополу. Орта әср абиәсидир. Абиә Нәһәчириң кәндinin гәрб тәрәфинде узунсов тәпәнин үзәринде јерләшир. О әтраф јерләре нисбәтән бир гәдәр јүксәкликтәдир. Некрополун шәрг тәрәфиндән торпаг јол кечир (шәкил 38, 2).

Некрополда 1991-чи илдә мүәллифләр тәрәфиндән кәшфијјат характерли тәдгигат ишләри апарылымшыдыр.

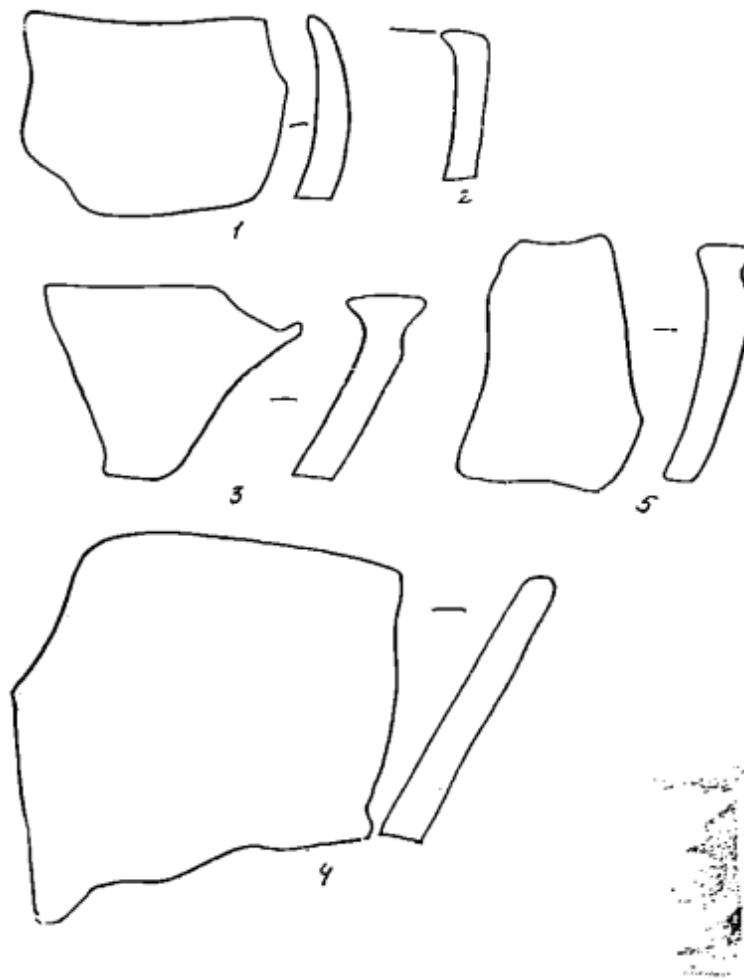
Некрополдакы гәбирләрни һамысы гәрб-шәрг истигамәтиндә јерләширилмәшdir. Онларын баш дашлары сахланамыш, синә дашлары исә јасты сал дашлардан, яхуд дөрд-куич призматик дашлардан ибарат олуб кобуд шәкилдә ишләнишdir. Бә'зи синә дашларынын үзәри јахши јонулмуш, јухары һиссәси тағвари формада тааммаланымшыдыр. Јерли әналинин вердији мә'лумата көрә некрополда вахтила хејли гочдаш олмушдур. Лакин назырда онларын һеч бири сахланамышыдыр. Онларын бә'зиси апарылымыш, бә'зиси исә сыйндырылымшыдыр. Синә дашларынын үзәринде һеч бир языја, яхуд ишарәјә тәсадүф едилимир. Некрополун чәнуб тәрәфиндә јерләшәп гәбирләрни бир группа газылараг дағыдылымшыдыр.

II Нәһәчириң некрополуу XIV—XVII әсрләре аид етмәк олар.

38. III Нәһәчириң јашајыш јери. Дәмир дөврүнүн абиәсидир. Јашајыш јери Нәһәчириң кәндидән гәрбдә, Гаһаб кәндидән шималда јерләшир. О Нәһәчириң кәндидә кедән торпаг јолла иики һиссәјә бөлүнмуш, гәрб тәрәфдән гуру чај вадиси илә мәһдудлашымшыдыр.

Јашајыш јери 1990-чы илдә Азәрбајҹан ЕА Нахчыван Елм Мәркәзинин археологи экспедицијасы тәрәфиндән гејдә алымыш вә кәшфијјат характерли тәдгигатларла өјрәнилмешdir.

Назырда јашаыш јеринде дүэбучаглы планда тикилмиш бејүк бинанын галығы саҳланмышдыр. Онуң диварлары жоңулмамыш ири гаја парчаларындан ики чәркә нөрүлмүш арасы кичик һәчмели дашларда доддурулмушадур. Јашаыш јери дағатәтэжи золагда јерләшдијиндән мәдәни тәбәгәниң үзәри галын от гаты шлә өртүлмүшдүр. Јашаыш јеринде мәдәни тә-

Шәкил 20. III Нөһәчир јашаыш јеринде ашкан олупмуш күл мәмүләттери.

бәгәпин 0,5—1 м галынлығында саҳландыры күман едилди. Жерүстү матерналлар чәһрајы вә боз рәңкдә биширилмиш күл габ гырыгларында ибарәтди. Чәһрајы рәңкли күл мә'мұлаты сајча үстүнлүк тәшкүл едиди. Онылар күпә, каса вә нимчә типли габларын гырыгларында ибарәтди.

Күпәләр икі әдәдди. Оныларын килинә нарын гум гатымыш, чәһрајы рәңкдә геіри-бәрабәр биширилмишди. диварлары арасында боз рәңкли тәбәгә саҳланмышды. Онылардан биринши үзәринә гырмызы боја чәкиләрек жүнкүлчә чилаланмышды. Иккінчиши ағзының кәнары дүз, көвдәсі габарыг олуб галып диварлыды. Күпәләр дулус чархында һазырланмышды.

Касалар формача мұхтәлифди. Оныларын килинә нарын гум гатымыш, чәһрајы рәңкдә жаҳшы биширилмишди.

Биринши тип касалар габарыг көвдәлі олуб ағыз һиссәси бир гәдәр ичәри јығылмышды. Бә'зі касаларын ағзының кәнары дүздейді. Онылар һәр икі үздән һамарланмышды (шәкил 20, 1, 2).

Иккінчи тип касаларын көвдәсі конусвари, ағзының кәнары ичәријә вә харичә дөгрү чыхынтылыды. Ағзыны алты батыг золагла әнатәләнмишди. Онылар дулус чархында һазырлаймыш вә харичдән жүнкүлчә чилаланмышды. Габларын бә'зинші ичәридән, башгалары исә харичдән гырмызы боја иле өртүлмушады (шәкил 20, 3).

Нимчә типли габын ағзының кәнары дүз, көвдәсі конусвариди. Габ кејфијәтли биширилмиш вә һәр икі үздән сары боја иле өртүләрек жаҳшы һамарланмышды (шәкил 20, 4).

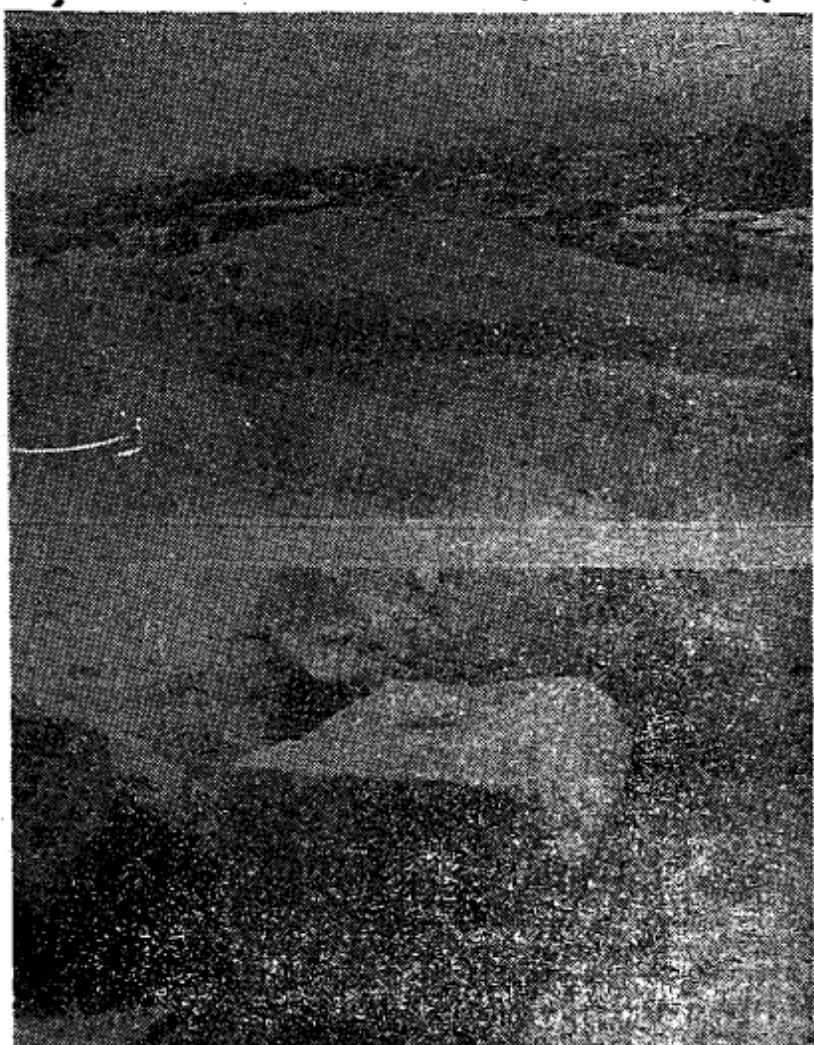
Чәһрајы рәңкли күл мә'мұлатына форма вермәјен һиссәләр дә дахилди. Оныларын килинә нарын, жаҳуд ири гум гатымыш, жаҳшы биширилмишди. Габ сыныглары ичәридә боз астарлылары да варды. Бә'зиншін үзәринә гырмызы, дикәринә исә сары боја чәкилмишди.

Күл очағын бадынын сынығы сары рәпкәдиди. Онын килинә ири гум вә битки галығы гатымышды.

Боз рәңкли күл мә'мұлаты үч габын сынығындан ибарәтди. Оныларын икиси күпә типли габа андиди. Күпә сыныгларынын килинә ири гум гатымыш, геіри-бәрабәр биширилмишди. Ағзының кәнары дәјирми, боязы силиндрикди. Габлардан биринши үзәринде ен кәсикдә овал формалы гулл сынығы саҳланмышды.

Үчүнчү сынығ каса типли габа андиди. Онын килинә нарын гум гатымыш, жаҳшы биширилмишди. Формача чәһрајы рәңкли касаларла ежидиди. Көвдәсі конусвари олуб ағзы-
82.

нын кәнары ичәријә вә харичә дөгүрү чыхынтылыдыр. Чијин һиссәси јухарыдан енли батыг золагла әнатәләнмишdir (шәкил 20, 5).

Шәкил 39. Салтаг јашајыш јери вә онуу некрополу

Ашкар едилмиш археологи материалларын анализине әсасен III Нәһәнчир јашаыш јерини с. ә. VI—IV әсрләрә андедиприк.

39. Салтаг јашаыш јери. Орта әср абиәсендир. О, Чулфа рајонунун Салтаг көндүндөн шәргдә, Элинчәчајып сол саһи-лиидә јерләшир. Јашаыш јери гәрбдә Элинчәчајла мәһдудлашыр. Шимал вә шимал-шәргдә јашаыш јери үмуми дағ сил-спләси илә әлагәләнир (шәкил 39. 1).

Јашаыш јеринде 1991-чи илдә мүәллифләр тәрәфиндән кәшфијјат характерли тәдгигат ишләри апарылышдыр. Саһеси 56000 кв м.

Јашаыш јери һазырда сү әрхы васитәсилә иккى јерә бөлүнүб. Абиәши бә'зи јерләринин күрәниб дағыдылмасына баҳ-мајараг һазырда јахшы сахланышдыр. Јашаыш јеринин шимал шәргиндә учуб-төкүлмүш тикнити галыглары айдан изләнилләр.

Јерусту материаллар олдугча аздыр. Онлар чәһрајы рәнкелли кил габ сыныгларындан ибәрәт олуб килинә при, јаҳуд нарын гум гатылыш, јахшы бишнурлымышдыр. Кил мә'мұлаты күпә вә банка типли габларын сыныглары илә тәмсил олунуб.

Јашаыш јеринде мәдәни тәбәгәнин јахшы сахландығы күман олунаш јердә 3×3 м саһәдә кәшфијјат шурфу гојулду. Газынты заманы учуб-төкүлмүш даш јығынлары, бишмиш кәрпич сыныглары ашкар олунду. Газынты 0,5 м дәринлијә чатдыгда 1 м узуулуғунда сахланыш дивар галығы ашкар едилди. Онун әсас һиссәсі газынты саһәсендән көнарда галдығындан енин мүәյжәт стмәк мүмкүн олмады. Дивар јонулмуш дашлардан әһәнк гатылыш кеч мәһлулу илә тикилышдыр. Газынты заманы ашкар едилмиш кәрпичләрин өлчүләри $23\times 25\times 5$; $23\times 23\times 2,5$ см-дир. Мәдәни тәбәгәт 1,5 м дәринлијәдәк давам едири.

Салтаг јашаыш јерини X—XVI әсрләрә анд стмәк олар.

40. I Салтаг некрополу. Орта әср абиәсендир. О, Элинчәчајын сол саһи-лиидә, јашаыш јеринин гәрбнинде, һүндүр тәпә үзәрниндә јерләшир. Гәрбдән Элинчәчајын сылдырым саһи-лии, чәпуб вә шималда исә дәрнә дәрә илә мәһдудлашыр, шәргдә еңсиз золаг васитәсилә јашаыш јери илә әлагәләнир (шәкил 39. 2).

Некрополда 1991-чи илдә кәшфијјат характерли тәдгигат ишләри апарылышдыр.

Гәбир абиәдләринин бир чоху саһә әкиләркән дағыдылышдыр. Онларын һеч биринин баш-даши јохдур. Синә-дашлары дүзбучаглы призма формасында олуб, бә'зән јухарыда тағвари формада тамамланыр. Онларын узунлуғу 1,55 м-

дүрлүй 0,6, ени 0,4 м-дир. Сине дашларындан бириншін үзэриндегі бејук ох ишарәсі варды.

I Салтаг некрополуны XIV—XVI əсрләрә анид етмәк олар.

II Салтаг некрополу. Орта əсрләрә аниддир. Некропол Элинчәчајын сағ саһилиндеги Салтаг кәндинин шимал-гәрбнинде јерләшир. Некропол асфалт јолла иккі һиссәсі бөлүнгөншүйдүр. Абидә шәргдән су каналы, шітмалдан дағ сипсилиәсі илә мәһдудлашыр.

Некрополун асфалт јолдан ашағыда галан һиссәсі та-
мамилә дағылыштырып. Бурада жалпыз бир нечә әдәд сине
дашы галыштырып. Олар дүзбучаглы призма формасында
олуб кобуд шәкилдә јонулыштырудур. Дашиларын үзәриндеги неч
бир ишарәжә, яхуд јазыя тәсадүф олунмады. Гәбристанлы-
гын иккинчи јарысы назырда јерли әһали тәрәфпидән исти-
гадә едишлир. Бурадакы гәбирләрдин чоху батыштырып. Гәбрис-
танлығын мәркәзинде дашдан тикилмиш сәрдаба хүсусилә
диггәти чәлб еди. О хачшәкилли планлы олуб кичик һәчм-
ли дашилардан әһәнк мәйлүлу гатылыш кәчлә тикилмиштір.
Сәрдабәнин таваны тағвари формада тамамланыштырып. Оның
кириши хариче доғру чыхынтылыдыр. Гапының тикинтисин-
деги бишминш кәрпичдән дә истигадә едишлиштір. Бишминш
кәрпичләрин өлчүсү 23×23×5 см; 20×10×5 см-дир. Сәрд-
абәнин ичәриси кәчлә суваныш, лакин ба'зи јерләрдә учуб
төкулүштүрдүр. Оның ичәрисинде тахта табут вә инсан скеле-
тинын галыглары вардыр. Табутун тахталары әлдә дүэлдил-
миш дөрдкүнич-ясты мыхларла беркитилмиштір. Лакин тах-
таларын үзәриндеги мұасир мыхлара да тәсадүф олунура ки,
бу да онларын вахтила бәрпа едишлијини көстәрир. Белә һе-
саб едирик ки, сәрдабәнин кириш гапысының тикинтисинде
истигадә едишлиш бишминш кәрпичләр дә оның сонракы дөвр-
ләрдә бәрпасы илә әлагәдар олмуштүрдүр.

III Салтаг некрополуның сәрдаба илә бириккә XIV—XVI əсрләрә анид едирик.

42. Ханәкаһ јашајыш јери. Орта əср абидастырып. О, Җул-
фа бөлкәсисиниң Ханаға кәндидән шимал-шәргдә, Элинчәча-
јын сол саһилиндеги јерләшир. Јашајыш јери һәр тәрәфдән дағ-
ларла әнатә олунмуш дәрәдә салыныштырып (Шәкил 40, 1).
Саһеси 22400 кв м.-дир.

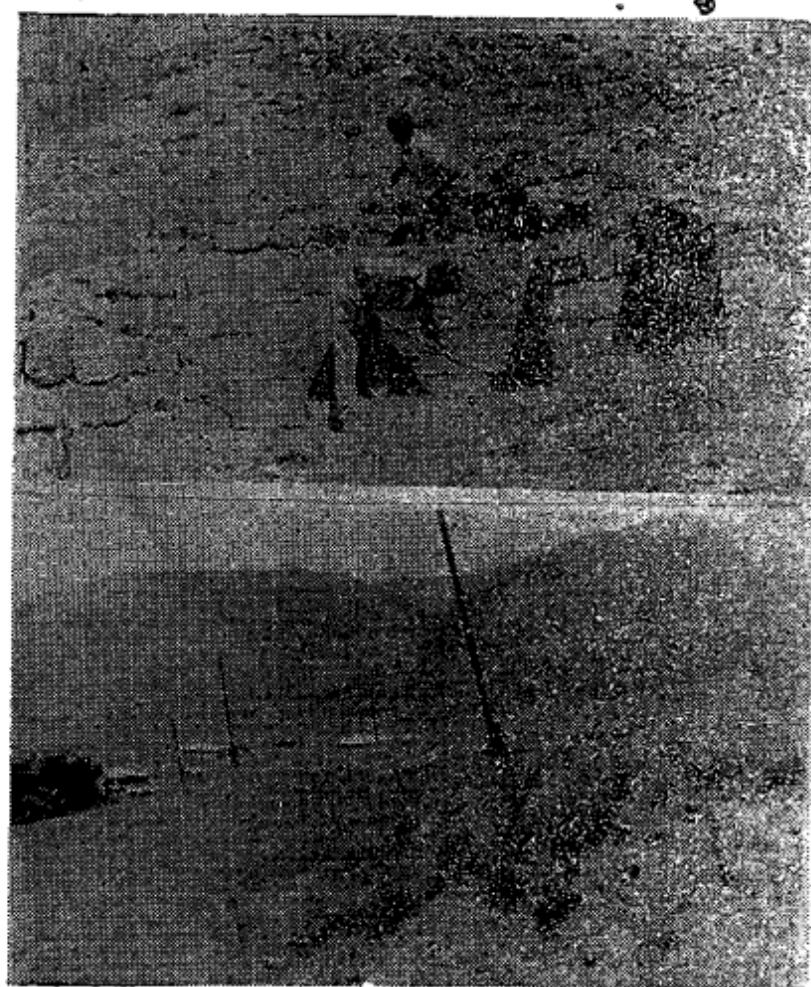
Јашајыш јери Азәрбајҹан ЕА Тарих Институтунун әмек-
дашилары тәрәфпидән тәдгиг едишлиш (15, с. 68) вә бурада
олан мә'марлыг комплексинин планы чыхарылыштырып.
1991-чи илдеги Азәрбајҹан ЕА Нахчыван Елм Мәркәзинин
археологи экспедициасы јашајыш јеринде кәшфијјат харак-
терли тәдгигат апарыштырып.

Јашајыш јери дәрәнин һәр иккى саңилинде јөрләшмәйдір, лакин оның әсас һиссәсі налшәкнилли формада јөрләшән тәпәнин јамачыны әнатә едір. Һазырда јашајыш јерини иккى һиссәжә бөлән дәрә илә кичик чај ахыр. Чајын саңилинни ашын-

Шәкил 40 Ханәкаһ јашајыш јерінде оның пекрополу.

мәдан ғорумаг үчүн бу һиссә шәһәр тиپпі յашајыш јерләри-
нә уйғун шәкилдә башдаң-баша дашла һөрүлмүцидүр. Лакин
бу тикинтиләрин назырда аз бир гисми сахланмышдыр. Јаша-
јыш биналары тамамилә дәғылмыш, онларын јеринде овал,
јаҳуд дөрдкүнч чалалар сахланмышдыр. Јашајыш јеринин

Шәкил 41. 1—Ханәқаһ յашајыш јеринин су һөвүзү; 2—Харабадыг յашајыш јері.

тәрбидә тәпәнниң үзәринде мәдәни тәбәгә хүсусилә айдын пәннеләнди. Бу саңа ашының иәтичесинде дағылдығындан тәбәгәнниң кәсији алымыштыр. Тәбәгә мөһәрә, күл, сүмүк вә күл габ гырыгларының жығынындан ибаратди. Мәдәни тәбәгәнниң галынлығы 5 м-ә жаҳындыр. Јерусту материаллар тикити галыгларындан вә күл габ сыйыгларындан ибаратди. Тикити ләр дашдан, бәзән исә даш өзүл үзәрпидә мөһәрәдән иниша олунмуштур.

Јашајыш јеринин мәркәзиңде һазырда бәрпа едилемәкдә олан надир мә'марлыг комплекси јерләши. Тәэссүфлә гејд стмәк лазымдыр ки, комплексин бәрпасында хејли нәгсанлара ѡол верилмишdir. Мә'марлыг комплексинә һазырда сахланмыш су һовузу да дахилдир. Һовуз су сахсы түнкләр васитәсилә чәкилмишdir. Һовуз дәркүч формалы јонулмуш дашлардан тикилмишdir (шәкил 41, 1). Һовуздан бир гәдәр јухарыда јарыјадәк учмуш гоша минарәләрн галыглары сахланмыштыр.

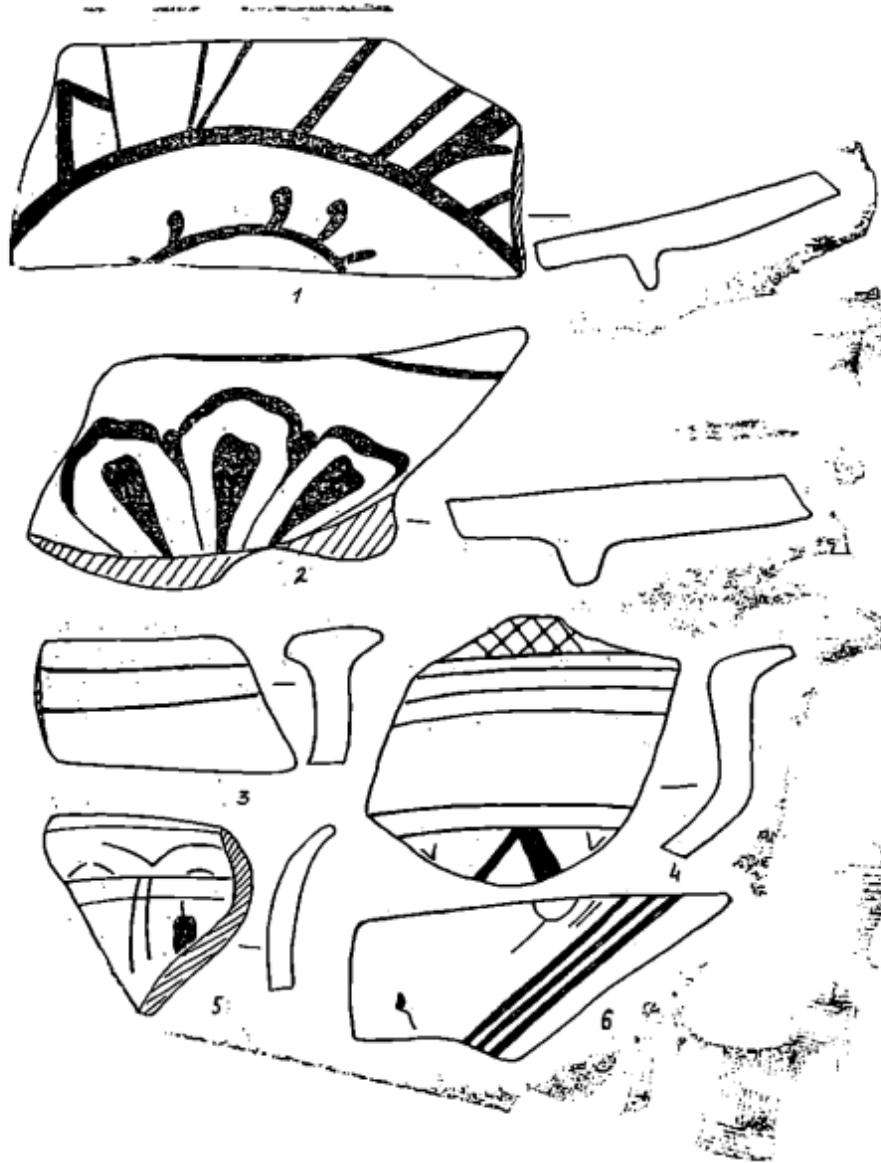
Хәнәкаһ јашајыш јеринде топланмыш јерусту материалларын эксәрийјәти чәһрајы рәнкдә биширilmиш күл габ сыйыгларындан ибаратди. Онлар күпә, каса нимчә типли габларын гырыглары илә тәмсил олунмуштур. Күпә типли габын ағзының кәнары дәјирми олуб харичә дөгрү чыхынтылыдыр. Һәр ики үздән жаҳшы һамарланмыштыр.

Каса типли габларын бир группунун жалныз отурачаг һиссәси сахланмыштыр. Онлар дискишкәни олуб ичәријә дөгрү батыгдыр. Габлар дахилдән ангоб усту гәһвәји вә јашыл рәнклә нәбати тәсвирләрлә бәзәдилмиш вә јарымшәффаф ширлә өртулмуштур. Онлардан биринин харичдән сәтниңе көј рәнк чәкилмишdir (шәкил 21, 1, 2).

Касалардан бири һәр ики тәрәфдән көј рәнкли ангоб тәбәгәси илә өртулмуштур. Ангоб тәбәсииң газылмасы вә көј рәнкли хәтләрлә нахышланыбы шәффаф ширлә өртулмуш (шәкил 21, 3) габлара да тәсадүф едилир.

Касаларын бири силиндрик-конусвари көвдәјә маликдир. Онун ағзының кәнары харичә дөгрү чыхынтылыдыр. Дахилдән ачыг јашыл рәнклә ангобланмыш, ангоб үзәриндән чызма үсулу илә ишләнилмиш һәндәсін хәтләр нахышланмыш вә шәффаф ширлә өртулмуштур (шәкил 21, 4).

Нимчәләрпин ағзының кәнары дәјирми, көвдәсі конусваридир. Онлардан биринин ағзының кәнары ишчәријә дөгрү чыхынтылы олуб дахилдән ангоб үзәриндән гәһвәји рәнклә нахышланмыштыр. Бәзән јерләрдә ангобла бәрабәр ешли, ити дулус аләти илә габын күли ојудараг јеринә јашыл вә гәһвәји рәнк долдурулмуштур.

Шәкил 21. Ханәқай јашојыш јериддән ашкар олупмуш күп мә'мұлаты.

Йқинчи нымчәнин үзәри әғ ангоб үзәріндән тунд յашыл рәңкلى хәтләрлә нахышланмыш, бә'зи јерләринә көј вә гәһ-вәји ләкәләр вурулмушшур (шәкил 21,5).

Ширли габларын бир группа форма вермәјен сыйыглардан ибарәттір (шәкил 21, 6).

Ашкар олунмуш археологи материалларын тәһилиниң әсасән Ханәкаһ жаһајыш јерини XI—XVIII әсрләрә аид етмәк олар.

43. Ханәкаһ некрополу. Орта әср абидаидир. О Ханәкаһ жаһајыш јериниң шимал-шәргинде мә'марлыг комплексинин әтрафында јерләшир (шәкил 40, 2).

Некропол вахтила епиграфистләр (М. Неметова вә Ф. Сәфәров) тәрәффиндән тәдгиг едилемиш вә бурада олан китабәләр охунмушшур. 1991-чи плдә Азәрбајҹан ЕА Нахчыван Елм Мәркәзинин археологи экспедицијасы бу некрополда кәшфијјат характерли тәдгигат ишләри апармышдыр.

Некропол һазырда мә'марлыг комплексинин әтрафына чәкиләп даш диварла иккى ниссәjә бөлүнмүш вә диварын ичәриسىндә олан гәбирләр демәк олар ки, тамамилә дағыдылмышдыр. Һазырда гәбирләрин экспәријјәти итмәк үзәредир. Онларын чохупу ялныз баш дашларына көр сечмәк мүмкүншур. Баш дашларынын бә'зиләриндә әрәб элифбасында китабәләр вардыр. Вахтила некрополда олан бир неча гәбирин үзәринде мәрмәрин хүсуси нөвүндән, ониксдән јүксәк сәнәткарлыгla һазырланмыш синә дашлары олмушшур. Ләкин һазырда онларын һамысы өз јериндей көтүрүлмушшур. Синә дашларынын бири Ханәкаһда, галанлары исә Нахчыван Девлат Тарих музейида сахланылыры.

Некрополун гәрб тәрәфиндә бир сәрдабәнин галыглары сахланмышдыр. О планда дүзбучаглы формада олуб дашдан тикилмишdir. Бәркидичи маддә кими әһәнк гатылмыш кәч мәһлуулундан истифадә едилемшишdir. Ичәриси кәчлә суваимышдыр. Сәрдаба јухарыда тағвары формада тамамланыр (шәкил 40, 2). Онуң узуулуғу 3,5 м, ени 2,85 м. һүндүрлүjү 2 м-дир.

Ханәкаһ некрополунун XII—XVI әсрләрә аид етмәк олар

44 а. Ханаға жаһајыр јери орта әср абидаидир. Бурада бина вә тикили галыглары дөврүмүзәдәк ғалмагдадыр (15, с. 68). Јерусту тәдгигалар нәтичәсindә топланмыш материаллар мұхтәлиф нөв ширсиз вә ширли сахсы мә'мулаты сыйыгларындан ибарәттір. Ширсиз габлар күп, күпә, газан афтафа типли габ сыйыглары илә тәмсил олунмушшур. Дулус чархында һазырланмыш бу габлар (газанларын ашағы ниссәси истина олмагла) жаҳшы биширилмишdir. Газанлар бозумтул

дикәр габлар ісә чөһрајы саҳсылыдыр. Шірсіз габларынң сәт-іштің аингоб тәбәгәсі илә өртүлмүштір. Харичдән ышма һәндәсі хәтләрлә бәзәдилмиштір.

Ширли габлар каса, бошгаб типли габ сыйныгларындан ибараттір. Белә габлар бир гајда олараг дахиlldән зәнкін һәндәсі вә нәбати тәсвиirlәрлә бәзәдилмиштір. Фырча илә жеринә жетирилмиш нахышларын бир гисми көлкәли верилмиштір.

Ашкар едилмиш фајанс габ һиссәләре дахиlldән вә харичдән нәбати тәсвиirlәрлә жеринә жетирилмиштір. Нахышланмада јашыл рәпк вә онун мұхтәлиф چаларларындан истифада едилмиштір.

Ханаға јашајыш жерини жерусту матершаллар әсасында XIII—XVIII әсрләрә иштәп олар.

44. Ханаға некрополу. Орта әср абындаидир. О, Элинчәчаяны сағ саһиппине, Ханаға кәндидән гәрбдә жерләшир. Назырда некрополун әразиси әкин саһәспиңе чеврилип.

Некрополда 1991-чи илдә Азәрбајҹап ЕА Җаһчыван Елм Мәркәзинин археологи експедицијасы тәрәфиндән кәшфијјат характерли тәдгигат апарылмыштыр.

Некрополун жерләшижи саһә Элинчәгаланың чәнуб тәрәфиндәдир. Гәбирләрин әксәрийјетинин баш дашлары дүшмүштір. Синә дашлары дүзбучаглы призма шәклиндә назырланмыштыр. Бә'зи гәбирләр дүзбучаглы эсас үзәриндә назырланмыштыр. Онларын бир гисминин баш тәрәфи тағвары формада тамамланмыштыр. Вахтилә некрополда хејли гоч дашлар олмушшудар. Назырда онларын жалныз бир гисми сахланмыш вә әксәрийјети сындырылмыштыр. Бә'зи гәбирләрин үзаңнәде әрәб алфабасында китабәләр вардыр.

Ханаға некрополуны XIV—XVII әсрләрә иштәп олар.

45. Харабалыг јашајыш жери. Орта әср абындаидир. О, Чулфа белкәсийниң Эрәфсә кәндидән шимал-шәргдә Элинчәчаяла Кәвикчајыны говшагындан бир гәдәр жухарыда жерләшир. Абында шимал-гәрбдә Кәвик, чәнуб-шәргдә исә Элинчәчаяйни ахдығы дәрин дәрә илә мәһдудлаштыр (шәкил 41, 2).

Јашајыш жериниң саһәси 1600 кв. м.-дир. Онун шәрг һиссәсіндә учуб төкүлмүш тикинити галыглары айдын нәзәрә чарпышыр. Лакин биналар тамамилә дағыдылдығындан онлары тутмаг мүмкүн олмамыштыр. Онук бөյүк бир һиссәси шумланарағ әкин саһәси кими истифадә едилмиштір, дикәр һиссәси исә күрәнип дағыдылмыштыр. Лакин јашајыш жериниң шәрг тәрәфи иисбәтән саламат галмамыштыр. Бу һиссәдә орта әсрләр үчүн характерик олан чөһрајы рәнкли кил габ сыйныгларына тәсадүф едилпір.

Јашајыш јеринде мәдәни тәбәгә олдугча аз саҳланмышдыр. Бәзін јерләрдә онуң галыныры 0,5 м-ә чатыр. Јерусту материаллар олдугча аздыр. Топланмыш маддә-мәдәнијәт нұмуналәри ичәрисинде каса вә құпә типли габларын сыйыгларына тәсадүф едилди. Қасаның отурачагы дискшәкилли олуб ичәријә дөгрү батығдыр. О харичдән жаңы һамарламыш, дахилдән көй ширлә өртүлмүшдүр.

Күпә типли габын кишине ири гум гатылмыш, пис биширилмишdir. Диварлары арасында бишимәниш тәбәгә саҳланмышдыр. Отурачагы харичдән узунсов чәртмәләрлә нахышланыбы.

Күпә типли габын гулпунун гырығы кәсикдә овал формалы олуб үзәри батығ хәтләр вә узунсов чәртмәләрлә нахышланмышдыр. Онуң кишине нарын гум гатылмыш, жаңы биширилмишdir.

Кил мә'мұлатынын бир группа форма вермәјән сыйыглардан ибарәтдір. Онларын бәзине бир үздән, дикәри исә һәр иккі тәрәфдән жаңы һамарламышдыр.

Ашкар олунмуш археологи материалларын аналигине әсасен Харабалыг жашајыш јерине XII—XVII әсрләрә айнада мәк олар.

46. I Чамалдың некрополу. Анттик дөврүн абындастырып. О, Җулфа районунун Чамалдың көндинин чәнубупда дүзәнлилек саһәдә јерләшир. Шәргдә асфалт ѡолла, шималда һүндүр тәпә ила сәрһәдләннір.

Некропол 1989-чу иллин априлинидә тиқинти ишләри көрүләркән тәсадүфән ашкар едилмишdir. Һәмнин некрополун әразисинде М. М. Сеидов, А. Г. Сеидов вә бизим иштиракымыз ила кәшfiijat характеристири тәдгигат ишләри апарылмышдыр.

Некрополун әразиси һәjәтjanы саһа учум вериildiijipdәn һазырда тамамилә мәһв едилмишdir. Некрополда беш күп гәбири дағыдылмышды. Дағыдылмыш гәбиirlәrдәn ашкар едилмиш үч кил вә бир шүшә габ абында ошләjärkәn биңә тәгдим едилди. Күп гәбиirlәrinin јухары һиссеси вә орада олап скелетләр тамамилә дағыдылмышды. Онларын отурачагларынын вәзиijätinе әсасен демәк олар ки, күп гәбиirlәrinin ағзы чәнуб вә чәнуб гәрб истигамәтина јөнәлдилмиш шәкилдә олмушудур. Јерли әналиниң вердији мә'лумата көре онларын ағзы ири сал дашларла бағланмышды. Қупләр чәһраяры рәнкдә гејри-бәрабәр биширилмишdir. Әналиниң вердији мә'лумата көре бу әразидән әvvәllәr дә күп гәбиirlәr ашкар олмуш, лакин онларын материаллары топланмамышдыр.

Некрополда апарылан кәшfiijat ишләри заманы дағту тиқли бир гәбир ашкар едилди. Онуң өртүк даши жох

иди. Ола билсін ки, о торпаг ишләри заманы дағыдылмыштыр. Гәбирдә бир скелет ашкар едили. Онун кәлләси чәнуб-гәрбә олмагла сағ бөјүрү үстә бүкүлү вәзијәтдә иди. Кәллә олдугча пис сахланмыш вә әзілмешди. Онун әл бармаглары чәнәнни алтында аяглары буд сүмүйүнүң жахынылығында иди. Скелеттин әл бармагларындан биринде түнч үзүк, боюн тәрәфидән исә хејлі шәвә вә сердолик мунчуглар тапылды. Қәллә сүмүйүнүң үст тәрәфидә бир-би-Іринин үзәринә гојулмуш ири балыггулаглары ашкар олунду. Гәбира балыггулағы гојулмасы адәтиш Нахчыванда илк дәфәдир ки, тәсадуф едилир.

Некрополдан ашкар олупмуш археологи материалларын анализинә әсасән ону бизим еранын I—II әсрләрдінә анд етмәк олар.

47. II Чамалдың некрополу. Орта әср абиәсидир. Некрол Чамалдың кәндидән шымал-шәргдә, Алмәммәд пиринә кедән юлуни сағ тәрәфиндә, узунсов тәпәнни үзәриндә јерләшир. О шәргдә дәрә, гәрбдә исә гуру чај вадиси илә мәһдудлашыр. Шымал-шәргдә некрополун јерләшижү тәпә јашајыш јери илә бирләшир.

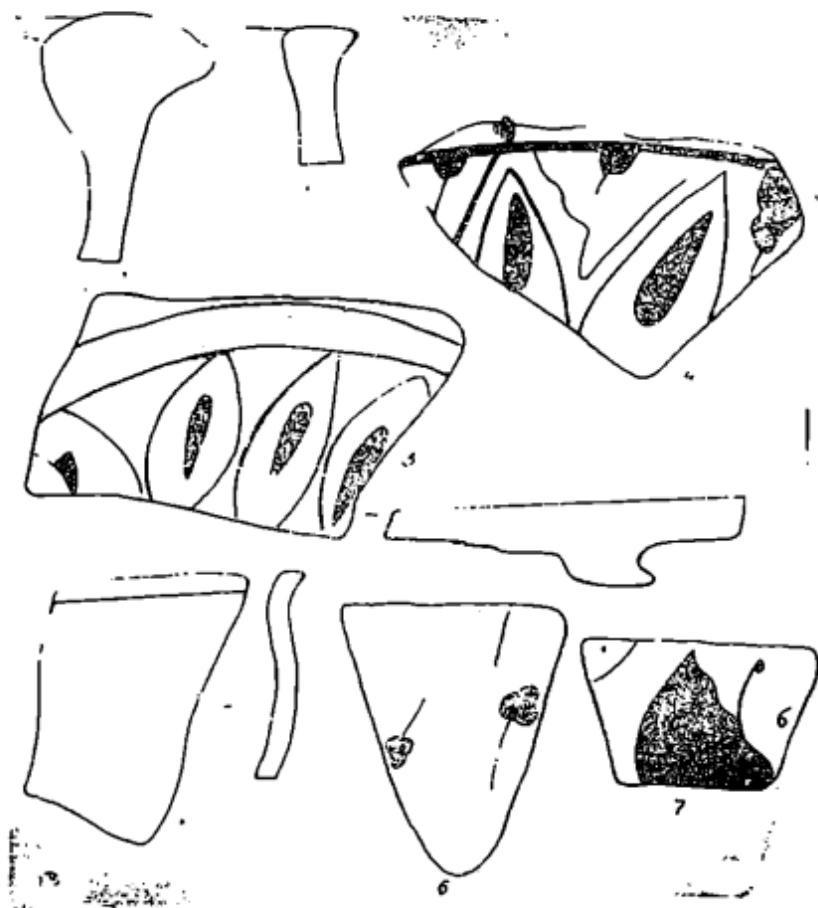
Гәбирләр гәрб-шәрг истигамәттәндә олуб дүзбучаглы формададыр. Оиларын эксәрийјәттеги баш дашлары сахланмышдыр. Гәбирләрдин үзәри даш жығынлары илә өртулмуш дүр. Дашларын үзәри галын мамыр гаты илә өртулуб. Бә'зи гәбирләрдин әтрафы дикинә гојулмуш сал дашларла, бә'зиләрдиници исә кичик һәчмели дашларла дүзбучаглы формада әнатәләнмишшидир. Гәбрестанлыгда мұхтәлиф өлчүлү бишминш кәрпичләре, чәйрајы рәнкдә бишнрилмеш ширсиз кил габ гырыгларына тәсадуф едилир. Йерли әналиниң вердији мәлумата көрә бурада вахтила хејли гоч-даш олмушшур, лакин һазырда оиларын һеч бири сахланмамышдыр. Бурада олар гәбирләрдин бир нечағы газылыбы дағыдылмышдыр.

II Чамалдың некрополун XIV—XVIII әсрләрә анд етмәк олар.

48. Чамалдың јашајыш јери. Орта әср абиәсидир. О, Чамалдың кәндидән шымал-шәргдә Алмәммәд пиринә кедән юлуни сағ тәрәфиндә јерләшир. Шымалда гуру чај вадиси, шәргдә дәрә, чәнуб-гәрбдә гәбрестанлыгда сәріәдләнир. Шымал-шәргдә јашајыш јери һүндүр дағ сил-силәси илә элаләнир. Саһеси 96000 кв м.-дир.

Јашајыш јеринин јерләшиди жазылған кириллицы чыхынтылыдыр. Онун мәркәзи һиссесинде һүндүр тәпә вар. Абиә учуб-тәкүлмүш тикинти галыглары, әмәк аләтләри, кил габ гырыглары илә зәңкиндир. Сахланмыш галыглара әсасән де-

мәк олар ки, тикнитиләр дашдан һөрүлмүшдүр. Бә'зи биналарың јеринде узусов, дөрдкүнч вә данрәви чалалар сахланышдыр. Мүшәнидәләр көстәрир ки, јашајыш јери мүәжјән мүддәт гуре чај вадисинин о бирн сабишини дә әнатә етмишдир.

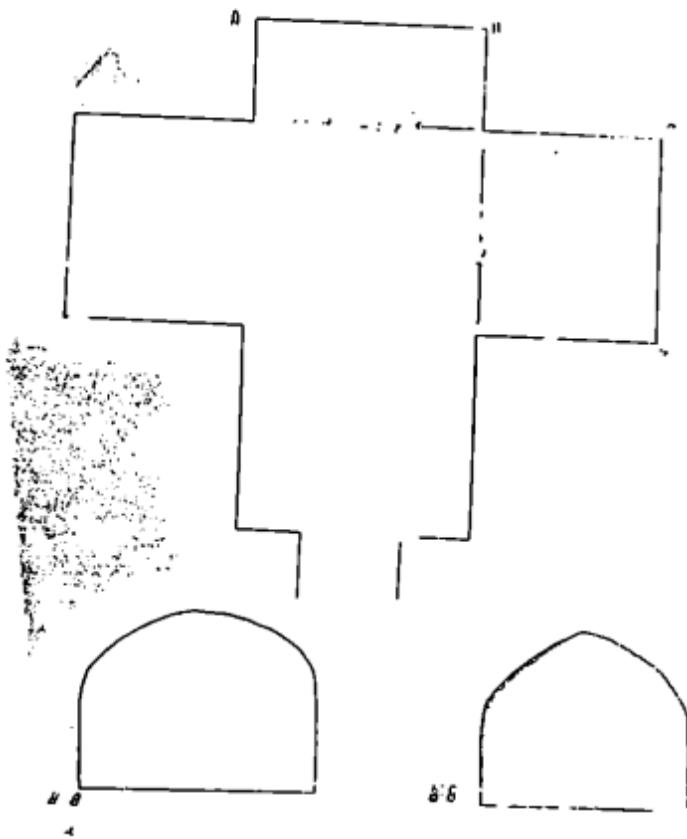
Шәкил 22. Чамалдың јашајыш јериндей ашкар олунмуш күл мә'мұлаты

Јерусту материалларын әксәрийjәти ширсиз вә ширли күл габ гырыгларындан ибаратдир. Ширсиз сахсы мә'мұлаты күпә вә бадја типли габларын гырыглары илә тәмсил олунмушдур. Онларын килинә нарын гум гатылмыш, өткөнде

рәнкдә јахшы бишрилмишдир. Бадјаның ағзының кәнары дәјирмә олуб ичәријә вә харичә доғру чыхынтылыдыр. О, һәр ики үәдән јахшы һамарланмышдыр (шәкил 22, 1).

Күпә типли габын бозағы конусвари, ағзының кәнары дүз олуб харичә доғру чыхынтылыдыр. Һәр ики үәдән јахшы һамарланмышдыр (шәкил 22, 2).

Ширли киль мә'мұлаты каса вә нимчә типли габларының сыныгларындан ибараттады. Каса типли габлар әсасен отурачаг вә көвдә һиссәнин сыныглары иле тәмсил олунмушшур. Онлардан бир групунун отурачағы дискшәкилли олуб ичәријә доғру батыгдыр. Бә'зиләри ағ ангоб үәзәринде јашыл рәнкілә ишләнилмиш һәндәси хәтләр вә нәбати тәсвирләрлә нақышланмышдыр. Хәтләрин арасы кеј, јаҳуд јашыл рәнклә

Шәкил 42. Салтаг сәрдабесиниң плашы вә көспикләри,

долдурулмушдур (шәкил 22, 3, 4). Бә'зи касаларда нахышлар жашил ангоб үзәриндән чәкилмишdir. Габларын нахышланмасында мұхтәлиф үсуллардан истифадә едилмишdir.

Каса типли габлардан икисинин көвдәси габарыгдыр. Ағзыны алты енли батыг золагла әнатә олунмушдур. Да-хилдән ангоб үзәриндә гара рәнкә чәкилмиш хәтләрлә нахышланарағ шәффаф, шүшәвари ширлә өртүлмушдүр (шәкил 22, 5).

Нимә типли габын көвдәси конусваридир. Онлар һәр икі үздән ағ ангобла өртүлмүш, ағзының кәнарына көй рәнк чәкилмишdir. Габлардан бири фырча илә ишләнилмиш жашил рәнкли хәтләрлә нахышланмышдыр.

Ширли сахсы мә'мұлатының бир группу форма вермәјен сыныглардан ибаратдир (шәкил 22, 6, 7).

Ашкар олунмуш археологи материалларын анализинә әсасән жашиш жерини XII—XVII әсрләре айт етмәк олар.

49. Чуға жашиш жері орта әср абиәсидир. О, Чулфа рајонунун Чуға кәндидән шымал-гәрбдә Араз чајының сол саһилинде жерләшир. Жашиш жері шымалда һүндүр дағ сипсиласти, өнүбда Араз чајы, гәрбдә гәбристанлыгla мән-дудлашыр (12).

Жашиш жері вә онущарихи абиәләрі һағында Орта әср мүәллифләrinin әсәрләrinde мә'лumat верилмишdir. Бурада Азәрбајҹан ЕА Тарих Институтупун вә Нахчыван Елм Мәркәзинин әмәкдашлары тәрәфиндән кәшфијајт характерли тәдгигат ишләри апартылмышдыр (11, с. 13—16).

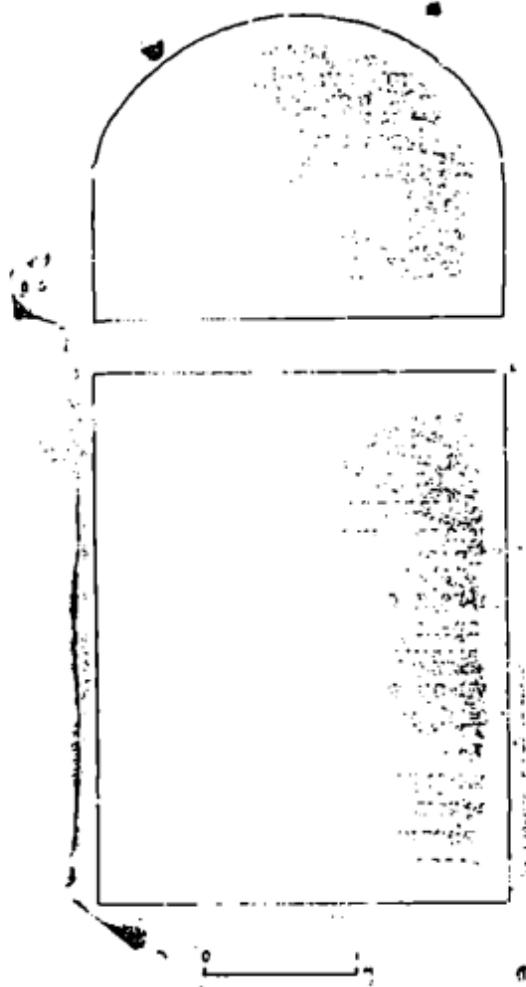
Жашиш жері әразинин рељефинә уйғын олараг Азәр чајының сол саһилинде енсиз золаг шәклиндә гәрбдән шәргә дөгру узаныр. Жашиш бинналары тамамилә дағыдылмыш, тикинти галыглары әтрафа сәпәләнмишdir. Бишмиш кәрпич сыныглары абиәнин үзәрини башдан баша өртмушдүр. Бела несаб етмәк олар ки, тикинтиләр әсасән бишмиш кәрпичдән олумушдур. Жашиш жеринде ширли вә ширсиз кил мә'мұлатына, мис сиккәләрә вә башга мадди-мәдәнијәт галыгларына тәсадуф олунмушдур. Ашкар едилмиш археологи материалларын бир гисми, назырда Чулфа рајон тарих-дијаршунаслыг музейинде, бир гисми исә Чуға кәнд орта мәктәбинде сахланыр. Жашиш жеринин жаҳының һазырда көрпү вә карваңсаранын галыглары сахланмагдадыр (11, с. 13—16).

Јерусту материаллар әсасән бишмиш кәрпич, ширли вә ширсиз сахсы мә'мұлатындан ибаратдир. Кил габлар чән-рајы рәнкә жаҳши бишрилмишdir. Ширли сахсы габлар ичәрисинде фајансдан назырланмыш касалар хүсусилә диг-гәти чәлб едиr. Онларын ағзының кәнары дәјирми, көвдәси

габарыгдыр. Отурачаглары дискшәкілли олуб ичәријә дөрү батыгдыр. Онлар ағ, жаҳуд јашыл ангоб үзәриндән пәбати орнаментлә нахышланарағ шәффаф ширлә өртүлмүшдүр.

Габларын әксәрийjәти чәһрајы рәнкә бишпирilmиш вә мұхтәлиf композициалы орнаментлә нахышланмышдыр.

Ашкар олунмуш археологи таптыларда әсасен јашашыш јеринин әсас фәаліjәт дөврүнү XI—XVII асрләrә әнд

Шәкил 43. Ханәкаh сәрдабәсинин планы вә кәсији.

етмәк олар. Лакин бә'зи тәсадүфі тапшылар бурада һәјатын мүәjjән фасиләләрлә XVIII—XIX әсрләрдәк давам стдијини көстәрир.

50. Чуга некрополу. Орта әср абиәсендир. О, Чулфа рионун Чуга кәндииндән шимал-гәрбдә, яшајыш јеринин гәрб гуртарачагында јерләшир. Чәниуб-гәрбдә Араз чая, шималда дағ силсиләси, шәргдә яшајыш јери илә мәһдудлашыр.

Некрополда Азәрбајҹан ЕА Тарих Институтунун вә Нахчыван Елм Мәркәзинин әмәкдашлары тәрәфинидән кәшфијјат характерли тәдгигат ишләри апарылышыр. Чуга хач-дашларының бир группу Д. А. Ахундов тәрәфинидән тәдгиг едилемишdir (6, с. 246—248).

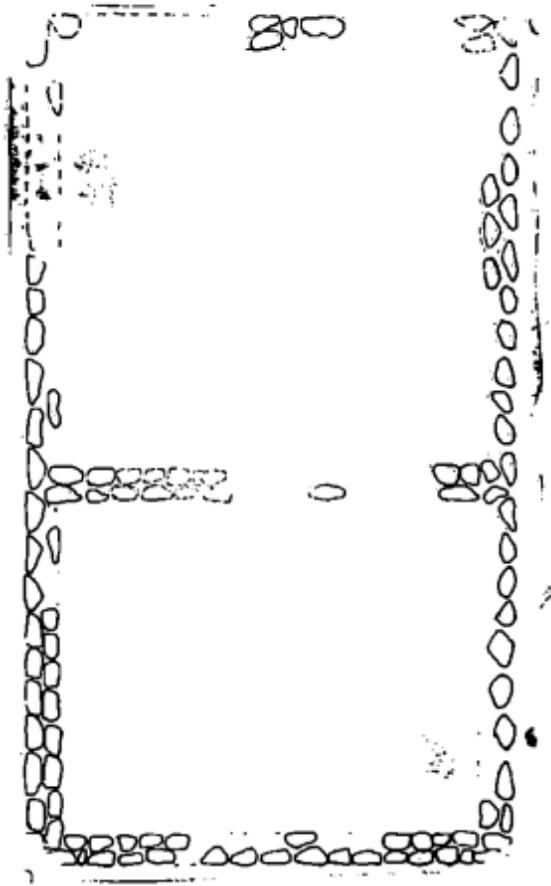
Некрополун јерләшиди әрази кирнитили-чыхынтылы олуб 5 hektardan артыг саһәни әнатә едиr. Бурада мұхтәлиф дәврләре аңд гәбир абиәләрни вардыр. Гәбир үстү дашлар һәмчинин өз заһири формасына көрә фәргләнирләр. Онларын ичәрснинде гоч-дашлар, даш сәндүгәләр, дүзбучаглы призма формасында һазырланыш синә вә баш дашлары вардыр. Баш дашларының үзәринде мұхтәлиф сүжетли тәсвиirlәре тәсадүф олунур. Онлар ичәрснинде ганадлы әждада образы хүсусилә тәа-тез тәкрап олунур. Тәсвиirlәрдә ганадлы әждадалар бә'зин аллаһын горујучусы кими верилмишdir. Д. А. Ахундов өз тәдгигатларына әсасен белә һәтичәјә кәлмишdir ки, бу абиәләрни декорасијасы инсанларын дүнија-көрүшүнә уйруп олараг үч пилләлән дүнја моделини әкс етдирир. О бу абиәләрдә христианилыгдан әввәлки элементләрин иечә истифада едилемпини бачарыгla ачыб көстәрмишdir (6, с. 246—248).

Тәэссүфлә гејд етмәк лазымдыр ки, Чуга некрополунда олан гочдашларын бир гисми апарылыш, бир гисми исәгырылыб дағыдылышыр.

Некрополун орта әср гәбиrlәре XIII—XVII әсрләре әнатә едиr. Лакин бурада сон дәврләре аңд гәбиrlәре дә тәсадүф олунур..

51. Чулфа некрополу. Илк дәмир дәврүнүн абиәсендир. Некрополун јерләшиди әрази дәгиг мүәjjән олунмамышыр. Онун Чулфа шәһәринин јахынылыгында олмасы күмаи едилир.

Некропол 1939—1940-чы илләрдә Чулфа дәмир јолу чәкиләркән тәсадүфән дағыдылышыр. Ашкар олунмуш материяллар мүәндис К. К. Василjev тәрәфинидән топланышыр. Колекција узун мүддәт Е. С. Торманын евинде саҳланышыдан соңра 1951-чи илдә Күрчүстан Дөвләт Тарих Музейинә верилмишdir.

Шекил 44. III Нанаңир јашаыш йериндең ашқар ёдымның биләмәлік плакты.

Чулфа археоложи тапынтылары чәһрајы вә боз рәнкә биширилмиш кил габлардан вә јүксәк сәнәткарлыгla назыранмыш мұхтәлиф тунч бәзәк әшжаларындан ибәрәтдир.

Чәһрајы рәнкли кил габларын бир группу бојалы габлардан ибәрәтдир. Онларын үзәри гырмызы, яхуд сары ангоб үзәриндән гара вә гырмызы рәнклә чәкилмиш хәтләрлә нахышланмышдыр. Нахышлар асасән һәндәси характердә олуб штрихләнмиш, яхуд торлу үчбучаг вә ромблардан ибәрәтдир. Нахышлар бә'зән габларын отурачаг һиссәсінә чәкилмишдир. Бојалы габлар ичәрисинде һәр икى тәрәфдән батыг олан касалар вә аяггабы типли габлар хүсусилә мараг доғур.

Боз рәнкли кил мә'мулаты күпә, каса, ваза, чајник вә гәдәһ типли габлардан ибәрәтдир. Онларын көвдәси бә'зән булагшәкилли, бә'зән исә үфүги чызма хәтләрлә нахышланмышдыр.

Чулфа археоложи тапынтыларының бөյүк бир гисми тунч әшжалардан ибәрәтдир. Онлар ичәрисинде јастынијәли шәбәкәли дәстәји олан бир хәнчәр, Өн Асија типли дөрд хәнчәр, ох учлуглары, санчаглар, үзәри чызма орнаментлә нахышланмыш биләрзик вә боуибағылар вардыр. Тапынтылар ичәрисинде бир әдәд тунч топпуз вардыр.

Чулфа археоложи тапынтыларының анализи онлары е. э. XIII—IX әсрләрә инд етмәјә имкан верир.

НЭТИЧЭ

Чулфа рајону əразисиндэ апарылан археологи тэдгигат ишлэри нэтичесиндэ 50-дэн артыг археологи абида гејдэ алынмышдыр. Археологи абидалэр е. э. III миниilliин орталарындан башлаараг сон орта əсрлэрэдэк бөјүк бир тарихи дөврү əнатэ едир. Тэдгигат көстэрир ки, гэдим вэ орта əср јашаыш јерлэри əсасан дағ чајларынын вадисинда, чоғрафи вэ стратежи чөхтдэн əлверишли мөвгелэрдэ салынмышдыр.

Апарылмыши тэдгигаттар гэдим инсанларын һәјат тээрзини вэ дүнјакөрүшүнү 'мүэjjэн етмэjэ имкан верир. Тапынтылар көстэрир ки, Чулфа бөлкэснин гэдим сакинлэрү əкиничилек, малдарлыг вэ овчулуугла мэшүүл олмушдур. Е. э. III—I миниilliклэрдэ бу əразидэ Бојалы габлар мэденийжэти, е. э. II миниilliин сону вэ I миниilliин əввэлэриндэ исэ Хочалы-Кәдәбэй мэденийжэти јајымышдыр. Элчматмаз гаяларын зирвэлэриндэ салынмыш вэ меһтэшэм гала диварлары илэ əнатэ олунмуш Газанчы галасы е. э. III—I миниilliклэр боju халгымызын јаделли ишғалчылара гарши мубаризэ мејданы олмушдур. Бајәhмэд некрополунда апарылан тэдгатлар заманы коллектив дэфнэ, о чүмлэдэн кэллэнийн вэ скелетин мүэjjэн һиссэлэринин ажрыча гојулмасына, Чамалдын Антик некрополунда исэ гэбирэ балыггулағы гојулмасы адэтинэ тэсадуф едилмишдир.

Чулфа археологи абидалэринийн тэдгиги заманы ашкар олунмуш мадди-мэденийжэт нүүмнэлэри Азэрбајчанын дикэр абидалэриндэ дэ кениш јајымышдыр. Лакин Чулфа абидалэринийн тэдгиги заманы халгымызын гэдим инам вэ адэллэрү илэ бағлы јени элементлэр изләнмишдир ки, бүнлар да шубhесиз Азэрбајчанын гэдим археолокијасынын вэ тарихин өjрэнилмэси үчүн əвээсиз мэнбээдир.

ӘДӘБИЙЛАТ

1. Алекперов А. К. Поездка в Зангезур и Нахкрай: ИАЭА. Баку, 1960.
2. Шебаликин И. П. Части старых колонн, найденные в районе Орен-Кала и Нах. АССР ДАН АзССР, 1946, № 6.
3. Элиев В. И. Ағазадә Т. Д. Загалы кәндидән тапылмыш түнч грифонлар. Азәрб. ССР ЕА Хәбәрләрни, 1986, № 3.
4. Элиев В. И. Чулфа археологи тапшылары. Азәрб ССР Хәбәрләрни, 1988, № 3.
5. Абубуллаев О. А. Энсопит и бронза на территории Нахичеванской АССР, Баку, 1982.
6. Ахундов Д. А. Архитектура древнего и раннесредневекового Азербайджана. Б., 1986.
7. Алиев В. Г. Памятники эпохи бронзы различных и горных регионов Нах. АССР и их взаимоотношения. Сборник материалов Душетской научной конференции. Т., 1987.
8. Элиев В. Ханага. АСЕ. Х ч. Б., 1987 (с. 47).
9. Элиев В. Чуға. АСЕ Х ч. Б., 1987 (с. 447).
10. Қөйүшов Р. Тарих вурулган жара. Коммунист гәз., 13 нојабр 1987.
11. Саламзадә Э. В., Мәмәмәззадә К. Аразбоју абидәләр. Б., 1979.
12. Город Джуга: Материалы по истории торговых сношений джульфинских купцов XV—XVII вв. Тб., 1937.
13. Мешанинов И. Краткие сведения о работах археологической экспедиции в Нагорном Карабахе и Нахичеванском крае. Сообщения ГАИМК, I., 1926 (с. 217—240).
14. Чәфәрзәдә И. М. Нахчыван МССР-да апарылмыш археологи ишләр нағында гыса мә'лumat с. 83 № 3 Азәрбајҹан ССР ЕА Хәбәрләрни, № 5, 1949.
15. Элиев В. Нахчыван МССР-да археологи тәдгигатлар (с. 48—74). Нахчыван МССР, Б., 1975.
16. Эһмәдәв Г. М. Азәрбајҹапын ширсиз саксы мә'мұлаты, Б., 1959.
17. Эһмәдәв Г. М. Орта аср Бејләгән шәһәри, Б., 1979.
18. Нөврүзов А. И. Средневековая керамика Нахичевани (IX—XVII вв.) Киев, 1986. Авт.
19. Ахмедов Р. Дж. Керамика Баку IX—XVII вв. Б., 1992.
20. Джидди Г. А. Средневековый город Шемаха (IX—XVII века). Б., 1981.
21. Бабаев И. А., Эһмәдәв Г. М. Гәбәлә Б., 1981.
22. В. Элиев, Бахшилиев В. Нахчыванда 1987-чи илдә апарылмыш археологи газыныларын һесабаты. Һесабат Азәрб ЕА ТИ археолокија ва этнографија белмасиниң ЧТШ-нин архивинде сахланылып.
23. Нөврүзлу Э. И. Азәрбајҹаның сон орта аср дашишләмә сәнәтинин ба’эш мәсәләләре (XIV—XVII əсрләр) (с. 51—54). Азәрбајҹанда археология ва этнографија елминин сон патичаларина һәср олунмуш елми конференцияның материалы. Б., 1992.
24. Керимов В. И. Оборонительные сооружения Нахичеванской АССР. Авт. канд. дис. Тб., 1981.
25. Саламзадә Э. В. Нахчыван МР-ини мәрлыйг абидәләри. Нахчыван МССР. Б., 1975.

ӘЛАВӘ

Чүлфада гејдә алынмыш археологи әбидәләрин сијаһысы

1. Алмаммәд пири	Сөй Орта әср	Чамалдың кәндис-дән шимал-шәргдә
2. Ағсал јашајыш јери	е. э. III—I миниатник	Милах кәндисән шимал-шәргдә «—————»
3. Ағсал некрополу	е. э. III—I миниатник	Бајәһмәд кәнди
4. I Бајәһмәд јашајыш јери	е. э. I миниатник	Бајәһмәд кәнди
5. II Бајәһмәд јашајыш јери	Илк Орта әср	Бајәһмәд кәнди
6. I Бајәһмәд некрополу	е. э. миниатијин әв.	Бајәһмәд кәнди
7. Бајәһмәд некрополу	е. э. I миниат. әв.	Шимал-шәргнинде
8. III Бајәһмәд некрополу	Орта әср (XIV—XVII)	Бајәһмәд кәнди
9. Газанчы гала	е. э. II—I миниатник	Газанчы кәнди
10. Газанчы јашајыш јери	IX—XVIII әсрләр	Газанчы кәнди
11. I Газанчы некрополу	XIII—XVII әсрләр	Газанчы кәнди
12. II Газанчы некрополу	XIV—XVIII әсрләр	Газанчы кәнди
13. Гытгын јашајыш јери	XI—XVII әсрләр	Ханаға кәндисән шәргдә
14. Даш көрпү	XVI—XVII әсрләр	Әрәфсә кәндисән шимал-шәргдә
15. I Эбрәгуус некрополу	XIV—XVII әсрләр	Әбрәгуус кәнди
16. II Эбрәгуус некрополу	XIV—XVII әсрләр	Әбрәгуус кәнди
17. III Эбрәгуус некрополу	XVI—XVIII әсрләр	Әбрәгуус кәнди
18. Элинича гала	IX—XVII әсрләр	Ханаға кәнди
19. Эрэзин јашајыш јери	XIV—XVII әсрләр	Әрэзин кәндисән чануб-гәрбдә
20. Эрэзин некрополу	XVI—XVIII әсрләр	Әрэзин кәнди
21. Зәришдәрә јашајыш јери	XVI—XVIII әсрләр	Ләкәтәг кәнди
22. Зәришдәрә некрополу	XVI—XVIII әсрлор	Лакәтәг кәнди
23. I Зогала јашајыш јери	е. э. IV—б. е. VII әсрләри	Милах кәндисән шималда «—————»
24. II Зогала јашајыш јери	XVI—XVIII әсрләр	«—————»
25. Зогала некрополу	XVII—XIX әсрләр	Кал кәнди
26. Иландај јашајыш јери	XI—XVIII әсрләр	Jaјчы кәнди
27. Яјчы јашајыш јери*	XI—XVIII әсрләр	Салтаг кәнди
28. Јејчә јашајыш јери	IX—XVIII әсрләр	Ләкәтәг кәнди
29. Қоласу јашајыш јери	VI—VIII әсрләр	Кырна кәнди
30. Қоласу некрополу	VI—VIII әсрләр	Лакәтәг кәнди
31. Қырина јашајыш јери	XI—XVII әсрләр	Кырна кәнди
32. I Қырина некрополу	XIV—XVIII әсрләр	Кырна кәнди
33. II Қырина некрополу	XIV—XVI әсрләр	Кырна кәнди
34. Көјдәрә некрополу	XIII—XVII әсрләр	Көјдәрә кәнди
35. Көјиңүк некрополу*	е. э. III—II миниатник	Көјиңүк кәнди
36. Ләкәтәг некрополу	е. э. I миниатник	Лакәтәг кәнди
37. I Нәһәчир јашајыш јери	е. э. III—II миниатник	Нәһәчир кәнди
38. II Нәһәчир јашајыш јери	XIII—XVII әсрләр	Нәһәчир кәнди
39. I Нәһәчир некрополу	е. э. III—I миниатник	Нәһәчир кәнди

40. II Нәһәчир некрополу	XIV—XVII әсрләр	Нәһәчир кәнді
41. III Нәһәчир јашајыш јери	e. e. VI—IV әсрләр	Нәһәчир кәнді
42. Салтаг јашајыш јери	X—XVI әсрләр	Салтаг кәнді
43. I Салтаг некрополу	XIV—XVI әсрләр	Салтаг кәнді
44. II Салтаг некрополу	XIV—XVI әсрләр	Салтаг кәнді
45. Ханәкаһ јашајыш јерл	XI—XVIII әсрләр	Ханаға кәнді
46. Ханәкаһ некрополу	XI—XVII әсрләр	Ханаға кәнді
47. Ханаға некрополу	XIV—XVII әсрләр	Ханаға кәндигидән сәрбә
48. Ханаға јашајыш јери	XII—XVII әсрләр	Ханаға кәнді
49. II Ханаға некрополу*	XII—XVI әсрләр	Ханаға кәндигидән шәргдә
50. Харабалыг јашајыш јери	XIV—XVII әсрләр	Әрәфесә кәнді
51. Хачапараг јашајыш јери*	III—XVI әсрләр	Готур Диә кәндигидән шәргдә
52. Хачапараг некрополу*	III—XVI әсрләр	«—————» Хошикешин кәнді
53. Хошикешин јашајыш јери*	XIV—XVIII әсрләр	Хошикешин кәнді
54. Хошикешин некрополу*	XIV—XVIII әсрләр	Чамалдың кәнді
55. I Чамалдың некрополу	6. e. I—II әсрләрн	Чамалдың кәндигидән шәргдә
56. II Чамалдың некрополу	XIV—XVIII әсрләр	«—————» Чуга кәнді
57. Чамалдың јашајыш јери	XII—XVIII әсрләр	Чуга кәнді
58. Чуга јашајыш јери	XI—XVII әсрләр	Чуга кәнді
59. Чуга некрополу	XIII—XVII әсрләр	Чуга кәнді
60. II Чуга некрополу*	XIV—XVII әсрләр	Чуга кәнді

* Үзәринидә улдуз ишарасы олан айналалар нәглијјатын олмамасы уч-батындан лазыны сөвијјәдә өјрәнилмәмишdir.

МҮНДӘРИЧАТ

Кириш	3
2. ЧУЛФА АБИДӘЛӘРИНИН АРХЕОЛОЖИ ТӘДГИГИ	5
1. Ағсал јашајыш јери	5
2. Ағсал некрополу	9
3. I Бајәһмәд јашајыш јери	9
4. II Бајәһмәд јашајыш јери	10
5. I Бајәһмәд некрополу	15
6. II Бајәһмәд некрополу	33
7. III Бајәһмәд некрополу	35
8. Газанчы галасы	35
9. Газанчы јашајыш јери	40
10. I Газанчы некрополу	42
11. II Газанчы некрополу	42
12. Гытгын јашајыш јери	44
13. Даш көрпү	47
14. I Эбрәгуус некрополу	47
15. II Эбрәгуус некрополу	48
16. III Эбрәгуус некрополу	49
17. Элиничәгала	49
18. Эразин јашајыш јери	49
19. Эразин некрополу	54
20. Зәришдәрә јашајыш јери	54
21. Зәришдәрә некрополу	56
22. I Зогала јашајыш јери	56
23. II Зогала јашајыш јери	58
24. Зогала некрополу	58
25. Иландағ јашајыш јери	59
26. Јејча јашајыш јери	60
27. Қоласу јашајыш јери	65
28. Қоласу некрополу	67
29. Қырна јашајыш јери	67
30. I Қырна некрополу	69
31. II Қырна некрополу	71
32. Көйдәрә некрополу	71
33. Ләкәтәғ некрополу	72
34. I Нәһәчир јашајыш јери	74
35. II Нәһәчир јашајыш јери	76
36. I Нәһәчир некрополу	78
37. II Нәһәчир некрополу	79
38. III Нәһәчир јашајыш јери	79
39. Салтаг јашајыш јери	83
40. I Салтаг некрополу	83
41. II Салтаг некрополу	84
42. Ханәкаһ јашајыш јери	84
43. Ханәкаһ некрополу	89
44. Ханаға некрополу	90

45. Харабалыг јашајыш јери	90
46. I Чамалдын некрополу	91
47. II Чамалдын некрополу	92
48. Чамалдын јашајыш јери	92
49. Чуга јашајыш јери	95
50. Чуга некрополу	97
51. Чулфа некрополу	97
Нэтичэ	100
Эдавэ	102

**Novruzlu Əziz İsa oğlu
Baxsəlliçev Vəlli Baxsəli oğlu**

**Cülfa bölgəsinin arxeoloji abidələri
Naxçıvan arxeoloji abidələri toplusu**

**II cild
Bakı — Elm — 1993**

Жыгылмага верилмиш 07.01.93. Чапа имзаланмыш 07.02.93. Кағыз форматы
60×84 $\frac{1}{16}$. Мәтбәә қарызы № 2. Физ. чап вәрәги 6,75. Тиражы 500.
Сифариш 1. Гијмети мүгавилә иле.

Азәрбајҹан ЕА мәтбәәси.

370143, Бакы-143, М. Әзизбәјов пр. 31. Академија шәһәрчији.
Әсас бина.